

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KADIN EMEĞİ BAĞLAMINDA YOKSULLUK VE
COVID-19 SÜRECİ

Büşra ÖZLÜ
2501181698

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Başak Işıl ALPAR

İSTANBUL-2022

ÖZ

KADIN EMEĞİ BAĞLAMINDA YOKSULLUK VE COVID-19 SÜRECİ

BÜŞRA ÖZLÜ

Yoksulluk en temel anlamıyla insanın varlığını koruyabilmesi ve sürdürebilmesi için gereken temel kaynaklardan mahrumiyetini ifade etmektedir. Kadın yoksulluğu ise kadınların tecrübe ettiği yoksulluk durumlarına ve yoksulluğun kadınlar arasında yaygınlaşmasına işaret eden bir kavramdır. Ücretli ve ücretsiz bağlamlarıyla ele alınması mümkün olan kadın emeği; her iki durumun da kendine özgü zorlukları sebebiyle yoksulluk ve kadın yoksulluğu ile ilişkili bir yapı sergilemektedir. Bu çalışmanın amacı; ücretli ve ücretsiz emek sunan kadınların COVID-19 sürecinden nasıl ve ne şekillerde etkilendiklerinin tespit edilerek yaşadıkları yoksulluğun ortaya konulmasıdır. Bu bağlamda çalışmada kadın emeği ile yoksulluk arasındaki ilişki, kadın emeği ve yoksulluğun salgın koşullarında etkileşimi ve kadın yoksulluğu ile mücadele yöntemleri incelenmektedir. Çalışmada COVID-19 salgın sürecinin kadın yoksulluğu üzerindeki etkileri; ekonomik, sosyal ve psikolojik boyutlarıyla değerlendirilmiştir. Kadınlar özelinde yoksullukla mücadele yöntemleri ise emek piyasasına yönelik uygulamalar, sosyal yardımlar ve kadınların kendi yöntemleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmada literatür taramasından ve ikincil verilerden yararlanılmıştır. Neticede kadın yoksulluğunun COVID-19 salgınının ekonomik etkileriyle doğrudan; sosyal ve psikolojik etkileriyle ise dolaylı olarak ilgisi tespit edilmiştir. Ayrıca dünyada ve Türkiye'de emek piyasasına yönelik uygulamalar ve sosyal yardımlar, COVID-19 sürecinin dinamik yapısına uygun olsa da kadınlar açısından ne kadar telafi edici olduğu tartışmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Emeği, Yoksulluk, Kadın Yoksulluğu, COVID-19 Süreci, Yoksullukla Mücadele

ABSTRACT

POVERTY AND THE COVID-19 PERIOD IN THE CONTEXT OF WOMEN’S LABOR

BÜŞRA ÖZLÜ

Poverty in its the most basic sense is the deprivation of basic resources necessary for the presence of human beings. Women’s poverty is a term that refers to the poverty situations experienced by women and the spread of poverty among women. Women’s labor which can be considered in paid and unpaid contexts demonstrates a structure associated with poverty and women’s poverty due to their own unique challenges in both situations. This study aims to determine how and in what ways paid and unpaid women labor are affected by the COVID-19 process and to reveal the poverty they experience. In this context, the relationship between women’s labor and poverty, the interaction of women’s labor and poverty in pandemic conditions and the methods of fighting women’s poverty are examined. In the study, the effects of the COVID-19 pandemic period on women’s poverty were evaluated with economic, social and psychological dimensions. Methods of combating poverty, especially for women, have been evaluated within the framework of the labor market, social aids and women’s own ways. Literature review and secondary data were used in the study. As a result, it has been observed that women’s poverty is directly affected by the economic effects of the COVID-19 pandemic and indirectly by its social and psychological effects. Additionally, although social aids and practices for the labor market in the world and Türkiye are suitable for the dynamic nature of the COVID-19 process, it is debatable how compensatory they are for women.

Keywords: Women Labor, Poverty, Women Poverty, COVID-19, Struggle with Poverty

ÖNSÖZ

Kadın emeği ve yoksulluk kavramları kadın yoksulluğu söz konusu olduğunda ele alınması gereken unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Kadınlar; ücretli kadın emeği ve ücretsiz kadın emeğinin sunumunda karşılaştığı sorunlar nedeniyle yoksulluk riskine maruz kalmakta ve kadın yoksulluğu ortaya çıkmaktadır. COVID-19 salgın süreci de bu etkilerin artmasına ortam hazırlamıştır. İlgili süreçte kadın yoksulluğu ile mücadele yeniden gündeme gelirken; kadınların bizzat kendi kendilerinin yoksullukla mücadele yöntemlerinin yanı sıra devlet tarafından gerçekleştirilen emek piyasasına yönelik uygulamalar ile sosyal yardımlar ciddi bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Bu çalışma kapsamında ücretli ve ücretsiz kadın emeği, kadın yoksulluğu ve COVID-19 salgın sürecinin kadın yoksulluğu ile olan ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada salgın sürecinde kadın yoksulluğunun görünür hale gelmesindeki etkenler; ekonomik, sosyal ve psikolojik boyutuyla değerlendirilmiştir. Kadın yoksulluğu ile mücadele ise küresel ve yerel uygulamaların emek piyasası ve sosyal yardımlarla sınırlı kaldığı, özellikle Türkiye açısından kadınlara yönelik yürütülmekte olan sosyal yardımların genel olarak öncekilerin devamı niteliğinde olduğu tespit edilmiştir.

Bu tez çalışmasının oluşmasında pek çok kişinin katkısı olmuştur. Çalışmanın ortaya çıkma süreci boyunca her türlü desteği ile yanımda olduğunu hissettiren, görüş ve önerileriyle katkı sağlayan ve bana bir deniz feneri misali ışık tutan, yol gösteren sevgili danışmanım Doç. Dr. Başak Işıl ALPAR'a teşekkür ederim. Hem lisans hem de yüksek lisans dersleriyle sosyal politika alanına farklı bir bakış açısı edinmemde katkısı bulunan bütün hocalarıma da ayrıca teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitim aşamamı anlamlı kılan Emel EV'e ve Özge MERCAN'a, bu süreçte moral ve motivasyon ile çalışmamın devamlılığı için destek veren, bana inanan ve eğitim süreçlerimin her bir farklı aşamasında ayrı ayrı bulunmuş olan arkadaşlarım Ebru AYDIN'a, Gülcan EMECAN'a ve Melis DOYMAZ'a teşekkür ederim.

Bu tez çalışmasının temelini oluşturan “emek”, kavramsal tanımının dışında insan hayatının ayrılmaz bir parçası ve tamamlayıcısıdır. Özellikle de kadın emeğinin hayatımızın her alanına dokunmuş, katkıda bulunmuş bir emek olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle kadın emeği alanına ilgi duymamda ve bugünlere ulaşabilmemde büyük bir emeği olan annem Ayşe ÖZLÜ’ye, bir kız çocuğuna gereken bütün hassasiyeti ve özeni gösterdiği için babam Ahmet ÖZLÜ’ye, her zaman destekleriyle yanımda olduklarını hissettiren ablam Bahtınur ÖZLÜ-GÖKAY’a ve abim Özkan GÖKAY’a teşekkür ederim. Eğitim hayatım süresince elini hep üzerimde hissettiğim ve içimdeki okuma isteğinin büyüyüp gelişmesinde katkısı bulunan abim Ergün Ali KIR’a teşekkür ederim. Kısıtlı zamanlarında vakit ayırıp tezimi okuyan ve görüşlerini sunan Tuğçe ÖZER-KIR’a teşekkür ederim. Son olarak bana en büyük moral ve motivasyonu sağlayan yeğenlerim Nil GÖKAY’a, Mina GÖKAY’a ve Alparslan KIR’a teşekkür ederim.

Büşra ÖZLÜ

İSTANBUL, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
GRAFİKLER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: EMEK VE KADIN EMEĞİ

1.1. Emegın Tanımı ve Kavramsal Çerçevesi	6
1.1.1. Emek ve Yeniden Üretim Süreci	7
1.1.2. Meta ve Emek	9
1.1.3. Soyut Emek ve Somut Emek	9
1.1.4. Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek	10
1.2. Ücretli Kadın Emegi	12
1.2.1. Çalışma Hayatında Kadın	13
1.2.2. Çalışma Hayatında Cinsiyet Ayrımcılığı.....	15
1.2.2.1. Neoklasik Ayrımcılık Modeli	15

1.2.2.1.1. Beşeri Sermaye Modeli	16
1.2.2.1.2. Ayrımcılık Tercihleri Yaklaşımı	17
1.2.2.2. Kurumsal İktisat ve Ayrımcılık Yaklaşımları	18
1.2.2.2.1. İkili İşgücü Piyasaları Yaklaşımı	18
1.2.2.2.2. İstatistiksel Ayrımcılık Yaklaşımı	19
1.2.2.3. Feminist İktisat ve Ayrımcılık Yaklaşımı	20
1.2.2.4. Marksist İktisat ve Ayrımcılık Yaklaşımları	21
1.2.3. Esneklik ve Kadın Emeği.....	22
1.2.3.1. Kısmi Süreli Çalışma	23
1.2.3.2. Ev Hizmetlerinde Çalışma	24
1.2.3.3. Ev Eksenli Çalışma	25
1.2.3.4. Uzaktan Çalışma.....	27
1.3. Ücretsiz Kadın Emeği	29
1.3.1. Geçimlik Üretimde ve Hane İşletmesinde Kadın Emeği	29
1.3.2. Ücretsiz Hane İçi Kadın Emeği	31
1.3.3. Ücretsiz Bakım Emeği	36

İKİNCİ BÖLÜM

YOKSULLUK VE KADIN YOKSULLUĞU

2.1. Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi	43
2.1.1. Klasik Yoksulluk Sınıflandırmaları	47
2.1.1.1. Mutlak ve Göreli Yoksulluk	47

2.1.1.2. Objektif ve Sübjektif Yoksulluk	49
2.1.1.3. Kırsal-Kentsel Yoksulluk	50
2.1.1.4. Kronik Yoksulluk	52
2.1.1.5. Küresel Yoksulluk	53
2.1.1.6. Gelir Yoksulluğu	54
2.1.1.7. İnsani Yoksulluk	54
2.1.1.8. Ultra Yoksulluk	55
2.1.1.9. Çalışan Yoksulluğu	56
2.1.2. Görece Güncel Yoksulluk Sınıflandırmaları	57
2.1.2.1. Yeni Yoksulluk	57
2.1.2.2. Nöbetleşe Yoksulluk	59
2.1.2.3. Zaman Yoksulluğu	60
2.1.2.4. Dijital Yoksulluk	61
2.1.3. Yoksulluk Sınırı	63
2.1.4. Yoksulluk Ölçüm Yöntemleri	64
2.1.5. Yoksulluğun Genel Nedenleri	67
2.2. Muhtelif Eşitsizliklerin Kadın Emeği ve Kadın Yoksulluğu ile İlişkisi	68
2.2.1. Hane İçindeki Eşitsizliklerin Kadının Gelir ve Kaynaklar Üzerindeki Etkisini Azaltması	73
2.2.2. Kadının Üstlenmiş Olduğu Toplumsal ve Sosyal Rollerin Çokluğu.....	74

2.2.3. Kadın Emeğinin Hane İçinde Maddi Bir Karşılık Bulmaması.....	76
2.2.4. Kadınların Dezavantajlı Gruplar Arasında Yer Alması	77
2.2.5. Kadının Hane Reisi Olma Durumu	80
2.2.6. Şiddetin Kadının Yoksullukla Mücadele Edebilme Kapasitesini Sınırlandırması.....	82
2.2.7. Kadınların İş Gücü Piyasasında Çeşitli Sorunlarla Karşılaşması.....	83
2.2.8 Kadınların Eğitim Hakkından Yoksun Kalması	84
2.2.9. Sosyal Güvenlik Sisteminin Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Temelinde Düzenlenmesi	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

COVID-19 SÜRECİNDE KADIN EMEĞİ VE YOKSULLUK

3.1. Covid-19 Salgınının Kısa Tarihçesi	87
3.2. Covid-19 Salgınının Genel Sosyo-Ekonomik Etkileri	89
3.3. Covid-19 Salgınının Kadınlar Üzerindeki Etkileri	91
3.3.1. Ekonomik Etkileri	91
3.3.1.1. İstihdamdaki Kadınlar Üzerindeki Etkileri	93
3.3.1.1.1. Sektörel Bağlamda Kadın İşgücü	94
3.3.1.1.2. Vasıfsız Kadın İşgücü	98
3.3.1.1.2.1. Ev İçi Hizmetlerde Çalışan Kadınlar	99

3.3.1.1.2.2. Göçmen Kadın İşçiler	102
3.3.1.1.2.3. Enformel Sektörde Çalışan Kadınlar	106
3.3.1.1.2.4. Çalışan Yoksul Kadınlar	107
3.3.1.2. İşsiz Kadınlar Üzerindeki Etkileri.....	109
3.3.2. Sosyal Etkileri	109
3.3.2.1. Hane İçi Ücretsiz Emek Sunan Kadınlar	110
3.3.2.2. Zaman Yoksulluğu Yaşayan Kadınlar Üzerindeki Etkisi	118
3.3.3. Psikolojik Etkileri	123
3.3.3.1. Şiddet	124
3.3.3.2. Tükenmişlik	129
3.3.3.3. Bunalım, Depresyon, Stres	132
3.4. COVID-19 Kapsamında Kadın Yoksulluğu ile Mücadele	132
3.4.1. Emek Piyasasına Yönelik Uygulamalar	137
3.4.2. Sosyal Yardımlar	143
SONUÇ	156
KAYNAKÇA.....	165

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 3. 1. Kadın Çalışanların İstihdam Edildiği Sektörler ve Küresel İstihdam İçindeki Oranı.....	95
Tablo 3. 2. Hizmet Kolları ve Cinsiyete Göre Kamu Görevlileri Sayısı, 2020.....	96
Tablo 3. 3. Çeşitli Ülkeler Tarafından Göçmen İşçilere ve Enformel Sektör Çalışanlarına Yönelik Alınan İlk Sosyal Yardım Uygulamaları	104
Tablo 3. 4. Enformel Sektör Çalışanlarının COVID-19 Salgınında Karşılaştıkları Zorluklar.....	106
Tablo 3. 5. Bilişsel Emek Alanları ve Örnekleri	121
Tablo 3. 6. COVID-19 Salgınında Kadınların Yoksullukla Mücadelede Bizatihi Kendilerinin Mücadele Yöntemleri..	134
Tablo 3. 7. Türkiye'de COVID-19 Salgınında Kadınların Emek Piyasasına Katılımını Sağlamaya Yönelik Gerçekleştirilen Uygulamalar	140
Tablo 3. 8. Türkiye'de Salgın Sürecindeki Sosyal Yardımların Türleri ve Yıllara Göre Miktarları	144
Tablo 3. 9. COVID-19 Salgın Sürecinde Türkiye'de Kadınlara Yönelik Sosyal Yardımlar	147
Tablo 3. 10. COVID-19 Sürecinde Kadınlara Yönelik Aldığı Önlemleri ile Öne Çıkan Ülkeler.....	149
Tablo 3. 11. Kadınların Yaşam Döngüsü İçerisinde Karşılaştıkları Riskler ve Savunmasızlıklara Yönelik Sosyal Koruma Önlemleri	152

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3. 1. COVID-19 Salgınında Kadınların Yaşadığı Zaman Yoksulluğu 120

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3. 1. Emek Piyasasına Yönelik Arz Yönlü Programların Temel Hedef Grupları	
.....	.142

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.e	: Aynı eser
a.g.e	: Adı geçen eser
BLS	: ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu
DİSK	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DİSK-AR	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi
EUROSTAT	: Avrupa İstatistik Ofisi
EVID-SEN	: Ev İşçileri Dayanışma Sendikası
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HSK	: Hakimler ve Savcılar Genel Kurulu
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
INSEE	: Fransız İstatistik ve Ekonomi Enstitüsü
IOM	: Uluslararası Göç Örgütü
İGE	: İnsani Gelişmişlik Endeksi
NEET	: Ne Eğitimde Ne İstihdamda Olanlar
p.	: Page
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı

STATCOM	: Birleşmiş Milletler İstatistik Komisyonu
ŞNT	: Şartlı Nakit Transferi
ŞÖNİM	: Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi
TEPAV	: Türkiye Ekonomi Politikaları Vakfı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UN WOMEN	: Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlendirilmesi Birimi
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNFPA	: Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu
USCB	: Amerika Birleşik Devletleri Nüfus Sayım Bürosu
v.b.	: Ve benzeri
v.d.	: Ve diğerleri
WB	: Dünya Bankası
WFP	: Dünya Gıda Programı
WHO	: Uluslararası Sağlık Örgütü

GİRİŞ

Emek, tarihsel süreç içerisinde insan ile ilişkilendirilebilen yegane kavramlardan biridir. Bireyin kendini yeniden üretebilmesi için gereken çabayı da ifade etmektedir. Kadınlar, hane içi işlerin ve bu sürecin gerçekleşmesinde ücretsiz emeğini sunarak önemli bir rol üstlenmektedir. Sunulan bu emeğin istihdam sürecinden ayrı değerlendirilmesi, kadınların bu işlerin karşılığında herhangi bir ücret almaması, bu işin ekonomik faaliyet olarak değerlendirilmemesi “karşılıksız”, “ücretsiz”, “görünmeyen” emek olarak nitelenmesine sebep olmaktadır. Öte yandan kadınlar ücretli emeği ile iş gücü piyasasında yer almak istediklerinde ise düşük ücretler, ayrımcılık, atipik istihdam biçimleri ile karşılaşmaktadır.

Ücretsiz kadın emeği ve ücretli kadın emeği, kadın yoksulluğunun meydana gelmesinde çeşitli faktörlerin oluşmasına sebep olması nedeniyle birlikte ele alınması gereken kavramlar olarak öne çıkmaktadır. Yoksulluk, yapısı gereği farklı türlere ayrılrsa da genel ifade ile bireyin varlığını sürdürebilmesi için gereken temel ihtiyaçlardan yoksun olma durumu olarak tanımlanırken genellikle mutlak ve göreceli yoksulluk tanımlarıyla açıklanmaktadır. Öte yandan günümüzde farklı türde pek çok yoksulluk türünün varlığından bahsetmek mümkündür. Kadın yoksulluğu ise yoksulluğun kadınlar arasındaki görünürlüğünün artmasıdır. Kadın yoksulluğunun meydana gelmesinde de tıpkı yoksulluğun nedenleri gibi birtakım etkenlerin varlığı söz konusudur. Fakat bu etkenler kadınların gelirden yoksun kalması ve yoksullukla mücadele kapasitesini azaltması nedeniyle yoksulluğun nedenlerinden farklılaşmakta; kadınları yoksulluğa açık ve savunmasız hale getirmektedir.

Söz konusu etkenlere 2019 yılında ortaya çıkan COVID-19 salgın sürecini de eklemek mümkündür. COVID-19 salgını ilk kez ortaya çıktığında, toplumdaki tüm bireyleri başta sağlık olmak üzere pek çok açıdan etkilese de, özellikle kadınlar arasında sosyal izolasyon önlemleri, evde kalmanın virüsten koruyucu bir önlem olarak sunulması ve teşvik edilmesi ile aynı evin içerisinde ev işleri, çalışma hayatı, eğitim hayatı gibi yaşamın çeşitli alanlarındaki faaliyetlerin bir arada gerçekleştirilmesi söz konusu olmuş, tüm bu etkenler hane içinde kadınların ücretsiz emeğinin kullanımını önemli ölçüde artırmıştır. Ücretli emeği ile istihdamda yer alan

kadınlar; ücret kaybı, çalışma saatlerinin azalması ve işsizlik gibi sorunlar yaşarken vasıfsız kadınlar ise görev tanımı dışındaki faaliyetlerden de sorumlu olma, uzaktan/evden çalışma yoluyla yürütülemeyecek işlerde istihdam edilme, gelir kaybı, işin yapısı nedeniyle virüse karşı savunmasız hale gelme, dijital okuryazarlıktan yoksun olma gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Fakat COVID-19 salgını, bir yandan kadınların mevcut işlerini kaybetmelerine ve gelir kayıpları yaşamalarına neden olurken öte yandan sosyal ve psikolojik olarak da farklı açılardan etkileyerek, salgın sürecinin kadınlar üzerindeki etki alanını giderek genişletmiştir. Bu nedenle salgın sürecinde kadın yoksulluğunun önlenmesi adına birtakım uygulamaların gerçekleştirilmesi ihtiyaç haline gelmiştir.

Bu tez çalışması kapsamında 2019-2022 yılları arasındaki literatür incelendiğinde salgın sürecinin hangi kadınları, ne şekilde etkilediği, kadın yoksulluğunun bu süreçte artış veya azalış gösterip göstermediği ve kadın yoksulluğunu önlemeye dair geliştirilen uygulamalara yönelik bazı tespitler yapılmış; bu tespitlere COVID-19 salgın sürecinde kadın emeği ve yoksulluk başlığında yer verilmiştir.

Dolayısıyla bu çalışmanın amacı; çalışma hayatında ya da hane içinde emekleri ile varlık gösteren kadınların yaşadıkları yoksulluğun COVID-19 sürecinden nasıl ve ne şekillerde etkilendiğinin tespit edilmesi ve salgın gibi belirsizlik zamanlarında kadın yoksulluğunun önlenmesi için alınacak önlemler ve uygulamaların değerlendirilmesidir. Böylelikle bundan sonraki kadın yoksulluğuna dair ileride gerçekleştirilecek çalışmalarda araştırmacılara ışık tutmak amacıyla salgın sürecinin etkileri değerlendirilmektedir.

Bu tez çalışmasının yöntemi, literatür taramasına ve ikincil kaynaklardan elde edilen verilere dayanmaktadır. Bu kapsamda uluslararası ve ulusal literatürden, resmi kurum ve kuruluşların raporlarından, dergi, gazete ve internet haberlerinden yararlanılarak bütüncül bir çerçeve¹ sunulmaya çalışılmıştır.

¹Ranjit Kumar, **Araştırma Yöntemleri: Yeni Başlayanlar İçin Adım Adım Araştırma Yöntemleri**, Ed. Ömay Çokluk, Çev. Ömay Çokluk, Güçlü Şekercioğlu, Hasan Atak, 3. Baskı, Ankara: Edge

Üç bölümden oluşmakta olan tez çalışmasının birinci bölümünde emek ve kadın emeğinin kavramsal çerçevesi çizilmiştir. Emek kavramını farklı açılardan inceleyen ve değerlendiren tanımlara yer verilmiştir. Kadın emeği; ücretli kadın emeği açısından çalışma hayatında kadın, çalışma hayatında cinsiyet ayrımcılığı, esneklik ve kadın emeği şeklinde yer almıştır. Esneklik ve kadın emeği; kısmi süreli çalışma, ev hizmetlerinde çalışma, ev eksenli çalışma ve uzaktan çalışma başlıkları ile ele alınmıştır. Ücretsiz kadın emeği ise geçimlik üretimde ve hane işletmesinde kadın emeği, ücretsiz hane içi kadın emeği, ücretsiz bakım emeği açısından değerlendirilmiştir.

İkinci bölüm yoksulluk ve kadın yoksulluğu arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılabilmesi için birlikte ele alınmıştır. Yoksulluk sınıflandırmaları; klasik ve görece güncel yoksulluk türleri olarak değerlendirilmiştir. Özellikle salgın sürecinde zaman yoksulluğunun ve dijital yoksulluk türlerinin görünür hale gelmesi bu ayrımın temel nedenini oluşturmuştur. Ayrıca yoksulluk sınırı, yoksulluk ölçüm yöntemleri ve yoksulluğun genel nedenlerine de yer verilmiştir. Sonrasında ise muhtelif eşitsizliklerin kadın emeği ve kadın yoksulluğu ile ilişkisi ele alınarak, bu eşitsizliklerin kadın yoksulluğunun ortaya çıkmasında ve artmasında ne gibi etkilere yol açtığını tespit edebilmek amacıyla dokuz başlık altında sınıflandırılmıştır.

Üçüncü bölüm ise bu tez çalışmasının ortaya çıktığı süreçte gündeme gelen COVID-19 salgın döneminde kadın emeği ve yoksulluk kavramının ele alınmasından oluşmaktadır. COVID-19 salgını ilk olarak bir sağlık krizi şeklinde ortaya çıkmış; ancak salgının ilerleyen süreçlerinde kadın emeği ve yoksulluğunu ilgilendiren ekonomik, sosyal ve psikolojik birtakım etkiler meydana gelmiştir. İlk olarak salgının istihdamdaki kadınlar üzerindeki ekonomik etkileri başta sektörel bağlamda kadın iş gücü açısından değerlendirilmiştir. Sonrasında ise vasıfsız kadın iş gücü; ev içi hizmetlerde çalışan kadınlar, göçmen kadın işçiler, enformel sektörde çalışan kadınlar, çalışan yoksul kadınlar açısından ele alınmış, işsiz kadınlara ise ayrı başlık altında değinilmiştir. Salgının sosyal etkilerine ise hane içi ücretsiz emek sunan

kadınlar ve zaman yoksulluğu yaşayan kadınlar şeklinde yer verilmiştir. Psikolojik etkiler de şiddet, tükenmişlik, bunalım, stres, depresyon başlığı altında sınıflandırılmıştır. Son olarak ise COVID-19 salgını kapsamında kadın yoksulluğu ile mücadele; emek piyasasına yönelik uygulamalar ve sosyal yardımlar şeklinde ele alınmıştır.

COVID-19 salgını ilk ortaya çıktığı andaki etkisini günümüzde tam olarak devam ettirmemekle birlikte; hala gündem oluşturmaya devam etmektedir. Dolayısıyla bu tez çalışmasında ortaya konmak istenen böyle bir salgın veya kriz anı yeniden söz konusu olduğunda veya COVID-19 salgını gündem oluşturmaya devam ettiğinde kadın yoksulluğu ile ilgili neler yapılabileceğine dair bir çerçeve oluşturmaktır. Bu nedenle COVID-19 salgın sürecinin kadınlar üzerindeki etkisi başta ekonomik olmak üzere sosyal ve psikolojik etkileriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son kısımda ise COVID-19 salgın sürecinde yoksullukla mücadelede emek piyasasına yönelik uygulamalar ve sosyal yardımlar ayırımına gidilmiştir. Ayrıca kadınların salgın sürecinde bizzat kendilerinin yoksullukla mücadele edebilmek amacıyla geliştirdiği bir takım yöntemlere de yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: EMEK VE KADIN EMEĞİ

Emek en genel tanımıyla bir işin yapılması için harcanan fiziksel ve zihinsel çabanın sonucudur. Bireyin hem kendini fiziksel ve zihinsel açıdan yeniden üretebilmesi hem de toplumun devamlılığının sağlanması açısından büyük öneme sahiptir. Yeniden üretim süreciyle bireyin kendi varlığını ve emeğini yeniden üretebilmesi mümkün hale gelmektedir. Kadınlar ise bu işlerin gerçekleştirilmesinde ücretsiz emeğinin sunumuyla önemli bir rol üstlenmekte, karşılığında herhangi bir ücret almaksızın gerçekleştirdiği emeği ekonomik faaliyet kapsamına dahil edilmemektedir. Bu nedenle kadın emeği “karşılıksız”, “ücretsiz” olarak nitelendirilmekte ve “görünmeyen” emek şeklinde de tanımlanmaktadır.

Hane içi işler, çocuk bakımı ve yaşlı bakımının kadının sorumluluk alanına bırakılması, beşeri sermayelerine katkı sağlayamamalarına ve bu nedenle iş gücü piyasasına girişte ayrımcılığa, cinsiyete dayalı ücret farklılıklarına maruz kalmasına neden olmaktadır. Beşeri sermaye kaybı ve iş yükü aynı zamanda kadınları geçici, güvencesiz işlerde ve enformel sektörde çalışmaya itmektedir. İş gücü piyasasında yer alan kadınların ise bir yandan ücretli işlerine dair sorumlulukları yerine getirirken diğer yandan hane içi işlerin yürütülmesi amacıyla ücretsiz emek sunumunun devam etmesi kadının her iki açıdan da yıpranmasına neden olmaktadır. Bu nedenle emek ve kadın emeği arasındaki ilişkinin doğru biçimde kurulabilmesi amacıyla emek, kadın emeği; ücretli kadın emeği ve ücretsiz kadın emeği kapsamında bu bölüm başlığı altında değerlendirilecektir.

1.1. Emeğin Tanımı ve Kavramsal Çerçevesi

Emek kavramı Türkçede “*Bir işin yapılması için harcanan beden ve kafa gücü; mesai, zamet, uzun ve yorucu özenli çalışma; insanın bilinçli olarak belli bir amaca ulaşmak için giriştiği hem doğal ve toplumsal çerçevesini hem de kendisini değiştiren çalışma süreci*”² şeklinde tanımlanmaktadır. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğünde ise emek, olmak ve bir eylemde bulunmak anlamında kullanılan “irmek” kelimesinin önce iş görmek, güç harcamak anlamındaki “ermek” kelimesine ve daha sonra “emek”³ kelimesine dönüştüğünden bahsedilmektedir. Emeği Osmanlıcada “say”, Fransızcada “travail”, Almancada “arbeit”⁴ İngilizcede ise “labor” sözcüğü karşılamaktadır. Emeğin tanımı, genel anlamıyla ağır ve zorlayıcı bir durum olması halinde harcanması gereken fiziksel ve zihinsel çabadır.⁵ Emeğin ilk insan topluluklar tarafından da kullanıldığı, yiyecek ve barınma ihtiyaçlarını doğal kaynaklardan ve doğrudan fiziksel ve zihinsel çaba harcayarak karşıladığı bilinmektedir.⁶ Bu nedenle emek, tarihsel süreç içerisinde insanlık tarihinden ayrı düşünülmemelidir. Çünkü insanın emekçi olarak ortaya çıkışı bu sürecin bir sonucudur.⁷

Öte yandan emek, tarihsel süreç içerisinde de farklı şekillerde tanımlanmıştır. Adam Smith’e göre “*emek, değer biricik evrensel ölçütü olduğu gibi aynı zamanda tek ölçütüdür, yani çeşitli metallerin değerlerini her zaman ve her yerde birbirleriyle karşılaştırabilmemizi mümkün kılan tek standart ölçüdür.*”⁸ Smith’in değer belirleyicisi olarak gördüğü şey, bir malın üretimi için harcanan emektir. Bu emek “ihtiva edilen emek” biçiminde de tanımlanmakta ve sermaye birikiminin

²Güncel Türkçe Sözlük, (Çevrimiçi), <https://sozluk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 18.07.2022.

³İsmet Zeki Eyüboğlu, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, 2.bs., İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1991, s. 230.

⁴Orhan Hançerlioğlu, **Ekonomi Sözlüğü**, 6.bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986, s. 100.

⁵Merriam Webster Dictionary, (Çevrimiçi), <https://www.merriam-webster.com/dictionary/labor>, Erişim Tarihi: 18.07.2022.

⁶Kuvvet Lordoğlu, Nurcan Özkaplan, **Çalışma İktisadı**, 6.bs., İstanbul: Der Yayınları, 2008, s. 6-7.

⁷Hançerlioğlu, **a.g.e.**, s. 100.

⁸Adam Smith, **Ulusların Zenginliği**, Çev. Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı, Cilt 1, 5. Baskı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2017, s. 48.

bulunmadığı dönemdeki emeği karşılamak için kullanılmaktadır.⁹ Sermaye birikim süreci içerisindeki emeği ise ihtiva edilen emek şeklinde tanımlamak mümkün görünmemekte bunun yerine “kumanda edilen emek” şeklinde bir tanımlama getirilmektedir. Sermayedarların yanlarında çalışan işçiye ödedikleri ücretin bir karşılığı olarak elde ettikleri kazancı ifade etmektedir.¹⁰

David Ricardo, emeği “doğrudan emek” , sermayeyi ise “dolaylı emek” şeklinde tanımlayarak birbirinden ayırır. Sermaye, aletler ve makinelerden oluşmakta üretim sürecine emeğin katılımıyla birlikte emek tarafından süreci ilerletecek şekilde kullanılmaktadır. Bu sayede sermayeyi üretenin ve değeri yaratanın emek olduğunu söylemek mümkündür. Ricardo’nun emek değer teorisi rant getirmeyen topraklarda değeri oluşturan emek olduğu görüşüne dayanır.¹¹ Smith ve Ricardo emeği yaratan şeyin değer olduğunu vurgularken Jean Baptiste Say ve Nassau Senior ise emeğin kaynağını değer olarak görmemiştir. Say’a göre değer kaynağı, insanların nesnelerden elde edeceği faydadır. Fayda ile anlatmak istediği, belli şeylerin insanların ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için uygun olup olmamasıdır. Dolayısıyla nesnelerin insanlara sağlamış olduğu fayda değer temelinin oluşturmaktadır.¹²

Karl Marks ise emeği “bir kişinin fiili çalışması” olarak tanımlamakta ve emek ile emek gücü kavramlarını birbirinden ayrı değerlendirmektedir. Çünkü emek gücü kişinin fiili çalışma kapasitesini ifade etmektedir. Kapitalizmin metalaştırdığı ve piyasada alınıp satılan şeyin emek değil emek gücü olduğunu söylemektedir.¹³

1.1.1. Emek ve Yeniden Üretim Süreci

Yeniden üretim süreci; bireyin fiziksel ve zihinsel olarak kendini yeniden üretebilmesi ve toplumsal yapının devamlılığının sağlanabilmesi için gereken iki farklı ihtiyaç kavramının giderilmesi ile gerçekleşen bir süreç üzerine kuruludur. Bu

⁹Ersan Bocutoğlu, “İktisat Teorisinde Emeğin Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeğe Yolculuk”, **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, C. 1, S. 1, 2012, s. 130.

¹⁰A.e., s. 131.

¹¹A.e., s. 134.

¹²Neşe Erim, **İktisadi Düşünce Tarihi**, Ankara: Palme Yayıncılık, 2007, s. 126.

¹³John W., **Çalışma Düşüncesi**, Çev. Fuat Man, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 98.

ihtiyaçların karşılanması ise tüketim ile gerçekleşmektedir.¹⁴ Yeniden üretim süreci aksadığında bireyin varlığını sürdürmesi de aksamakta ve bu durum bir bütün olarak çalışma hayatını etkilemektedir. Bu nedenle yeniden üretim süreci hem bireyin hem de toplumun varlığını devam ettirebilmesi için gereken ve süreklilik arz eden bir anlam taşımaktadır.

Yeniden üretim sürecinin gerçekleşmesi için insanın kendi varlığında bulunan bir yandan kullanım değeri yaratırken diğer yandan kişinin harcadığı fiziksel ve zihinsel yeteneklerin tümünü içeren “emek gücü”nün devamlılığının sağlanabilmesi gerekmektedir.¹⁵ Adam Smith ise yeniden üretimi, toplumsal yapının devamlılığının sağlanması ile ilişkilendirerek emek arzının yeniden üretilmesi açısından ele almaktadır. Ücretli çalışanlara verilecek asgari ücretin hem bireyin kendi ihtiyaçlarını hem de gelecekte aile kurmasını sağlayabilecek bir miktara karşılık gelmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁶

Kapitalist üretim ilişkileri içerisinde yer almayan yeniden üretim süreci, yalnızca asgari düzeyde ücret elde etmek ile sağlanamayacağından, bireyler kendi tüketimlerine yönelik hayvan bakmak, tarım ile uğraşmak, kıyafet dikimi, çocuk bakımı, ev işleri gibi birtakım faaliyetleri gerçekleştirmek durumunda kalmaktadır. Bu faaliyetler hayatın makul bir çerçevede devam ettirilmesi için gerekli olarak görülürken; sermaye açısından iş gücünün yeniden üretimi anlamını taşımaktadır. Ücretli emeğin dışında kalan bu ilişki, iş gücünün ücretsiz biçimde üretilmesini sağlamaktadır. Bundan dolayı işverenler ücretli emekten farklı olmasından ötürü herhangi bir karşılığı olmaksızın harcanan ücretsiz emeği, iş gücüne dönüştürmektedir.¹⁷ Öte yandan kadınların iş gücünün yeniden üretilmesi için yaptığı

¹⁴Fuat Ercan, **Toplumlar ve Ekonomiler**, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998, s. 121.

¹⁵Karl Marx, **Kapital: Ekonomi Politikinin Eleştirisi**, Ed. Oktay Türel, Erkin Özalp, Çev. Mehmet Selik-Nail Satlıgan, Cilt:I, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s. 45.

¹⁶Umut Omay, **Post Homo Servus**, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2017, s. 45.

¹⁷Claudia von Werlhof, “Kadın Emeği: Ekonomi Politikinin Eleştirisindeki Kör Nokta”, **Son Sömürge: Kadınlar**, Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen, Claudia Von Werlhof, Çev. Yıldız Temurtürkan, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 31-32.

bu işler ücretli emeğin sunulabilmesi için gerçekleştirilmesi gereken ilk koşullardan biri olarak görülebilmektedir.¹⁸

1.1.2. Meta ve Emek

Karl Marks emeği çeşitli kavramlarla ilişkilendirerek açıklamaktadır. Öncelikle “meta” kavramı Marks tarafından kapitalist üretim tarzıyla ilişkilendirilmekte ve toplumların zenginliğinin kaynağı olarak görülmektedir. Meta, insan ihtiyaçlarının giderilmesi için kullanılan bir şey, bir nesnedir.¹⁹ Meta, kullanım değeri veya mübadelede (değişim) değeri taşımaktadır. Bir şeyin sağladığı yarar, onun “kullanım değeri” haline gelmesini sağlamaktadır. Kullanım değeri, nicelik bakımından değerlendirilmekte ve kullanım veyahut tüketim olmadan gerçekleşmemektedir. Aynı zamanda mübadele değerini de taşımaktadır. *“Mübadele değeri bir malın başka mallarla olan değişim oranını göstermektedir.”*²⁰ Metalar içerdikleri kullanım değeri bakımından farklı nitelikler barındırırken mübadele değeri bakımından ayırt edilmelerini sağlayan ise nicelikleridir. Bir metanın mübadele değerinden bahsedildiğinde bu o metanın nicelik bakımından ifade edildiği anlamına gelmektedir ve meta kullanım değeri içermemektedir. Bir malın değerinden söz edildiğinde anlatılmak istenen aslında onun mübadele değeridir. Ürünlerin birbirleriyle değiştirilmesi her birine karşılık gelen oranın da belirlenmesini sağlamaktadır. Verilen bir birim malın karşılığında ne kadar birim mal alınacağını bilmesi bu orana bağlıdır.²¹

1.1.3. Soyut Emek ve Somut Emek

Emek kavramı, “soyut emek” ve “somut emek” olarak Marks tarafından iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Soyut emek, fizyolojik güç harcandığında ortaya

¹⁸ A.e., s. 33.

¹⁹ Marx, a.g.e., s. 49.

²⁰ Sadun Eren, **Ekonomi Dersleri**, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2017, s. 39.

²¹ A.e., s. 39.

çıkmakta ve bu niteliği ile metanın değerini arttırmaktadır. Somut emek ise insanın belli bir amaca yönelterek harcadığı kullanım değeri yaratan yönünü anlatmaktadır.²²

Öte yandan hava, su, işlenmemiş toprak alanları, çayırlar insanlar için kullanım değeri içermekteyken bunların meydana gelmesi için tarafımızdan herhangi bir emeğin harcanması gerekmemektedir. Kişi üretmiş olduğu ürünyle kendi ihtiyaçlarını karşılıyorsa kullanım değeri yaratmıştır fakat bu ürün meta niteliği taşımamaktadır. Bazı koşullarda bu da yeterli değildir. Örneğin, Orta çağ döneminde serflerin lordları için gerçekleştirdiği üretimin tek başına meta niteliği taşımadığı söylenebilir. Bir şeyin meta niteliği taşıması için kullanım değeri sağlayacağı kişiye bu metanın mübadele yoluyla aktarılmış olması gerekmektedir. Kullanım değeri taşımayan hiçbir şeyin değeri yoktur. Çünkü bu emek, emek olarak değerlendirilmez ve içerdiği emek faydasız olarak görülür. Bunun sonucunda da bir değer oluşturmaz.²³

1.1.4. Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek

Smith ise emeği “üretken emek” ve “üretken olmayan emek” şeklinde farklı açılardan tanımlamakta ve aşağıdaki şekilde arasındaki farkı ifade etmektedir:

“Harcandığı nesnenin değerine değer katan bir tür emek vardır; bir de böyle bir sonuca yol açmayan emek vardır. Birinci tür emek, bir değer ürettiği için üretken (productive) emek, diğeri ise üretken olmayan emek diye adlandırılabilir. Bir manifaktür işçisinin emeği, üzerinde çalıştığı malzemenin değerine kendi geçimi ve patronun kârı değerinde bir değer katmaktadır. Oysa bir hizmetkârın emeği hiçbir şeyin değerine ek değer katmaz.(...) Ancak manifaktür işçisinin emeği, o emek harcanıp bittikten sonra, en azından bir süre var olan belirli bir nesne ya da satılabilir bir metada maddeleşir, kendisini gerçekleştirir. Bu sanki gerektiğinde başka bir zaman kullanılmak üzere toplanıp depo edilmiş olan belli bir miktar emek gibidir.(...) Bunun tersine, bir hizmetkârın emeği, belirli bir nesne ya da satılabilir metada maddeleşip, kendisini gerçekleştirmez. Yaptığı hizmet, genellikle yapıldığı anda yiter ve geride, sonradan karşılığında eşit miktar hizmet elde edilebilecek bir iz ya da değer bıraktığı olmaz.”²⁴

²²Marx, a.g.e., s. 59-60.

²³A.e., s. 54.

²⁴Smith, a.g.e., s. 353.

Smith'e göre değerin ise iki anlamı bulunmaktadır; biri nesnenin yararlılığına sahip olmayı içerirken diğeri ise sahip olunan nesne ile bir başka malı satın alabilmektir. İlki kullanım değeri, diğeri ise piyasa değeridir. Kullanım değeri ile piyasa değerinin aynı nesnede bulunma oranı ters orantılıdır. Ürünün kullanım değeri çok fazla veya çok az ise değişim değeri ya küçüktür ya da yoktur; ürünün piyasa değeri çok fazla ise kullanım değeri ya azdır ya da yoktur. Smith su ve elmas örneğiyle konuyu izah etmektedir. Su, yaşamımızın en temel gereksinimlerinden biridir ve yaşamımızın kaynağıdır. Son derece önemli ve değerli olmasına rağmen su ile herhangi bir şeyi satın almak mümkün görünmezken elmasın kullanım değerinin az oluşu fakat piyasadaki değeri sayesinde diğer mallarla mübadele edilebilmesi söz konusudur. Üstelik karşılığında pek çok şey satın alınabilmektedir.²⁵ Üretken olmayan emek kavramını Smith'in ardından Jean Baptiste Say ve Thomas Malthus da kullanmıştır. Malthus, üretken olmayan emeğe dair açıklamasıyla ön plana çıkmaktadır. Çünkü üretici emek içermeyen faaliyetleri "hizmet" olarak değerlendirmektedir. Emek bu sayede yalnızca üretici emeğe karşılık gelecek bir tanımlamaya indirgenmektedir. Gerçek emek olarak adlandırılan emek aslında mübadele değeri içeren maddi emektir.²⁶ Malthus, insanların yararına olan, ulusların ihtiyaçlarına uygun kılınan, gerekli tüm maddi nesneleri zenginliğin kaynağı olarak görmekte ve bir ülkenin zenginliğini toprağının büyüklüğüne paralel olarak maddi nesne açısından bol olması ile zenginliği, maddi nesneden yoksun olmasını ise yoksullukla açıklamaktadır. Zenginliği, indirgenmiş bir zenginlik anlayışıyla açıklamaya çalışma çabası tüm ulusların peşinde olduğu şeydir fakat bu anlayış çalışmanın tanımlanmasını da indirgenmiş çalışma anlayışı ile sınırlandırmaktadır. Çalışma artık "üretici emek" anlamına gelmektedir. Değerin her zaman görünür olması ve ölçülebilir olması aynı zamanda değiş tokuş edilebilir nesnelere uygulanan çalışmayı ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır.²⁷ Değerin bu şekilde tanımlanması ölçülemeyen, kullanım değeri yaratan ve görünmeyen emek olarak tanımlanan emeğin değersizleştirilmesi sonucuna yol açmaktadır.

²⁵ A.e., s. 39-40.

²⁶ Dominique Méda, **Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer mi?**, Çev. Işık Ergüden, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 67.

²⁷ A.e., s. 68-69.

1.2. Ücretli Kadın Emeği

Ücret, fiziksel ve zihinsel emeği ile üretime katkı sağlayan kişiye ödenen miktardır.²⁸ Ücretli kadın emeği ise kadının iş gücü piyasasında yer almasıyla birlikte elde ettiği geliri ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Zira kadının bir ücret karşılığı olmaksızın yapmış olduğu çalışma da kadın emeği içerisinde yer almakta ve ücretli kadın emeği ücretsiz kadın emeğinden bu yönüyle ayrılmaktadır. Tarihsel süreç içinde yüzyıllar boyu erkek “evine ekmek götüren” kadın ise “çocuklara bakan kişi” olarak konumlandırılmıştır. Kadın ile erkek arasında şekillenen bu iş bölümü, evin kadının alanı olarak görülmesine sebep olmuş ve kadınlar iş gücü piyasasından uzak kalmıştır. Erkeğin emeğinin üretken emek kapsamında değerlendirilişi ve kadın emeğinin toplumsal olarak değersizleştirilmesinin bir sonucu olarak kadın emeğinin üretken emek olarak nitelendirilmemesi kadının erkeğe bağımlı hale gelmesine sebep olmuştur. Öte yandan kadının ücretli emeği bahsedilen durumların aşılması için son derece önemlidir ve kadının iş gücü piyasasında yer alması ekonomik bağımsızlığını kazanması anlamına gelmektedir.²⁹

Kadının ücretli çalışmasının arkasında çeşitli nedenler bulunmaktadır. Ailenin yaşadığı ekonomik sıkıntılar başta olmak üzere, ailenin elde ettiği gelir ve sahip olduğu kaynaklar, ekonomik ihtiyaçlar, aile içindeki gelir dağılımı, sosyal güvenlik, mülkiyet, aile reisinin eğitim durumu gibi etmenler bunlardan bazılarıdır. Ailedeki tek geçim kaynağı ücretli gelir olduğunda ailedeki bireyler ücretli çalışmayı tercih edilebilir hale gelmektedir. Kadının ev dışında çalışmasına olumlu bakılmadığı durumlarda ve toplumlarda dahi ekonomik sıkıntılar söz konusu olduğunda bu durum görmezden gelinmektedir. Kadınlar ise ekonomik sıkıntılar giderildiğinde de çalışmayı tercih etmeme eğilimi gösterebilmektedir. Bu süre zarfında gerçekleştirilen işler kadınlar tarafından geçici görülmektedir.³⁰ Öte yandan kadınların giderek iş gücü piyasasında ücretli çalışan olarak yer almasıyla birlikte kadın çalışma hayatında çeşitli sorunlar ve eşitsizliklerle de karşılaşmaktadır. Yaşanan sorunların giderilmesi

²⁸Sabahattin Zaim, **Çalışma Ekonomisi**, 10. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1997, s. 197.

²⁹Meryem Koray, **Sosyal Politika**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000, s. 215.

³⁰Saniye Dedeoğlu, “Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emeği”, **Toplum ve Bilim**, C. 86, S. 3, Güz 2000, s. 144.

için gelişmiş ülkelerde kadın ve erkek eşitliğine yönelik çabaların olduğu ve kadınlara yönelik istihdam politikalarının bulunduğu bilinmektedir. Kadınlar eğitim, çalışma hayatına katılım sonucunda bilinçlenmekte ve eşitsizliklere yönelik değişiklikler talep etmektedir. Fakat kadının ücretli çalışması kadınlık ve annelik rollerinden ötürü hem kadın hem de içinde bulunduğu toplum açısından çelişkiler yaratmaktadır.³¹

1.2.1. Çalışma Hayatında Kadın

Kadınların ücretli iş gücüne katılımı, I. Dünya Savaşı döneminde yoğunlaşmıştır. Savaş döneminde kadınlar erkeklerin yapmakta olduğu işleri gerçekleştirmeye başlamış, erkeklerin savaştan geri dönüşüyle birlikte kadınlar da bu işlerden ayrılmak zorunda kalmıştır.³² Yine II. Dünya Savaşı sırasında nüfusun büyük bir bölümünün savaşa katıldığı dönemde ABD yanı sıra İngiltere’de nüfusun büyük bir kısmının savaşa katıldığı dönemde iş gücü açığını kapatmak adına erkek iş gücünün yerine kadınlar işe çağırılmıştır. Bu dönemde ABD’deki endüstriyel üretim sorununun kadın iş gücü eksikliğinden kaynaklı olduğu belirtilmiştir.³³ Kadınları iş gücüne çekmek için yürütülen Perçinci Rosie kampanyası aracılığıyla erkeklere özgü işlerin de kadınlar tarafından başarıyla yerine getirildiği ifade edilmiştir.³⁴ Rosie’nin kampanyanın başlarında posterlerde yer alan kadınsı görüntüsü kampanyanın ilerleyen dönemlerinde yerini erkeksi bir görünüme bırakmıştır. Posterde dikkat çeken kısım, Rosie’nin güçlü kol kaslarıdır. Kadınların da erkekler gibi güçlü olabileceği algısı yaratılarak kadınlar iş gücüne dahil edilmeye çalışılmıştır.³⁵ Diğer bir deyişle iş gücü olarak kadına ihtiyaç duyulduğundan kadınların emek piyasasına girişini kolaylaştıracak söylemler tercih edilmiş ve kampanya bu amaca hizmet etmesi için kullanılmıştır.

³¹Koray, **a.g.e.**, s. 214-215.

³²Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Yay. Haz. Cemal Güzel, 5.bs., İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012, s. 802-803.

³³Omay, **a.g.e.**, s. 150.

³⁴**A.e.**, s. 149-150.

³⁵**A.e.**, s.150-151.

Ekonomi politikalarının ihracata yönelik politikalara dönüşümü ile kadın iş gücüne olan talepte artış yaşanmış hatta bu durum “istihdamın kadınlaşması” şeklinde de tanımlanmıştır. Kadınların istihdamı için gereken ortamı hazırlayan ihracata yönelik politikalar, düşük ücret ve kötü çalışma koşullarını ortaya çıkarmıştır.³⁶ Özellikle 1970’li yılların sonu itibarıyla neo-liberal anlayışın hakimiyet kazanması devletin piyasalar üzerindeki rolünü zayıflatmıştır. Devletin piyasaları düzenleyici rolü, dengesizlik yaratan ve ekonominin büyümesini engelleyici bir faktör olarak görülmüş, aynı zamanda işverenleri çalışan istihdam etmekten ve çalışanların da iş gücü piyasasında yer alma isteğinden alıkoyacak bir ortam oluşturduğu düşünülmüştür. Esnekleştirme ve kurlsızlaştırma, devletin rolünün azaltılması amacıyla ortaya çıkmış ve neo-liberal politikalarla birlikte tüm ülkelerde yaygınlaşmıştır.³⁷ Öte yandan, neo-liberal politikalar gibi küreselleşme de ortaya çıkışı ve getirdikleri açısından tartışmalıdır bu yönüyle neo-liberal politikalarla ilişkilendirilmektedir. Şenses, süreci “*neo-liberal küreselleşme*” olarak tanımlamaktadır.³⁸ Neo-liberal küreselleşme, toplumsal cinsiyet ayrımcılığını azaltacağı yerde tam tersi daha da arttırmıştır. Kadınlara karşı uygulanan ücret ve mesleki ayrımcılık, kadınların istihdamda yer alma biçimlerini de değişime uğratmıştır. Bir yandan kadınların geçimlik ekonomi ve ev içi üretime harcadığı ücretsiz emeği, milli gelire dahil edilmezken diğer yandan kadın emeğine olan talepte yaşanan artış göstermiş olduğu zıtlık nedeniyle dikkat çekmektedir. Latin Amerika ve Uzak Doğu ülkelerinde kadın istihdamına olan talebi arttıran etmenler; serbest bölgeler, sanayi ve artan oranlarda hizmet sektörü, taşeron ve ev eksenli üretim biçimleridir. Kadın emeğine olan talepteki artış bahsedilen iş gücü piyasalarının esnekleşmesi ile ilişkidir.³⁹ Küreselleşme süreci ile birlikte karşılaşılan çalışma biçimlerinde de değişimler yaşanmaktadır. Standart istihdam, Fordist üretim dönemindeki başat istihdam biçimini oluşturan, bir işverene bağlı gerçekleştirilen,

³⁶Ferhunde Özbay, **Kadın Emeği: Seçme Yazılar**, Yay. Haz. Şemsa Özar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 47.

³⁷Zeki Erdut, “Günümüzde Sosyal Politikanın Açılımları”, **Yaşam Boyu Sosyal Koruma**, I.Ulusal Sosyal Politika Kongresi, 22-24 Ocak 2004, Ankara: Devrimci İşçi Konfederasyonu (DİSK) Yayınları, 2004, s. 46.

³⁸Fikret Şenses, “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat Mı, Engel Mi?” **ERC Working Paper in Economics**, 04/09, August 2004, s. 1.

³⁹A.e., s. 16-17.

yasal güvenceleri olan süresi sınırsız ve tam zamanlı bir istihdam biçimidir. Fakat bu istihdam biçiminde kadınların ve göçmenlerin istihdamı geçerli olmamakla birlikte küçük ve orta ölçekli işletmelerde de göreceli olarak geçerli olamamıştır. 1945-1975 yılları arasında standart istihdam biçimleri hâkimdir ve çalışanların istihdam, örgütlenme ve sosyal koruma ile ilgili hakları bulunmaktadır. 1970’li yıllar itibarıyla başlayan ekonomik sorunlar Batı Avrupa başta olmak üzere diğer gelişmiş ülkelere yansımış, iş gücü piyasaları yeniden yapılandırma sürecine girmiştir. Bahsedilen standart çalışma biçiminden farklılık gösteren “*eğreti istihdam*” veya “*standart dışı istihdam*” biçimi şeklinde tanımlanan çalışma biçimleri ortaya çıkmıştır.⁴⁰ Eğretilik kavramı çok boyutlu olmakla birlikte yapısal özellikleri; güvencesizlik, kırılganlık, değişkenlik, korunmasızlık biçiminde kendini göstermektedir. İşgücü piyasasına giren kişi eşitsizlik ve güvencesizlikten kurtulamamaktadır ve eğretilik hem kişinin istihdamında hem de gelirinde sıkıntılar yaşamasına neden olmaktadır.⁴¹

1.2.2. Çalışma Hayatında Cinsiyet Ayrımcılığı

Kadının iş gücü piyasasında yer almaya başlaması, cinsiyete dayalı ayrımcılık başta olmak üzere çeşitli ayrımcılığa maruz kalmasına sebep olmaktadır. Bir cinsi diğer cinse üstün görmek anlamında kullanılan cinsiyet temelli ayrımcılık, kadının taşıdığı niteliklerin erkeğin niteliklerine göre daha aşağı görülmesine yol açmıştır. Erkeğin kadına karşı uyguladığı cinsiyet temelli ayrımcılık kadın emeğinin ikincil görülmesinde önemli bir etkidir.⁴² Bu nedenle cinsiyet ayrımcılığı bu başlık altında neoklasik ayrımcılık modeli, kurumsal iktisat ve ayrımcılık yaklaşımları, feminist iktisat ve ayrımcılık yaklaşımı ve Marksist iktisat ve ayrımcılık yaklaşımları açısından ele alınacaktır.

1.2.2.1. Neoklasik Ayrımcılık Modeli

Neoklasik ayrımcılık modeli kapsamında beşeri sermaye ve ayrımcılık tercihleri yaklaşımı ele alınacaktır.

⁴⁰Hasan Ejder Temiz, “Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması”, **Çalışma ve Toplum**, C. 2, S. 2, 2004, s. 55-56.

⁴¹Faruk Sapançalı, **Sosyal Dışlanma**, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2005, s. 153.

⁴²Lordoğlu ve Özkaplan, **a.g.e.**, s. 159.

1.2.2.1.1. Beşeri Sermaye Modeli

Beşeri sermaye, bireyin gelecekteki verimliliğini ve kazancını arttırmak amacıyla kendi gelişimi için aldığı eğitimleri, iş arama girişimlerini, iş bulmak amacıyla başka bir yere yapılan göç etmesi ve sağlık harcamaları gibi faaliyetleri içermektedir. Birey, beşeri sermaye yatırımını neye göre yapacağına yönelik kararlar alırken kendi kişisel tercih ve beklentilerini göz önünde bulundurmasının yanı sıra toplumsal önyargılar, ayrımcılık, toplumsal roller gibi bir dizi faktörden de etkilenmektedir. Zorunlu eğitim ve işyerinde verilen eğitimlerin kişinin ücretine ve verimliliğine olumlu yönde etkide bulunması ve birbirini destekleyici nitelikte olması beklenmektedir.⁴³ Gary Becker, 1960'lı yıllarda kurduğu Yeni Ev Ekonomisi okuluyla üretimin hane içine ait olan kısmını neoklasik modele dahil etmiştir. Haneyi ise mini fabrikalar olarak adlandırmıştır. Erkeklerin ve kadınların iş gücünde uzmanlaşmasındaki farklılığı, kadınların eviçi işlerle uğraşırken erkeklerin eğitime yapmış oldukları yatırımın karşılığında daha yüksek getiriler elde ettiğini ifade eden neoklasik bir model geliştirmiştir.⁴⁴

Neoklasik teori kadınların hane içi üretimi analizi içine dahil etmiş, ev içi uğraşlarının önemini kabul etmiştir fakat kadınların iş gücü piyasasındaki konumlarının kavranabilmesi açısından yeterli gelmemektedir. Feminist iktisatçıların neoklasik teoriye yönelttiği eleştirisi kadınların ev içinde gerçekleştirdiği çalışmanın maddi olmayan yönüyle ilgilidir. Parasal olarak karşılığı olan işlerden farklı olan ev işi ve bakım işinin maddi üretimle birbirine eş görülemeyeceğini ifade etmişlerdir.⁴⁵ Beşeri Sermaye Modeli, kadınların geleceği olmayan işlerde yoğunlaşmasını kadınların kendi tercihleri sonucunda ortaya çıktığını ifade etmektedir fakat burada sorgulanması gereken nokta kadınların gerçekten kendi tercihleri ile mi bu kararı

⁴³A.e, s. 167.

⁴⁴Gülay Toksöz, **Kalkınmada Kadın Emeği**, 2.bs., İstanbul: Varlık Yayınları, 2018, s. 89.

⁴⁵A.e., s. 90.

verdiği'dir. Aynı zamanda toplumsal ayrımcılığın, değer yargıları ve yerleşik kabul görmüş değerlerin bu tercihler üzerindeki etkisine de bakmak gerekmektedir.⁴⁶

1.2.2.1.2. Ayrımcılık Tercihleri Yaklaşımı

Cinsiyet ayrımcılığı, ayrımcılık tercihleri yaklaşımına göre önyargı ve kişisel duyguların belli bir gruba uygulanması sonucu meydana gelmektedir. Gary Becker'in geliştirmiş olduğu bu yaklaşım, üç farklı biçimde kendini göstermektedir. Bunlar; işverenin ayrımcılığı, iş arkadaşlarının ayrımcılığı ve müşterilerin ayrımcılığı şeklindedir. Eğer işverenin kadın istihdam etmeye olan yaklaşımı kişisel duyguları doğrultusunda ayrımcı bir tavır gösteriyorsa işveren kadın istihdamını kendine ek maliyet getirecekmiş gibi algılamaktadır. Bu ek maliyet işverenin ayrımcılık katsayısı ile birbirine eşittir. Oysa erkek çalışan istihdam etmenin maliyeti yalnızca ücretine eşitken kadın istihdam etmenin maliyeti işveren için kadının ücreti ve ona ilave olarak ayrımcılık katsayısı şeklindedir. Ayrımcılık içeren duygusal yaklaşım sonucunda erkekler verimliliği oranında ücret alırken kadınlar erkeklerle aynı verimliliğe sahip olsa bile daha düşük ücret almaktadır. Kadının iş gücü piyasasında karşılaştığı ayrımcılık, görüldüğü üzere kişisel duygular ve önyargılardan ibarettir.⁴⁷

Bu modelin en dikkat çeken yönü, işverenlerin kârları yerine faydalarını maksimize etmeye çalışmakta olduğu öngörüsüdür. Çünkü rekabetçi bir firmanın kar maksimizasyonu yapmaya çalıştığı düşünüldüğünde kar maksimizasyonu yapmayan yani duygusal tercihleri ile faydasını maksimize eden firmanın zarar etmesi beklenmekte ve kar eden firmaların bu firmaları satın alarak ayrımcılığın ortadan kalkacağı varsayılmaktadır. Fakat ayrımcılık uygulayan firmaların piyasada neden hala var olduğunu açıklamakta ayrımcılık yaklaşımları modeli yetersiz kalmaktadır.⁴⁸

Tıpkı işverenler gibi müşterilerde ayrımcılık yapabilmektedir. Müşteriler, kadınların erkeklere göre daha az sorumluluk ve nitelik gerektiren işlerde yer alması

⁴⁶Serap Palaz, "Türkiye'de Cinsiyet Ayrımcılığı Analizinde Neo Klasik Yaklaşımına Karşı Kurumcu Yaklaşım: Eşitliği Sağlayıcı Politika Önerileri", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 6, S. 9, 2003, s. 92.

⁴⁷A.e., s. 94.

⁴⁸Lordoğlu ve Özkaplan, **a.g.e.**, s. 169.

yönünde bir tutum içindeyse erkeklerin hizmetini kadınların hizmetine tercih etme eğilimi gösterecektir. Kadınlar, müşterilerin özellikle erkek görmeyi tercih ettiği mesleklerde yer alıyorsa da o işi yapacak ortalama bir erkeğe göre daha fazla niteliğe sahip olmalı ya da ortalama bir erkeğin alacağı ücretten daha düşüğüne razı olmalıdır. Başta firma tarafından kadınların aynı verimliliğe sahip bir erkeğe göre daha düşük değer vererek müşterilerin tercihlerinin de erkeklerden yana olmasına sebep olmaktadır.⁴⁹ İş arkadaşları tarafından uygulanan ayrımcılık göz önünde bulundurulduğunda erkek çalışanların kadın çalışanlara karşı beslediği önyargılar kadınlarla birlikte aynı işte çalışmaktan kaçınmak şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Örneğin; “kadın kısmından emir alınmaz” şeklinde sıkça duyulan bu söylem erkek çalışanlar tarafından kadınlara yöneltilen söylemlerden biridir.⁵⁰

1.2.2.2. Kurumsal İktisat ve Ayrımcılık Yaklaşımları

Kurumsal iktisat yaklaşımları ikili iş gücü piyasası yaklaşımını ve istatistiksel ayrımcılık yaklaşımını içermektedir.

1.2.2.2.1. İkili İşgücü Piyasaları Yaklaşımı

İkili iş gücü piyasası yaklaşımı, iş gücünün katmanlaşması anlamına gelmektedir. Çokuluslu şirketlerin işin yapısı ve gereklerine uygun olacak şekilde organize ettiği çekirdek (merkez) iş gücü ile çevresel iş gücü sahip olduğu koşullar ile birbirinden ayrılmaktadır. Çekirdek iş gücü, işveren tarafından sürekli istihdam edilen, değerli ve sınırlı sayıdaki çalışanlardan oluşmaktadır. Çevresel iş gücü ise çalışma standartları ile çekirdek iş gücünün oldukça gerisindedir. Süreklilik göstermeyen ve güvencesiz işlerde yer almaktadır. Çevresel iş gücünü oluşturan çalışanların sayısı merkez iş gücü sayısının tam tersi olacak şekilde fazladır.⁵¹ Birincil iş gücü piyasaları, çalışma koşulları, iş ve istihdama yönelik sunduğu koşullar ile yüksek eğitim düzeyine sahip, ücret beklentisi yüksek olan ve statü beklentisi bulunan kişiler tarafından genellikle tercih edilmektedir. Bu işler aynı

⁴⁹A.e., s. 169-170.

⁵⁰A.e., s. 169-170.

⁵¹Sapancalı, a.g.e., s. 153-154.

zamanda çalışanlara sosyal güvence de sunmaktadır. Öte yandan ikincil iş gücü piyasası ise emek yoğun sektörlerden oluşmakta bu nedenle vasıf düzeyi daha düşük, ücret beklentisi yüksek olmayan, düşük statülü çalışanlar istihdam edilmektedir.⁵²

1.2.2.2.2. İstatistiksel Ayrımcılık Yaklaşımı

İstatistiksel ayrımcılık yaklaşımına göre işverenlerin kadın çalışanlara ayrımcılık yapmasının sebebinin temelinde işe alınacak aday için edinilen bilgilerin eksikliği yatmaktadır. İşe başvuran kişi ne kadar ayrıntılı değerlendirilmeye çalışılsa da performansı ve işte geçireceği süre adına işveren tarafından öngörüle bulunulması zordur. Böyle bir ortamda işverenler de kadınların çalışmasına dair iş gücü piyasasında yer alan düşüncelerden etkilenirler ve ayrımcılık yapmış olurlar.⁵³ Bir örnekle açıklamak gerekirse kısa süreli çalışmayı kadınların tercih ettiği bilgisine sahip olan işveren işe çalışan alırken aynı eğitim seviyesine sahip olsalar dahi erkek çalışanları kadın çalışanlara tercih edecektir. İşe alım gerçekleşse bile ücretler de ortalama verimliliğin altında kalacaktır. Bu ayrımcılık yönteminin işvereni doğru kararlara yönelteceği düşünülürken karar alınırken ortalama verilerden yararlanılması yanılma payını da içermektedir. Ortalama verilere göre değerlendirilen adaylar grubun genel karakterine uymadığında işe alınmayacaktır. İşe almada ve ücretler ortaya çıkan eşitsizlik ortalama verilerin alınmasıyla ilişkilidir.⁵⁴ Türkiye’deki iş gücü piyasası istatistiksel ayrımcılık modeli kapsamında kadınlara uygulanan ayrımcılığı açıklamakta kullanılabilir. Zira işverenler işe alımlarda önyargı ve genel kabullere gerçek verimlilik ölçümlerinin tespit edilmesi zor olduğu için başvurmaktadır. Kadınların işe alım sürecinde karşılaştıkları en büyük önyargılardan biri çalışma hayatında erkekler kadar kalıcı görülmemesidir. Evlilik bir kadının işten ayrılabilmesi için sebep oluşturabileceği gibi çocuk sahibi olmakta aynı etkiyi yaratmaktadır. Ev içi sorumlulukların ve çocuk bakımının kadının kendini işine yeterince veremeyeceği ve bunun sonucunda veriminin düşeceği algısı bulunmaktadır. Genel yargılardan bir diğeri de evin geçiminden mesul olan tarafın

⁵²Yücel Uyanık, “Dualist (İkili) İşgücü Piyasası Teorisi”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 3, 1999, s. 3.

⁵³Palaz, **a.g.e.**, s. 93.

⁵⁴Lordoğlu ve Özkaplan, **a.g.e.**, s. 169-175.

erkekler olduğu ve kadının çalışmasının çok fazla önem arz etmediğidir.⁵⁵ Çalışma hayatında yer almak isteyen kadın, iş gücü piyasasına girişte bu tip engellerle karşılaşmaktadır. Kadının ev içi sorumluluklarını da taşıdığı düşünüldüğünde piyasaya girişte bu tarz önyargılarla karşılaşması çalışma isteğini köreltebilecek bir etkiye de yol açabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

1.2.2.3. Feminist İktisat ve Ayrımcılık Yaklaşımı

Feminizm, cinsiyet ayrımcılığı ve ataerkilliğe karşı koyan bir tutum izleyen, cinsler arasında sosyal eşitliğin gerçekleşmesini savunan harekettir.⁵⁶ Feminist hareketler, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sebep olduğu her türlü eşitsizliğin, ayrımcılığın engellenebilmesi için gündem oluşturarak birçok kuramın ortaya çıkışında rol oynamıştır.⁵⁷ Feministlerin ilgilendikleri ve dikkat çekmeye çalıştığı konular içinde yer alan; işe alma ve terfide yaşanan cinsiyet ayrımcılıkları, kadın erkek arasındaki ücret farklılıkları, işyerinde cinsel taciz, şiddet, kadın yoksulluğuna yol açan etmenlerdir.⁵⁸ Feminist araştırmalar toplumsal cinsiyetçi bakış açısına sahiptir. Cinsiyet, erkekler ve kadınların biyolojik açıdan farklılık göstermesidir. Toplumsal cinsiyet kavramı ise cinsel kimliğin toplumsal yapı biçiminde aldığı şekildir. Cinsiyetlere karşı farklı roller, haklar, sorumluluklar yükleyen toplumsal cinsiyet kişilere yönelik fırsatların da şekillenmesine sebep olmaktadır.⁵⁹ Feministler, kadınların toplum içindeki konumlarına ve iş gücü piyasasında karşısına çıkan cinsiyete dayalı eşitsizliklere karşı mücadele etmesinin yanı sıra kadınların maruz kaldığı bu durumu karşılıksız/görünmeyen emeklerinin bir eklentisi olduğunu ifade etmektedirler. Kadının karşılıksız/görünmeyen emeği, hem kadının hem de erkeğin toplumsal rollerini belirlemektedir. Erkek egemenliğini cinsiyet temelinden ayırarak hayatımızın içinde nasıl doğallaştırıldığını anlamaya çalışmaktadırlar.⁶⁰ Kadınların evde ve işyerinde ayrımcılığa uğramalarının nedenlerini patriarkal sistemin

⁵⁵Palaz, **a.g.e.**, s. 93-94.

⁵⁶Sevda Demirbilek, "Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açıdan İncelenmesi", **Finans Politik&Ekonomik Yorumlar**, C. 44, S. 511, Eylül 2007, s. 18.

⁵⁷Giddens, **a.g.e.**, s. 516-517.

⁵⁸Demirbilek, **a.g.e.**, s. 18.

⁵⁹Lordoğlu ve Özkaplan, **a.g.e.**, s. 176-177.

⁶⁰**A.e.**, s. 176-177.

barındırdığı sosyal ve geleneksel değer yargıları olduğunu ve birbirlerini besleyerek cinsiyet ayrımının oluşumuna sebep olduğunu belirtmektedirler.⁶¹

1.2.2.4. Marksist İktisat ve Ayrımcılık Yaklaşımları

Yedek sanayi ordusunun taşıdığı niteliği Karl Marks şu şekilde ifade etmektedir: “Yedek sanayi ordusu, faal sanayi ordusu üzerinde durgunluk ve orta refah dönemlerinde bir baskı unsuru olur, aşırı üretim ve coşkunluk dönemleri sırasında faal sanayi ordusunun taleplerini dizginler”.⁶² Yedek sanayi ordusu, kapitalizmin iş gücünü baskı altında tutabilmek için kullandığı araçlardan biridir. Emek arz ve talebi arasında yaşanan dengesizliği kapitalist sistem kendi çıkarları ve isteği doğrultusunda iş gücünü baskı altında tutabilmek ve yönlendirebilmek için kullanmaktadır. İşveren açısından da avantajlı olan bu durum, iş gücünü ücretler yoluyla baskılayarak üretim maliyetlerini azaltmada önemli rol oynar. İşveren çalışan işçilere herhangi bir iş garantisi olmadığını, çalışmaktan vazgeçmeleri durumunda yerlerine gelecek başka bir iş gücünün olduğu fikrini sürekli hatırlatır.⁶³ Ücretli kadın emeğinin kendine özgü değerleri göz önünde bulundurulduğunda ve iş gücü piyasasındaki marjinalliğine bakıldığında yedek sanayi ordusu içinde yer alabilecek nitelik taşımaktadır. Kadınlar sermaye açısından yararlı görülmektedir. Bunun sebebi sermayenin istek ve çıkarları doğrultusunda kolayca iş gücü piyasasına dahil edilebilen ve uzaklaştırılabilen yapısından kaynaklanmaktadır.⁶⁴ Kadın çalışanların sermaye açısından yarar sağladığı diğer durum ise evli olması halinde gerçekleşmektedir. Evli olmasının sonucunda kocasının yeniden üretimini gerçekleştirmesine karşılıksız emeğiyle katkı sağlarken diğer yandan kocasının emeğinin bir kısmını kullanarak kendi yeniden üretimini de gerçekleştirmektedir. Bir diğer yönü ise kadın evli olduğunda erkeğin varlığı sayesinde refah devleti

⁶¹Palaz, **a.g.e.**, s. 99.

⁶²Marx, **a.g.e.**, s. 617.

⁶³Omay, **a.g.e.**, s. 139-140.

⁶⁴Yıldız Ecevit, “Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emeği”, **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Şubat-Mart 1985, (Çevrimiçi), <http://www.halkevleri.org.tr/diger/uretim-ve-yeniden-uretim-surecinde-ucretli-kadin-emeği>, Erişim Tarihi: 14.01.2021.

uygulamalarına kısıtlı da olsa erişim sağlamaktadır. İşten ayrıldıklarında da işsiz kategorisi içerisine dahil edilmemekte ve iş gücü istatistiklerinde yer almamaktadır.⁶⁵

1.2.3. Esneklik ve Kadın Emeği

Esneklik kavramı özü itibarıyla kısa bir zaman içerisinde daha az maliyet ve çabayla değişime uyum gösterebilmektir. Özellikle de işletmelerin rekabet gücünü koruyabilmek adına esnekliği sağlayabilme yeteneğine sahip olmasına önem verilmektedir. Çünkü esneklik sayesinde üretim ve istihdam ile ilişkisi bulunan sınırlamaların ortadan kaldırılması ve gevşetilmesi mümkün hale gelmektedir.⁶⁶ İş gücü piyasasına bu kavramın dahil olmasıyla birlikte atipik olarak da nitelenen esnek çalışma biçimleri ortaya çıkmıştır.⁶⁷ Atipik çalışma biçimleri tipik çalışma biçimlerinden; bir işverenin emri altında belirsiz süreli iş sözleşmeleriyle tam zamanlı çalışma şeklinden farklılık gösteren çalışma biçimlerini açıklamak için kullanılmaktadır. Atipik çalışma tipik çalışmanın kurallarını esnetmektedir. Bu nedenle atipik çalışmada; tipik çalışmada bulunan tam süreli çalışma ve belirsiz süreli iş sözleşmeleri ile işverene bağlı olarak ücretli çalışmaktan ziyade kısmi süreli, belirsiz süreli iş sözleşmesi ile kendi hesabına çalışma şekli ve ücretsiz çalışma bulunmakta ve böylece çalışma biçimleri değişmektedir.⁶⁸ Atipik çalışma biçimleri “eğreti” olarak değerlendirilmektedir. Atipik çalışma biçimleri çalışma güvence sağlamaktan yoksundur. İş güvencesine sahip olmayan ve yasal düzenlemelerin dışında kalan bu işler tam zamanlı işlere göre ücret olarak da daha düşük ve işverenler için de daha kârlı gözükmektedir. İşverenler yerine getirmesi gereken sosyal güvenlik yükümlülüklerinden bu sayede kurtulmaktadır.⁶⁹

⁶⁵Yıldız Ecevit, “Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emeği”, **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Şubat-Mart 1985, (Çevrimiçi), <http://www.halkevleri.org.tr/diger/uretim-ve-yeniden-uretim-surecinde-ucetli-kadin-emegi>, Erişim Tarihi: 14.01.2021.

⁶⁶Zeki Parlak, Süleyman Özdemir, “Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 60, 2011, s. 3.

⁶⁷Figen Tilev, “Esnek Çalışma ve Kadın İstihdamı”, **Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 2, S. 2, 2018, s. 128.

⁶⁸Oğuz Karadeniz, “Türkiye’de Atipik Çalışan Kadınlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik”, **Çalışma ve Toplum**, C. 2, S. 29, 2011, s.84.

⁶⁹Sapancalı, **a.g.e.**, s.158.

Özellikle çalışma hayatındaki kadınlar anne olduktan sonra iş ve yaşam dengesi kurmakta zorluk yaşarken çalışma ortamının koşulları ve kariyer gelişimi ile ilgili de sorunlar yaşamaktadır. Çalışma hayatından ve çalıştıkları kurumdan beklentileri yaşadıkları sorunlar nedeniyle esnek çalışma imkanı tanınması, doğum sonrası yarı zamanlı çalışabilme ve kreş hizmeti sağlanması gibi taleplere evrilmektedir.⁷⁰ Karşılaşılan sorunlar ve bunlara yönelik taleplerin anne olmak, hane içi iş yükü ve bakım hizmetleri ile yakından ilişkili olduğunu ve esnek çalışmanın da bu işlerin birlikte yürütülebilmesi için bir alternatif olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Bu nedenle bu başlık altında esnek çalışma biçimlerine; kısmi süreli çalışma, ev hizmetlerinde çalışma, ev eksenli çalışma ve uzaktan çalışma şeklinde yer verilecektir.

1.2.3.1. Kısmi Süreli Çalışma

Kısmi süreli çalışma, atipik çalışmanın en yaygın biçimlerinden biridir. Daha az sürelerle çalışmayı gerektiren bir istihdam şekli olması kadınlar tarafından tercih edilmesine neden olmaktadır. Bireyler tarihsel süreç içinde kısmi süreli çalışmayı gönüllü gerçekleştirirken 1980’den sonra uygulanmaya başlayan esnekliğin sonucunda tüm dünyaya yayılmış, gönüllü bir tercihten ziyade zorunluluk haline gelmiştir. Kısmi zamanlı çalışma biçiminin tanımıyla ilgili sistematığın olmayışı, ülkeler arası karşılaştırma yapmayı da zorlaştırmaktadır.⁷¹

Esnek üretim biçiminin temel özelliklerinden biri olan çalışma sürelerinde yaşanan esneklik iş gücünün devamlı işyerinde olmasını sağlayan durumu tersine çevirmiştir. Esnek üretim süreciyle birlikte işverenler tarafından belirlenen saat aralıklarında örneğin; 9.00-12.00, 13.00-15.00 veya 19.00-21.00 gibi çalışanlar istediği saat aralığında çalışmayı tercih edebilmektedir. Bu durum hem işçiler hem de işverenler açısından çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Tam zamanlı çalışmanın ortadan kalkmış olması, saat aralıklarının tercihi ve çeşitliliği kadınların yarı zamanlı

⁷⁰PwC, “Çalışma Hayatında Annelik Araştırması 2017”, (Çevrimiçi), <https://www.pwc.com.tr/tr/Hizmetlerimiz/insan-yonetimi-ve-organizasyon-danismanligi/yetkin-ik/pdf/pwc-calisma-hayatinda-annelik-v2.pdf>, Erişim Tarihi: 14.08.2022.

⁷¹Parlak ve Özdemir, **a.g.e.**, s. 15.

işleri tercih etmesinde önemli rol oynamaktadır.⁷² Bu yüzden kısmi zamanlı çalışma da kadın çalışanlar tarafından daha çok tercih edilmektedir. Çünkü kadının ailesi ile çalışma hayatı arasındaki uyumu sağlayabilmesi için uygun görünmektedir. Kısmi süreli çalışma ile istihdamda yer almayan kadın, diğer türlü de çalışmaktan vazgeçebilmektedir. Öte yandan, istihdamda kalması durumunda da düşük ücret, iş güvencesizliği ve kariyer yolunda ilerleme fırsatlarının azlığı ile de karşılaşacak ve bu durumdan olumsuz yönde etkilenecektir.⁷³ Standart (tipik) istihdam biçimlerinden farklılık gösteren kısmi süreli çalışma, yüksek düzeyde istikrarsızlık, güvencesizlik içermekte ve beraberinde belirsizliği de getirmektedir. Kısmi çalışmanın yanı sıra belirli süreli çalışma, mevsimlik çalışma, kendi hesabına çalışma ve geçici çalışma da aynı etkiye sahiptir ve “*eğreti istihdam*” olarak tanımlanmasında güvencesizlik, istikrarsızlık ve belirsizlik etkili olmaktadır.⁷⁴

1.2.3.2. Ev Hizmetlerinde Çalışma

Ev hizmetleri, evde düzenin sağlanması için gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Ev hizmetlerinin alanına ev işlerinin yanı sıra çocuk bakımı, yaşlı bakımı da dahil olmuş, özellikle kadınların çalışma hayatında yer almasıyla birlikte ev hizmetleri önem kazanmıştır.⁷⁵ Ev hizmetlerinde çalışan kadınlar işyerlerinde çalışma koşulları ilgili çeşitli sorunlarla karşılaştıkları görülmektedir. Bunlar arasında çalışma sürelerinin sınırlandırılmaması, yapılan işlerin getirdiği iş yükünün zorluğu, çalıştıkları alan nedeniyle özel yaşamın gizlenememesi, ücretlerin düşük olması, sosyal yardımın bulunmaması, iş güvencesinin olmaması, kariyer olarak ilerleme şansının bulunmaması ve şiddet, psikolojik taciz gibi olumsuz durumlara maruz kalmak gibi farklı boyutlara varabilmektedir.⁷⁶ Ev hizmetlerinde çalışanlar, işvereniyle bir sözleşme ilişkisi içindeyken diğer yandan yaptığı işlerin mahremiyet

⁷²Mustafa Özer, Kemal Biçerli, “Türkiye’de İşgücünün Panel Veri Analizi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 3, S. 1, 2003-2004, s. 59.

⁷³Giddens, **a.g.e.**, s. 806.

⁷⁴Temiz, **a.g.e.**, s. 56.

⁷⁵Ziya Erdem, Levent Şahin, “Ülkemizde Ev Hizmetlerinde İstihdam Edilen Yabancı Uyruklu İşgücünün Çalışma Koşulları: İstanbul İli Üzerine Bir Alan Araştırması”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 57, 2009, s. 287.

⁷⁶Nuray Gökçek Karaca, Fatma Kocabaş, “Ev Hizmetlerinde Çalışanların Karşılaştıkları Sorunların Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, **Kamu-İş**, C. 10, S. 4, 2009, s. 167.

alanıyla ilgili olması işveren ile kuracağı diyalogun gidişatını belirlemektedir. İşveren kuralların hangi durumlarda uygulanması gerektiğini belirlemekte iken çalışılan ev değıştikçe bu kurallarda da değışiklik yaşanmaktadır.⁷⁷

Öte yandan ev hizmetleri, kente göç etmiş yoksul ve düşük eğitimli kadınların yer aldıkları çalışma biçimlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Hem Türkiye’de hem de günümüz toplumlarında vasıfsız, iş gücü piyasasında yer almak için gereken bilgi ve beceriden yoksun kadınlar ev hizmetlerinde çalışmakta ve bakıcılık hizmetleri sağlamakta ve bu işlere talep giderek artmaktadır.⁷⁸ Yerli kadınlar kendileri sigortalı olmasa dahi eşleri sigortalı ise sağlık hizmetlerinden yararlanabilirken ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar ise sağlık hizmetlerine erişememektedir.⁷⁹ Göçmen kadınların ev hizmetlerindeki görünümünde yaşanan artışının sebebi, sosyal hizmetlerin piyasaya bırakılması ve çalışma hayatına giren kadınların önceleri kendi sorumluluk alanında yer alan ev içi hizmetleri başka bir kadına bırakmak için piyasadan temin etmeye çalışmasıyla ilgilidir. Avrupa’ya yönelik göç akımlarının artışında da bu durum etkili olmaktadır.⁸⁰

1.2.3.3. Ev Eksenli Çalışma

Ev eksenli çalışma, bir işveren veya taşerona bağlı siparişe dayalı olarak çalışanın istediği yerde (genellikle ev içinde) gerçekleştirilen işleri ifade etmektedir. Ev eksenli çalışma, bağımsız çalışmayla ücretli çalışmanın birleştiği bir tür çalışma şeklidir.⁸¹ Ev eksenli çalışanlar içinde “kendi hesabına çalışan” kadınlar da bulunmaktadır. Kendi seçtikleri ürünlerle istek üzerine veyahut kişisel zevk ve tercihlerine göre ürettiği ürünü satabilmektedirler. Ürünün fiyatını belirlemek, müşterilerin taleplerinin ne yönde olduğunu tespit etme sorumluluğu ürünün

⁷⁷ Aksu Bora, **Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası**, Ed. Tansel Güney, 8.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 74.

⁷⁸ Helga Rittersberger-Tılıç, Sibel Kalaycıoğlu, “Çocuk ve Yaşlı Bakıcıları: Enformel Sektördeki Kadınlar”, **Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın** Ed. Tanıl Bora, Der. Saniye Dedeoğlu, Adem Yavuz Elveren, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 301.

⁷⁹ Seyhan Erdoğan, Gülay Toksöz, “Kadınların Görünmeyen Emeğinin Yüzü: Türkiye’de Ev İşçileri”, Ankara: Uluslararası Çalışma Ofisi (ILO), 2013, s. 19.

⁸⁰ Erdem ve Şahin, **a.g.e.**, s. 288.

⁸¹ Tijen Erdut, “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, **Çalışma ve Toplum**, C. 3, S. 6, 2005, s. 35.

üreticisine aittir. Bazı ev eksenli çalışanlar çeyizlik eşyalar gibi sipariş üzerine üretim de yapabilmektedir. Bir diğer görünümü ise taşeron veya bir işverenden iş almaları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ev eksenli çalışmanın giderek yaygınlaşan biçimi parça başı ücret karşılığında gerçekleştirilen işlerdir. İşveren tarafından belirlenen malzemeler ile malın bir parçasının istenilen şekilde ve zamanda tamamlanarak teslim edilmesiyle gerçekleşmektedir. Ev eksenli çalışmanın bu biçimi “bağımlı çalışan” kişiler tarafından gerçekleştirilen işlerdir. Konfeksiyon, havlu, şeker, ayakkabı, elektronik gibi pek çok işleri içermektedir.⁸²

Parça başı ücret karşılığı yapılan işler içinde yer alan tığ işlemeciliği, Maria Mies tarafından Hindistan’ın Narsapur çevresindeki köylerde sıklıkla gerçekleştirilen eve iş verme sistemi içindeki işlerden en göze çarpanıdır. Yeşil Devrim sonrası tarımdaki topraklarını kaybeden tarım işçilerinin eşleri veya kızları tarafından ailenin gelirinin yetersiz oluşunu gidermek için gerçekleştirilen bir faaliyettir.⁸³ Hatta kadınların yaptıkları tığ işlerinin denetlenmesi için 1960’da kalite kontrol ofisi kurulmuş, kontroller ile kötü yapılan işler geri çevrilmesi amaçlanmıştır. Tığ işlemeciliğine çok küçük yaşlarda başlayan kadınlar gözlerini kaybetme noktasına gelene kadar bile bu işi yapmaya devam etmektedir.⁸⁴ Parça başı iş, günümüzde İstanbul’un gecekondü mahallelerinde gerçekleştirilenden farklılık göstermektedir. Çeyiz hazırlığı için yapılan el işleri yerini kalem ucu, tükenmez kalem kutulanması, kolye ve tespih yapımı gibi işlere bırakmıştır. Bunun yanı sıra kazak örülmesi, ayakkabı ve giysilerin süslenmesi de yapılmaktadır. Üretilen malların çoğu Avrupa, Orta Doğu ve Amerika’ya ihraç edilmektedir.⁸⁵ Kadınlar iş gücü istatistiklerinde ev eksenli çalışan olarak görülmezken ya “işsiz” ya da “ev kadını” olarak görülmektedirler. Zira ev eksenli çalışan kadınların büyük çoğunluğu kendilerini bir iş yapıyormuş, çalışıyormuş gibi görmemektedirler. Parça başı alınan iş, devamlılık

⁸²DİSK Birleşik Metal İşçileri Sendikası, **Ev Eksenli Çalışanlar ve Örgütlenmeleri**, İstanbul: Birleşik Metal İş Yayınları, Mart 2003, s. 15-16.

⁸³Maria Mies, “Kapitalist Gelişme ve Geçimlik Üretim: Hindistan’da Kırsal Kesim Kadınları”, **Son Sömürge: Kadınlar**, Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen, Claudia Von Werlhof, Ed.Berna Akkıyal, Çev. Yıldız Temurtürkan, 3.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 66-67.

⁸⁴**A.e.**, s. 67-68.

⁸⁵Jenny B. White, **Para ile Akraba: Kırsal Türkiye’de Kadın Emeği**, Çev. Aksu Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 37.

içermeyen bir iş olarak kabul edilmekte kimi zaman ev işlerine katkıda bulunmak taksit, fatura ödemek gibi kısa süre içinde sona erecek ödemelere yönelik gerçekleştirilmekte ve belli bir süre sonra bırakılacak işler olarak kadınlar tarafından adlandırılmaktadır.⁸⁶ Ev eksenli işler enformel ağlar; akraba veya komşu yoluyla bulunmaktadır. Parça başı ücreti işveren belirlemesi çalışanlara pazarlık payı bırakmamaktadır. Sigortanın olmayışı, uzun çalışma saatleri, daha fazla ücret elde edebilmek için daha uzun çalışma saatleri gibi olumsuz koşulları barındırmaktadır.⁸⁷

1.2.3.4. Uzaktan Çalışma

Uzaktan çalışma, üretimin gerçekleştiği işyerinden uzakta, bilgisayar teknolojisinin kullanımı aracılığıyla gerçekleştirilen bir esnek çalışma modelidir.⁸⁸ COVID-19 salgın sürecinde işletmeler çalışanlarını ve müşterilerini virüse yakalanma riskinden koruyabilmek adına uzaktan çalışma biçimine geçmiştir. Uzaktan çalışma biçimine yönelik salgın öncesinde dijital altyapıya sahip olan, ortalama ayda iki ile dört gün arasında bu çalışma biçimine imkan sağlayan şirketler salgın sürecinde avantaj elde etmiştir.⁸⁹ Uzaktan çalışma şekli ile çalışanların profili ise genel itibarıyla eğitim düzeyi yüksek, işyerinin uzaktan çalışma şeklinde yürütülebileceği işlerde istihdam edilenler ve genel itibarıyla beyaz yakalı çalışanlardan oluşmaktadır.⁹⁰ Yüz yüze iletişimi gerektiren, uzaktan çalışma biçiminde gerçekleştirilemeyecek toptan ve perakende ticaret, konaklama ve yiyecek-içecek hizmetleri şeklindeki işlerde istihdam edilen kadın çalışanlar için uzaktan çalışma imkanları ciddi bir biçimde sınırlandırılmaktadır. Nitekim ABD’de kadınların %54’ü, Brezilya’da ise %67’si uzaktan çalışmaya uygun olmayan

⁸⁶DİSK Birleşik Metal İşçileri Sendikası, **a.g.e.**, s. 20.

⁸⁷**A.e.**, s. 30-31.

⁸⁸Yücel Öztürkoğlu, “Tüm Yönleriyle Esnek Çalışma Modelleri, **Beykoz Akademi Dergisi**, C. 1, S. 1, 2013, s. 121.

⁸⁹Deloitte, “COVID-19 Çalışanlara ve Çalışma Hayatına Olası Etkileri”, (Çevrimiçi), <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/human-capital/articles/covid-19-calisanlara-ve-calisma-hayatina-olasi-etkileri.html?ysclid=I6s9u9lrel452167843>, s.3, Erişim Tarihi: 13.08.2022.

⁹⁰Meltem Akca, Mübeyyen Tepe Küçükoğlu, “COVID-19 ve İş Yaşamına Etkileri: Evden Çalışma”, **Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives**, C. 8, S. 1, 2020, s.76.

sektörlerde istihdam edilmektedir. Düşük gelirli ülkelerde ise nüfusun yalnızca %12'si uzaktan çalışma ile istihdama devam edebilmektedir.⁹¹

Öte yandan uzaktan çalışma birtakım avantaj ve dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Çalışan açısından zamanın kullanımı, aileye ayrılan vakit ve işe gitmek için harcanan zamanın olmaması uzaktan çalışmanın avantajları arasında görülürken işyeri ile işyeri dışındaki alan arasında belirsizliğin oluşması dezavantajları arasında kabul edilmektedir.⁹² Salgın sürecinde uzaktan çalışma biçimine geçen kadın çalışanlar, hane içi işler ve bakım sorumlulukları nedeniyle çalışma hayatını farklı biçimde deneyimlemektedir. Salgın sürecinde uzaktan çalışan kadınlar kendilerini sıklıkla “yorgun” olarak tanımlarken yaptıkları işleri ise “yorucu, yoğun, arı, saat, atom karınca, yama, ahtapot” şeklinde tanımlamaktadır.⁹³ Bu nedenlerden dolayı COVID-19 salgınının kadın çalışanlar açısından dezavantajlı haller ortaya çıkarmaktadır.

Rubin vd. tarafından 31 Mart-27 Nisan 2020 tarihleri arasında 1,014 kişi ile çevrimiçi anket yöntemi kullanılarak çalışanların uzaktan çalışmaya yönelik bakış açıları, deneyimleri, uzaktan çalışmanın avantaj ve dezavantaj olarak görülen yönleri, işe gidiş geliş süreci COVID-19 önlemleri kaldırıldıktan sonra da işe dönmek isteyip istemedikleri hususunda bilgi edinmek amaçlanmıştır. Çalışmada çalışanlar tarafından uzaktan çalışmanın dezavantajlı görülen yanları (12 yaş ve altında çocuğu olmayanlar için); sosyal etkileşim eksikliği (%64), iş ve yaşam dengesi kurmada zorluk (%34), odaklanma problemidir (%30). 12 yaşından küçük çocuğu olanlar için en büyük dezavantaj hane içi ve bakım işlerinin artmasıdır (%67). Her iki grup açısından (12 yaş ve altı çocuğu olmayanlar ve 12 yaş ve altı çocuğu olanlar) uzaktan/evden çalışmanın avantajlı olan yanları ise işi diğer faaliyetlerle

⁹¹Georgieva Kristalina vd., “The Covid-19 Gender Gap”, IMF Blogs, (Çevrimiçi), <https://blogs.imf.org/2020/07/21/the-covid-19-gender-gap/>, Erişim Tarihi: 13.08.2022.

⁹²Başak Kıcı, “Evden Çalışma: Özgürlük Mü Esaret Mi?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 21, S. 1, 2019, s. 178.

⁹³K.Övgü Çakmak Otluoğlu, Benan Kurt Yılmaz, Olca Sürgevil Dalkılıç, “Covid-19 Döneminde Akademisyen Annelerin İş-Yaşam Deneyimlerini Anlamak: Nitel Bir Araştırma”, **Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi**, C. 7, S. 1, 2021, s.43-44.

birleştirebilme (%45), işe gidiş geliş zamanının ortadan kalkması (%44) ve programda esnekliğin artmasıdır (%37).⁹⁴

1.3. Ücretsiz Kadın Emeği

Ferhunde Özbay, kadın emeğini aşağıdaki biçimiyle dört ana başlık⁹⁵ altında sınıflandırmaktadır:

- Ekonomik faaliyet olarak kabul edilen ancak parasal karşılık elde edilmeden gerçekleştirilen faaliyetler (tarımda aile işçiliği bu başlık altında değerlendirilir.)
- Emeklerinin karşılığında parasal karşılık almayan ve gerçekleştirdikleri uğraşları ekonomik faaliyet olarak değerlendirilmeyen faaliyetler (ücretsiz kadın emeği kapsamında değerlendirilen; bakım emeği, hane içi ücretsiz emeği de içermektedir.)
- İstatistiklerde yer almayan fakat parasal karşılık elde edilen faaliyetler (ev kadınlığı bu kapsam içindedir fakat parasal gelir getiren işlerde ev içinde yapılabilmektedir. Örneğin; ev eksenli çalışma)
- Ekonomik faaliyet olarak tanımlanan ve bu işler karşılığında parasal gelir elde edilen faaliyetler

Özbay'ın yapmış olduğu sınıflandırmasından yararlanılarak kadın emeğine dair bir görünüm elde edilmeye çalışılmaktadır. Ücretsiz kadın emeğiyle anlatılmak istenen ekonomik faaliyet kapsamında değerlendirilmeyen ve karşılığında ücret elde etmeksizin kadının emek harcayarak gerçekleştirdiği tüm işlerdir. Bu kapsam içerisinde yer alan geçimlik üretimde ve hane işletmesinde kadın emeği başta olmak üzere hane içi ücretsiz emek ve bakım emeği değerlendirilecektir.

1.3.1. Geçimlik Üretimde ve Hane İşletmesinde Kadın Emeği

⁹⁴Rubin vd., “What Can We Learn from the COVID-19 Pandemic about How People Experience Working from Home and Commuting?”, **University of Amsterdam**, 6 May 2020, p. 4, (Çevrimiçi), <https://urbanstudies.uva.nl/content/blog-series/covid-19-pandemic-working-from-home-and-commuting.html?cb&cb>, Erişim Tarihi: 13.08.2022.

⁹⁵Özbay, **a.g.e.**, s. 205-206-207.

Ödenmeyen, karşılığı olmayan emek sınıflandırıldığında geçimlik üretim ve hane işletmesinde yapılan çalışma da karşılıksız olmasından dolayı bu kapsam içinde değerlendirilir. Yine bakım emeği, gönüllü çalışma ve ev içinde gerçekleştirilen işler de ödenmeyen emeğin içine dahil edilmektedir.⁹⁶ Kadınların geçimlik üretimine örnek verilebilecek faaliyetlerden birini oluşturan halı dokumacılığı, Türkiye’de 1960’ların başından itibaren sanayileşmenin gelişmesi, hızlı büyüme ve tarımda makineleşmenin hız kazanması ile ev için gerçekleştirilen bir faaliyet iken pazar için üretilen bir faaliyete dönüşmüştür.⁹⁷ Batı ve Orta Anadolu’da üç farklı üretim biçimi; küçük üreticilik, evde tüccara bağlı dokuma ve atölye üretimi şeklinde gerçekleştirilen halı dokumacılığı içinde diğerlerinden farklılık gösteren küçük üreticiliktir. Çünkü üretim araçlarına sahip olan ailenin gerçekleştirdiği halı dokumacılığını ifade etmekte ve diğer iki üretim biçiminden farklılık göstermektedir.⁹⁸ Küçük üreticilik, geçimlik üretim kapsamında değerlendirilmeye daha uygundur.

Halı dokuma işini evde gerçekleştiren kadınlar evdeki işleri ve halı dokuma işi arasındaki saatleri belirleme esnekliğine sahiptir ama bu işi düzenli olarak yürütseler dahi eşleri tarafından bu durum “boş zamanlarında yaptıkları bir iş” olarak görülmektedir.⁹⁹ Özbay da yine kadınların ev içinde gerçekleştirdikleri tığ işi, örgü örme işlerinin kendileri tarafından boş zaman değerlendirme olarak adlandırıldığını vurgulamaktadır.¹⁰⁰ 1966 yılında Birleşmiş Milletler İstatistik Komisyonunun (STATCOM) iş gücünü; iktisaden faal nüfus, her iki cinsiyetten, iktisadi mal ve hizmetlerin üretimi için iş gücünü sunan kişiler olarak yeniden tanımlamasıyla geçimlik üretim, milli gelire ve bu alanda çalışanlar da iş gücüne dahil edilmiştir.¹⁰¹ Geçimlik üretimin milli hesaplara dahil edilmesinin sebebi, pazara yönelik

⁹⁶Toksöz, **a.g.e.**, s. 111.

⁹⁷Günseli Berik, “Türkiye’de Kırsal Kesimde Halı Dokumacılığı ve Kadının Ezilmişliği: Karşılaştırmalı Bir Tartışma”, **1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, Yay. Haz. Şirin Tekeli, 6.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 141.

⁹⁸**A.e.**, s. 144.

⁹⁹**A.e.**, s. 145.

¹⁰⁰Ferhunde Özbay, “Kadınların Ev İçi ve Ev Dışı Uğraşlarındaki Değişme”, **1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, Yay. Haz. Şirin Tekeli, 6.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 120.

¹⁰¹Toksöz, **a.g.e.**, s. 111.

satılabilecek mallar üretmesinden kaynaklıdır. Bunun sağlanmasındaki temel amaç aslında daha düşük hesaplanan milli gelirin daha doğru hesaplanmasını sağlayabilmektir. Zira gelişmekte olan ülkeler geçimlik üretim, hesaplamalar içinde yer almadığında daha yoksul gözükebilmektedir. Diğer yandan geçimlik üretimdeki kadın emeğini ortaya koyabilmek oldukça zordur çünkü ev içi üretim ile geçimlik üretim iç içe geçmiş haldedir.¹⁰² Milli hesaplara dahil edilerek geçimlik üretim biçimi içinde yer alan kadınların çalışan olarak tanımlanması, gerçekleştirmiş olduğu ücretsiz hane içi emek ve bakım emeğinden geçimlik üretimi farklılaştırmaktadır.

Hane işletmelerinde gerçekleştirilen çalışma ise genellikle kadınlar tarafından karşılıksız yapılan çalışma biçimidir. Hane işletmeleri kadının ücretsiz emeğinden işlerin yoğun olduğu dönemlerde sıklıkla yararlanmakta, işler azaldığında ise kadın emeği de azalmaktadır. Tespitinde yaşanan en büyük sorun bu tarz bir işletmede çalışan kadının kendini hane içi işlerde çalışan olarak beyan etmemesinden kaynaklanmaktadır.¹⁰³

1.3.2. Ücretsiz Hane İçi Kadın Emeği

Aile ve hane birbiri ile ilişkili kavramlar olmasına rağmen anlam bakımından farklılık göstermektedir. Hanede ortak yaşanan ikamet birimi, ailede ise akrabalık ilişkileri esas alınmaktadır. Hane akraba olmayanların da yaşayabileceği birimlerdir. Aileye ilişkin birçok tartışmada aslında dikkat çekilmek istenen nokta aile hanesidir. Hane; ortak ikamet alanı, ekonomik işbirliği, yiyecek hazırlanması ve tüketimi, çocukların bakımı ve sosyalizasyonu gibi günlük yeniden üretici tüm faaliyetlerin gerçekleştiği yerdir.¹⁰⁴ Kadının hane içi emeğinden bahsedebilmek için bu ayrımın tam olarak yapılmış olması gereklidir. Kadının görünmeyen emeği yaşamla o kadar iç içe geçmiştir ki bu işlerin yapılması için saat belirlenmemiş ve kadının doğasının bir gerekliliği olarak görülmüştür. Görünmeyen emek kavramı, kadının ev içinde, karşılığında herhangi bir ücret almaksızın gerçekleştirdiği işler için harcadığı emeği tasvir etmektedir. Kavram bazen ev içi ücretli hizmetler ve ev eksenli çalışmayı da

¹⁰² A.e., s. 111.

¹⁰³ A.e., s. 113.

¹⁰⁴ A.e., s. 87.

içine alacak şekilde tanımlanmaktadır fakat bu işlerin ücreti düşük olsa bile karşılığı bulunmaktadır. Bu şekilde kullanımı, kadının ev içi emeğinin asıl unsurunu oluşturan “karşılıksız oluşunu”, ev içi ücretli hizmetlerden ayırt edilebilmesini zorlaştırmaktadır.¹⁰⁵

Kadının karşılıksız emeği; temizlik, yemek, çamaşır, alışveriş gibi faaliyetlerin yanı sıra çocuk, yaşlı, aile üyeleri, engelli, hasta bakımı için harcanan bakım emeğini de içerir. Tarımda ücretsiz aile işçisi veya küçük aile işletmelerinde ücretsiz çalışan kadınlar ile birlikte kabaca üç grup içinde ele alınabilir.¹⁰⁶ Ücretsiz kadın emeğinin görünmezliğini sağlayan yer “ev” olmuştur. Evin “özel alan” ve “güvenli yer” olarak görülmesi, kadınların bu alan içinde kalmasına sebep olmuş ve böylece kadın emeğinin görünmezliği yeniden üreilmeye devam etmiştir. Sanayi Devrimi öncesinde ev ve iş alanı birbirinden ayrılmamakla birlikte kadınların çalışma alanı yalnızca ev ile de sınırlı kalmamıştır.¹⁰⁷ Sanayi Devrimi sonrasında ise ev ve iş alanları ayrılmış, fabrikalardaki olumsuz çalışma koşulları sefalet düzeyindeki yaşam koşullarını beraberinde getirmiş ve yoksulluk, cinsiyet gözetmeksizin emeği bir bütün olarak kuşatmıştır.

“Ev işi” Ann Oakley’in 1975’te yazdığı bir makale ile önem kazanmaya başlamış ve ilgili çalışmada ev işi kadınlar tarafından parasal karşılığı olmadan gerçekleştirilen emek süreci şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰⁸ “Uluslararası iş gücü istatistiklerinde “ev kadını” piyasa ekonomisine katılmayan, diğer bir deyişle, faal olmayan kadınları tanımlamak için kullanılmaktadır.”¹⁰⁹ Toplumdan topluma değişiklik gösteren ev içi işler tek ortak yön barındırmaktadır ve bu ortak yön de kadınları “ev kadını” adı altında ayırmasıdır. Kadınların ücretli istihdamda eğreti ve güvencesiz, düzensiz, korumasız işlerde çalışmaları ev içi ücretsiz emeğin var

¹⁰⁵Gülnur Acar Savran, “Politik Bir Kavram Olarak “Ev Emeği”, **III. Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi Kadını Görmeyen Aile ve Sağlık Politikaları Kongre Kitabı**, Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları, 2017, s. 74.

¹⁰⁶Gülnur Acar Savran, Nesrin Tura Demiryontan, **Kadının Görünmeyen Emeği: Maddeci Bir Feminizm Üzerine**, 4.bs., İstanbul: Yordam Kitap, 2020, s. 13.

¹⁰⁷Bora, **a.g.e.**, s. 59-60.

¹⁰⁸Kalaycıoğlu ve Rittersberger Tılıç, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁰⁹Özbay, **a.g.e.**, s. 179.

olmasının bir sonucudur.¹¹⁰ Ücretsiz hane içi kadın emeğinin sağlanmadığı durumda çalışan kişi ailesinin aynı şartlar altında hayatını devam ettirebilmesi için hem daha fazla çaba harcayacak hem de daha fazla gelir elde etmek durumunda kalacaktır. İşverenler üzerindeki iş gücü maliyetlerinin azalmasında ücretlerin düşük olması ve işveren için maliyet oluşturacak bu hizmetlerin ev içinde gerçekleştirilmesi sermaye birikim sürecinin devamlılığında ve hızlanmasında önemli rol oynamaktadır.¹¹¹ Öte yandan kadının ev içi ücretsiz emeği kamu sektörünün sosyal yatırım harcamaları yükünden kurtulmasını sağlamaktadır. Kamu sektörünün sağlaması gereken çocuk bakımı, yaşlı bakımı hizmetleri kadınlar tarafından ücretsiz yerine getirilmektedir.¹¹² Diana Elson, kadın emeğinin bütünlüğünün kavramsallaştırılması için kadınların ücretsiz ev içi emeğini iş gücüne katılım olarak görmüş, iş gücü piyasasında yer alan ve karşılığında ücret elde eden kadınları “iş gücü piyasasına katılım” şeklinde ayırarak kadınların ev içi işleri için harcadığı emeği görünür kılmaya çalışmıştır. İşgücüne katılımı; kendi hesabına çalışan, işveren, ücretsiz aile işçisi biçimleri doğrultusunda ele alırken iş gücü piyasasına katılım bunlar dışında kalan işleri kapsamaktadır. Ulusal hesaplamalarda kadınların iş gücü piyasasına katılımlarının göz önünde bulundurulduğunu ve üretken olarak tanımladıklarını söylemektedir. Oysa kadınların ev içinde gerçekleştirdiği işler “yeniden üretim ekonomisi” olarak tanımlanmakta ve toplumun devamlılığını sağlayan emek olmasına rağmen istatistiklerde yer almamaktadır ve kadının emeğini görünmez kılan yönlerden biri de budur.¹¹³

Christine Delphy ise kadınların ev içindeki emeğini kullanım değeri yaratan ve piyasada mübadele edilemeyen yönüyle ele almaktan ziyade kadın ve erkek arasındaki üretim ilişkisi bağlamında değerlendirmiştir. Delphy’e göre asıl düşman kapitalizm değil erkeklerdir. Evlilik sözleşmesi, erkeğin kadının emeğine el

¹¹⁰Veronika Bennholdt Thomsen, “Neden Üçüncü Dünya’da da Hâlâ Ev Kadınları Yaratılıyor?”, **Son Sömürge: Kadınlar**, Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen, Claudia Von Werlhof, Çev. Yıldız Temurtürkan, Ed.Berna Akkiyak, 3.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 247.

¹¹¹Toksöz, **a.g.e.**, s. 110.

¹¹²**A.e.**, s. 110.

¹¹³Saniye Dedeoğlu, “Kadın Emeğinin Bütünlüğü: Ücretli ve Eviçi Ücretsiz Emek Tartışmaları”, **Ferhunde Özbay: Kadın Emeği: Seçme Yazılar**, Yay. Haz. Şemsa Özar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 148.

koymasını meşrulaştırmaktadır bu yanıyla iş sözleşmesinden farksızdır. Evli olan kadın sözleşmenin taraflarından birisi iken evli olmayan kadınlar için ise evlilik sözleşmesinin sömürü ilişkisi olarak belirleyici olduğunu ve erkekler karşısında kadınları bir sınıf olarak görmesine yol açtığını belirtmektedir.¹¹⁴ Delphy'nin evlilik sözleşmesine bakış açısı, tek ebeveynli aileler söz konusu olduğunda gerçekçi görünmemektedir. Aile birliğinin bozulduğu ve tek ebeveynli olduğu hallerde bu durum hem aile üyelerini hem de çocukları olumsuz etkilemenin yanı sıra çocuklar boşanma sonrası anne veya babadan biriyle görüşmeyi tercih etmek zorunda kalmaktadır. Bu sefer de çocuk bakımı yine kadının annelik rolüyle ilişkili olarak emeği artmaktadır. Babanın yokluğu çocuğun durumunu psikolojik olarak etkilerken ailede yaşanan gelir azlığı kadının ekonomik sıkıntılar yaşamasına sebep olmaktadır.¹¹⁵ Molyneux ise evliliğin kendi içinde farklı dinamikler barındırdığı ve topluma göre değişiklik gösteren bir yapıya sahip olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca her kadın evlilik sözleşmesi içinde yer almamaktadır ve bu durum kadın ve erkeğin çalışma şekilleri üzerinde de farklı etkiye sahip olabilmektedir. Delphy'nin evlilik sözleşmesi ile kadının emeğine erkek tarafından el koyulduğu düşüncesinin temelinin çiftlik, atölye, aile işletmelerinde çalışan Fransız kadınların tahliline dayanmakta olduğunu söylemektedir.¹¹⁶

Kadınların ev içi işlere ayırdığı zamanın teknolojinin gelişimiyle birlikte azaldığı görüşü 20.yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu düşünceye sebep olan etkenlerden biri teknolojik aletlerin ev içinde kullanımıyla iş yükünün azaltıldığı, diğeri ise kadınların iş gücü piyasasında daha fazla yer almaya başlamasının cinsiyetçi işbölümünü azaltan yönde etki yaptığıyla ilgilidir. Ev işlerinin otomasyonu artsa da ev işinin niteliğinde değişimler meydana gelmiştir. Örneğin anneliğin iyi anne olma yönünde değişim geçirmesi, ev içi işlerin daha iyi bir biçimde gerçekleştirilmesi, daha iyi ve daha kaliteli yemek gibi orta-üst sınıf

¹¹⁴Gülnur Acar Savran, **Beden Emek Tarihi: Diyalektik Bir Feminizm İçin**, İstanbul: Pusula Yayıncılık, 2004, s. 16-17.

¹¹⁵Hakan Acar, "Tek Ebeveynli Ailelere Yönelik Feminist Sosyal Hizmet Müdahalesi", **Toplum ve Sosyal Hizmet**, C. 12, S. 3, 2001, s. 18.

¹¹⁶Maxine Molyneux, "Ev Emeği Tartışması ve Ötesi", **Kadının Görünmeyen Emeği**, Yay. Haz. Gülnur Acar Savran, Nesrin Tura Demiryontan, 4.bs., İstanbul: Yordam Kitap, 2020, s. 120.

ailelerde yaygınlaşan görüşler ev içi işlerin niteliğinin de değiştiğini göstermektedir. Nitekim toplumun çocuca bakış açısında yaşanan değişiklikler anne ve babaların giderek daha fazla sorumluluk almasını gerektirmiştir. Diğer yandan Leonore Davidoff, ev içi hizmetlerin kadınların sevgilerini ispatlayabilmeleri için uygun bir yol olduğunu ve emek yoğun niteliğe sahip olduğunu aktarmaktadır. Ev içi işlerin görünür kılınmasındaki asıl sorunun bu işlerin ve işbölümünün temelinde yer alan ilişkiler olduğunu belirtmektedir.¹¹⁷ Kadınların istihdamda yer alması ile erkeklerin ev içi işlerdeki işbölümünde de daha fazla rol üstlendiği düşüncesi de gerçeği yansıtmamaktadır. Ev içi işbölümü kadınların evin geçimini sağladığı ailelerde daha mümkün görünmektedir. Erkeğin işsiz kaldığı durumlarda ise ev içindeki işbölümü nispeten iş paylaşımına doğru dönüşürken hane içi işlerin gerçekleştirilmesi ve çocukların bakımı kadınlar tarafından yerine getirilmektedir.¹¹⁸ “Çifte mesai” olarak adlandırılan bu durum kadınların ücretli bir işte çalışsalar dahi ev içindeki işleri yapmaya devam etmesinin kadın için getirdiği ikili yükü tarif etmek için kullanılan bir kavramdır.¹¹⁹ Ev içi emeği görünür kılmak ve hak ettiği değeri kazanmasını sağlamak amacıyla 1960’lı yılların sonlarından itibaren uluslararası kadın hareketi ve feministlerin yürüttüğü tartışmalar, kadının görünmeyen emeğinin Birleşmiş Milletler Kadın Konferanslarının gündemine alınmasında önemli rol oynamıştır. Çalışma kavramının piyasa ile bağlantılı ekonomik faaliyetler kapsamında tanımlanması uluslararası iş gücü istatistiklerinde ücretsiz ev içi emeğin ulusal hesaplamaların dışında tutulmasına yol açmaktadır. 1995 yılında düzenlenen Pekin Konferansında bu hesaplamaların dışında kalan ücretsiz kadın emeğinin istatistikî hesaplamalara dahili ve hesaplanmasındaki eksikliklerin giderilmesi için çağrıda bulunulmuştur. Ayrıca çalışma tanımlanırken kadının ücretsiz ev emeğinin de hesaplama içinde bulunmasını talep edilmiştir.¹²⁰

¹¹⁷Gülnur Acar Savran, **Beden Emek Tarihi: Diyalektik Bir Feminizm İçin**, İstanbul: Pusula Yayıncılık, 2004, s.20-21; Kalaycıoğlu ve Rittersberger Tılıç, **a.g.e.**, s. 40.

¹¹⁸Acar Savran, **a.e.**, s. 21-22.

¹¹⁹Gülnur Acar Savran, Nesrin Tura Demiryontan, **Kadının Görünmeyen Emeği: Maddeci Bir Feminizm Üzerine**, 4.bs., İstanbul:Yordam Kitap, 2020, s. 11.

¹²⁰Toksöz, **a.g.e.**, s. 110-111.

1980li yıllardan itibaren Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından uygulamaya konulan neo-liberal uygulamalar ve yapısal uyum politikaları gelişmekte olan ülkelerdeki kamu harcamalarının azalmasında etkili olmuştur. Kamu hizmeti ve sosyal politikalar yetersiz kaldığında kadınlar bu ihtiyacı gidermektedirler. Neo-liberal politikalar, üretim faaliyetlerinin ücretsiz kadın emeğine bağımlılığını arttırmaktadır.¹²¹ Zaman kullanım istatistikleri, kadının ev içinde yeniden üretim için harcadığı zamanın saptanabilmesi için geliştirilen ölçme ve değerlendirme aracıdır ve giderek yaygınlık kazanmaktadır.¹²²

1.3.3. Ücretsiz Bakım Emeği

Bakım, kendilerine bakamayacak, ilgilenemeyecek durumda olan hasta, yaşlı ve bu işlerin yapılması için birilerine bağımlı olan çocukları da kapsayan süreci tanımlamak için kullanılan bir kavramdır.¹²³ Razavi'ye göre bakım işi kişilerin doğrudan bakımını içeren, ücretli veya ücretsiz gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Bu kapsam içinde çocuklar, kendilerine bakacak güce sahip olmayan yaşlılar, hastalığı kendi bakımına engel oluşturanlar, engelliler yer alsa da öte yandan yetişkin durumdaki bireylerin de bakım ihtiyacı olduğunu aktarmaktadır. Bakım işini üstlenenler, dadılar, çocuk bakıcıları, hemşireler ve yaşlılar için evde bakım hizmeti sağlayan bakıcılar olmakla birlikte çeşitli kuruluşlara bağlı çalışanlar; kamu veya özel, kar amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından da üstlenilebilmektedir. Bakım işini gerçekleştirenler banyo yaptırmak, kişilerin beslenmesini sağlamak, doktora giderken eşlik etmek, yürüyüşe çıkarmak, onlarla konuşmak gibi bir dizi işi de gerçekleştirmektedir. Bakım işini gerçekleştiren kişi bakıma muhtaç kişinin doğrudan bakımını üstlenmiş olur. Bu tür işler kişisel bakım için gerekli koşulların oluşturulması, yiyeceklerin hazırlığı, alışveriş, kıyafetlerin yıkanması ve temizliği gibi uğraşlardan genellikle farklı görülmektedir. Fakat bu ayrımın çizilmesi belli temelleri içermemektedir. Çünkü kendine bakamayacak olan kişiler önceden

¹²¹Emel Memiş, Umut Öneş, Burça Kızılırmak, “Kadınların Ev-Kadınlaştırılması: Ücretli ve Karşılıksız Emeğin Toplumsal Cinsiyet Temelli Bir Analizi”, **Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın**, Der. Saniye Dedeoğlu, Adem Yavuz Elveren, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 165.

¹²²Dedeoğlu, **a.g.e.**, s. 148.

¹²³Mary Daly, “Care as a Good for Social Policy”, **Journal of Social Policy**, Vol. 31, No. 2, 2002, p. 252.

koşulların hazırlanması için gereken faaliyetleri de yerine getirecek durumda bulunmamaktadır.¹²⁴

Bakım kavramı aynı zamanda feminist görüşün en önemli kavramlarından birini oluşturmaktadır. İlk kadınların yaşam koşullarının neler olduğunu açıklamak, bakım ile ilişkilendirilen işlerin doğasını tasvir etmek ve kadınların sorumlulukların paylaşılmasında bakımın cinsiyet temelli kullanımıyla ilgilenmişlerdir. Kadınların eş, anne, kız gibi toplumsal rolleri gereği ev içinde gerçekleştirilen ve kişisel hizmetleri de içeren işleri ücretsiz olarak üstlendiğini ve sosyolojik açıdan bu rollerin evlilikte bulunan güç ilişkileri ve akrabalık ilişkilerinden kaynaklandığını ve işbölümü, ekonomik ayrıcalıklar, gücün dağılımı ile de ilişki olduğunu söylemektedirler. Feminist görüş bakımın kapsamı içinde yer alan materyallere ve ideolojik süreçlere dikkat çekmeyi hedeflemiş ve toplumsal rollerin kadınların kariyerindeki etkisini ele almıştır.¹²⁵ Kadınların karşılıksız ev emeğini oluşturan unsurlardan biri olan bakım emeği, temizlik, yemek, çamaşır gibi ev işleriyle iç içe geçmiş haldedir ve ayırt edilmesi oldukça zordur. Bakım emeği, kendine bakamayacak durumda olan çocuk, yaşlı, aile üyeleri, engelli kişilerin ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik harcanan emeği tanımlamak için kullanılmaktadır. Bakım işinin ev içi işlerden ayırt edilebilmesini sağlayan unsur ise yapılan işin kim için gerçekleştirildiğidir.¹²⁶

Özkaplan, bakımın duyguları içeren yönüne vurgu yaparken bakım işinin sevdiklerimize karşı gerçekleştirilen faaliyetleri kapsamasının bakım emeğini piyasaya yönelik sunulan emekten farklı kıldığını söylemektedir.¹²⁷ Duyguları içermesinin yanı sıra bakım, beden ile de ilişkilendirilen ve mahrem olarak görülen bir nitelik de taşımaktadır. Ev “özel alan”ı temsil eder ve mahremiyet gerektiren işlerin yapıldığı yerdir. Bakım işinin eve ve aileye atfettiği konum ataerkil yapının kendini aile içinde yeniden üretmesine ve görünmezliğini korumasına sebep

¹²⁴Shahra Razavi, “The Political and Social Economy of Care in a Development Context : Conceptual Issues, Research Questions and Policy Options”, **UNRISD**, Gender and Development Programme Paper Number 3, June 2007, p. 6.

¹²⁵Daly, **a.g.e.**, s. 252.

¹²⁶Gülnur Acar Savran, Nesrin Tura Demiryontan (Der.), **Kadının Görünmeyen Emeği: Maddeci Bir Feminizm Üzerine**, 4. bs., İstanbul: Yordam Kitap, 2020, s.13-14.

¹²⁷Nurcan Özkaplan, “Duygusal Emek ve Kadın İşi/Erkek İşi”, **Çalışma ve Toplum**, C. 2, S. 21, 2009, s. 17.

olmaktadır. Ev içinde gerçekleştirilen bakım işleri, mahremiyet gerektirmesi nedeniyle kadınların eş, anne, evlat, gelin vb. rollerinin yerine getirilmesinin bir uzantısı olan işler olarak görülmekte ve doğal karşılanmaktadır.¹²⁸ Bakım emeğini, ev içi işlerden farklılaştıran diğer nokta ise teknolojik aletlerle ev içindeki işlerin yoğunluğunun azaltılabilirken bakım emeğindeki işlerin yoğunluğunun azaltılamaz oluşuyla ilgilidir. Özellikle de bakım emeği kapsamında yer alan çocuk bakımı ve yaşlı bakımı gibi işlerin yoğunluğunun azaltılamaz oluşu bu kapsamda değerlendirilebilir.¹²⁹ Ücretsiz bakım emeği, kadınların çalışma hayatına girişi hakkında önemli rol oynamaktadır. Kamu hizmeti olarak sunulması beklenen kreş, anaokulu, yuva gibi çocuk bakımının üstlenileceği kurumların yokluğu veya yetersizliği durumunda kadın çocuklarına bakmak ile çalışmak arasında bir tercih yapmak zorunda kalmaktadır. Kadın iş gücü piyasasına ya girmemekte ya da çocuğu dünyaya geldikten sonra piyasadan çekilmektedir.¹³⁰

Kadının ev dışında çalışma kararını etkileyen diğer faktör, kadının kendisi tarafından sağlanan ücretsiz ev içi hizmetlerin ve bakım emeğinin çalışması halinde kimler tarafından sağlanacağı konusudur. Devlet tarafından sağlanan kurumların yetersiz oluşu, ailenin kendi yakınlarından yardım almasına veya bu hizmeti özel kurumlar aracılığıyla sağlamasına sebep olmaktadır. Kadınların çalışma hayatına girebilmesi kendi yerine evdeki işleri gerçekleştirecek, çocuğun bakımını varsa bakıma muhtaç kişilerin bakımını da sağlayacak kişinin varlığıyla mümkün görünmektedir. Aynı zamanda kadının, çalışma hayatına girdiğinde kendi yerine bulduğu kişinin ücretini karşılayabilecek nitelikte ücret kazanması gerekmektedir. Aksi takdirde çalıştığı halde elde ettiği ücret ile bakım hizmetini sağlayan kişinin ücretini ödeyemiyorsa kadın çalışmamayı tercih edebilir. Rezervasyon ücreti, kadının ev içinde yaptığı işlerin toplam değerini ifade etmektedir. Rezervasyon ücreti kadının

¹²⁸Reyhan Atasü Topçuoğlu, Sosyal Haklar Piyasaları mı? Çocuk Hakları ve Kadın Emeğinin Kesişiminde Türkiye’de Kreşler, **Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu V Bildiriler**, İstanbul: Petrol İş Yayını 118, Ekim 2013, s. 285.

¹²⁹Yıldız Ecevit, “Feminist Sosyal Politika Bağlamında Türkiye’de Çocuk Bakımı ve Erken Çocukluk Eğitimine İki Paradigmadan Doğru Bakmak”, **Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği**, Der. Ahmet Makal, Gülay Toksöz, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2012, s.260. ; Toksöz, **a.g.e.**, s. 115.

¹³⁰Rittersberger-Tılıç ve Kalaycıoğlu, **a.g.e.**, s. 304.

bir işe girip elde edeceği gelirine yakınsa kadın çalışmayı tercih etmeyecek, rezervasyon ücreti elde edilen gelirin altında kalıyorsa da çalışmaya olumlu gözle bakacaktır. Kadınların tüm bu işleri çalışmadığı durumda ücretsiz, tek başına gerçekleştirdikleri göz ardı edilmemelidir.¹³¹ Görüldüğü gibi kadının iş gücü piyasası dışında kalmasında ev işlerinin ve bakımın üstlenilmesi önemlidir. Kadın çalışma hayatına girerken tüm bu faktörleri değerlendirmekte ve tercihini ona göre yapmaktadır.

Kadınların istihdamı ve elde ettiği gelir, “çift kazançlı” ailenin çeşitli risklere karşı kendini koruyabilme gücünü arttırması açısından önemlidir. Gelir azaldığında “tek kazançlı” aile gelir yoksunluğunun beraberinde getirdiği risklere karşı savunmasız kalırken, bu durum çocuğun eğitim hayatında edindiği kazanımlar ve istihdamında olumsuz rol oynayabilmekte, ekonomik güvencesizlikler çocuk yoksulluğuna da yol açabilmektedir.¹³² Ailevi bakım yükümlülükleriyle ev içi alan içinde sınırlı kaldıkları sürece bu durum kadın ve aile açısından gelir kaybına yol açarken toplum açısından da büyük bir gelir kaynağından yoksun kalma anlamına gelmektedir.¹³³ Kadınların istihdam hakkı, bakım hizmetleri yükünden kurtulması ve kariyer fırsatlarına erişim olanaklarına sahip olması ile elde edilebilecektir. Bunun sağlanabilmesi için akrabalık temelinde kurgulanan bakım hizmetlerinin yerine kamu bakım hizmetlerinin sağlanması gerekmektedir.¹³⁴

Çocukların yetiştirilmesi için kadınlara belirli süre çocukluk dönemi göz önüne alındığında yeterli olmamaktadır. Kreş ve gündüz bakımevi uygulamalarının yaygınlaşması gerekmektedir. Yalnız kadın değil erkeğin de çocuk bakımında sorumluluk üstlenmesini sağlayacak ebeveyn izni uygulamaları henüz yaygın olmasa da uygulanmaktadır. İsveç’te bu uygulama 1974 yılındaki bir yasayla

¹³¹TÜSİAD, **Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset**, Aralık 2000, Yayın No: TÜSİAD-T/2000-12/290, s. 157-158.

¹³²Giddens, **a.g.e.**, s.424; Gosta Esping Andersen, **Tamamlanmamış Devrim: Kadınların Yeni Rollerine Uymak**, Ed. Kıvanç Koçak, Çev: Selin Çağatay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s.162.

¹³³**A.e.**, s. 107.

¹³⁴Saniye Dedeoğlu, “Türkiye’de Refah Devleti, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın İstihdamı”, **Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın**, Ed. Tanıl Bora, Der. Saniye Dedeoğlu, Adem Yavuz Elveren, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 213.

gerçekleştirilmeye başlanmıştır.¹³⁵ Türkiye’de ise İş Kanunu’nun 88. maddesinde 100 ile 150 kadın çalışan istihdam eden işyerlerine kreş açma ve emzirme odaları tahsis etme ile ilgili işverenleri yükümlü tutan kanun maddesi 2008 yılındaki İstihdam Yasası ile kaldırılmıştır. Çalışan kadının çocuğunu kreşe götüreceği vakitten tasarrufunu sağlayacak bu uygulama, kadın çalışan sayısı sınırlaması getirilerek işverenin kadın istihdamından kaçınmasına sebep olacak unsur teşkil etmiş ve işverenin mali yük olarak gördüğü uygulama çeşitli geri bildirimlerden sonra yürürlükten kalkmıştır. Uygulamanın kaldırılması çocuk bakımının hala kadının sorumluluğunda olduğunun bir göstergesidir.¹³⁶ Öte yandan 4857 sayılı kanunun 74. maddesinde ise “*Kadın işçilerin doğumdan önce sekiz ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam on altı haftalık süre için çalıştırılmamaları esastır...*”¹³⁷ ifadesine yer verilmektedir. Türkiye’de ebeveyn izni uygulaması bulunmamakla birlikte “*Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Açılacak Çocuk Bakım Evleri Hakkında Yönetmelik*” içerisinde 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu kapsamında yer alan devlet memurlarının çocukları için kreşlerin açıklamasıyla ilgili düzenleme mevcuttur.¹³⁸ Yönetmeliğin ikinci maddesinde “*Bakımevleri kurumun bağlı veya ilgili olduğu bakanın onayı alınmak suretiyle kurumca istihdam edilen memurların 0-6 yaş grubuna giren en az 50 çocuğu için kurumun idari ve mali işlerle ilgili birimine bağlı olarak açılabilir...*”¹³⁹ şeklinde yer almaktadır. Bu yönetmelik kapsamında bakımevleri açılması hususunda alınan kararın kadın emeği açısından önemli olduğunu söylemek gerekir. Fakat bu durumun devlet tarafından yalnızca kamu görevlilerinin 0-6 yaş aralığındaki çocukları ile sınırlı kalması, ayrıca 4857 sayılı kanunun 88.maddesi kapsamında yer alan kreş açma ve emzirme odalarıyla ilgili hükmün kaldırılması özel sektörde çalışan kadınlar ele alındığında çocuk bakımıyla ilgili çeşitli zorlukların olacağını da söylemek mümkündür.

¹³⁵Koray, **a.g.e.**, s. 220.

¹³⁶Dedeoğlu, **a.g.e.**, s. 224.

¹³⁷İş Kanunu, “4857”, (Çevrimiçi), <https://mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf>, Erişim Tarihi: 25.07.2022.

¹³⁸Aslıcan Kalfa, “Refah Rejimi Bağlamında Çocuk Bakımı Hizmetleri”, **Çalışma ve Toplum**, C. 3, S. 26, 2010, s. 212.

¹³⁹T.C Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, “2487 Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Açılacak Çocuk Bakımevleri Hakkında Yönetmelik” (Çevrimiçi), <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=8712197&MevzuatTur=3&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 02.02.2021.

Kadınlar iş gücü piyasasında yer aldıktan sonra dahi bulundukları konumu sağlama almadan çocuk sahibi olmakla ilgili kararlar almakta çekince duymakta ve bu kararı erteleme eğilimi gösterebilmektedir. Kadınların göz önünde bulundurdıkları şey ise anne olmanın fırsat maliyetidir. Çocuğun fırsat maliyeti veya çocuğun cezası diye adlandırılan bu durum, kadının çocuk sahibi olmayı tercih etmediğinde hayatı boyunca elde edeceği gelir miktarıyla açıklanmaktadır. Anne olduktan sonra işe ara verilen zaman boyunca belli bir ücret kaybı söz konusudur ve beşeri sermaye kaybı da ücretler üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Kadının işe ara verdiği süre uzadıkça ücretler de düşme eğilimi göstermektedir. Örneğin İsveç'te çalışma hayatında yüksek gelir elde eden kadınların çocuk sahibi olmayı ertelemekte, buna paralel olarak da doğum oranları düşmektedir. Öte yandan geçici çalışan annelerde ise işsizlik oranları daha yüksek seyretmekte ve korunmaya daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar.¹⁴⁰ Kadının istihdamında yaşanan artış, geniş aile modelinin yerini tek ebeveynli aile modeline bırakması, hem anne hem de babanın istihdamda yer aldığı çift gelirli ailelerin sayısının artması çocuk ve yaşlı bakımına yönelik uygulamalara olan ihtiyacı pekiştirmiştir, toplumun refah devleti üzerindeki beklentilerini şekillendiren bir rol oynamaya başlamıştır.¹⁴¹

Emek tanımı itibarıyla kadın ve erkeğe özgü bir nitelik taşımazken kadın emeği açısından ele alındığında kendine özgü nitelikler içermektedir. Kadının emeği, parasal karşılığı olan ve parasal karşılık elde edilmeksizin gerçekleştirilen faaliyetler olarak ele alınmakta, kadın emeği bütüncüllüğünü kaybetmektedir. Özellikle hane içi kadın emeği ve bakım emeği parasal karşılığı olmaksızın gerçekleştirilen bir çalışmadır. Bu yönüyle çalışma kavramının yalnızca ücretli kadın emeğini çalışma olarak görmesi, kadın emeğinin görünmezliğini yeniden üretmektedir. Öte yandan kadının ücretsiz emeği kamu sektörünü sosyal yatırım harcamalarının yükünden kurtarmaktadır. Yine devletin yaşlı bakımı ve çocuk bakımıyla ilgili yükümlülükleri, kadının hane içi emeğiyle sağlanmaktadır. Kadın emeği, ücretsiz yönüyle görülmeyen, değer içermeyen bir emek olarak görülürken sağladıkları bakımından son derece önemlidir. Aynı zamanda kadınların ev içinde yapmış oldukları işler

¹⁴⁰Esping Andersen, **a.g.e.**, s. 111-112; Erdut, **a.g.e.**, s. 42-43.

¹⁴¹Erdut, **A.e.**, s. 41.

“yeniden üretim ekonomisi” adı altında tanımlanırken istatistiklerde de yer almamaktadır. Emeğin hem toplumun yeniden üretimini hem de bireylerin yeniden üretimini gerçekleştirmesi bakımından ele alındığında kadın emeğinin bu iki unsuru da içerdığını söylemek mümkündür. İşgücü piyasasında yer alan kadınların ise ücretsiz hane içi emeği ve bakım emeği iş tercihinde etkilidir. Kadınlar genellikle hem bu işleri yürütebilmek hem de çalışma hayatında yer alabilmek için kimi zaman kısmi zamanlı işleri tercih edebildiği gibi bazı durumlarda tercihten ziyade bu durum zorunluluğa dönüşmektedir. Ev eksenli çalışma, ücretli ev hizmetleri gibi işlerde de çalışmaktadır. Aynı zamanda bu işler niteliği gereği iş güvencesi olmayan, geçici işlerdir. Kadın ücretli emeğiyle istihdam da yer almak istediğinde de iş gücü piyasasına girişte ve sonrasında ayrımcılığa maruz kalabilmektedir. Gerek ev içi işlerin gerek bakım emeğinin kendisine bırakıldığı bir ortamda kadının maruz kaldığı ayrımcılık iş gücü piyasasından ayrılmasında önemli bir etkiye sahiptir.

İKİNCİ BÖLÜM

YOKSULLUK VE KADIN YOKSULLUĞU

Yoksulluk günümüzde en temel toplumsal sorunlardan biridir. Yoksulluk olgusu, içerisinde farklı türde yoksunlukları barındırabilmekte ve sürekli değişen yapısı ile yoksulluğun çeşitlenmesine neden olmaktadır. Küreselleşme ile birlikte piyasa-odaklı yaklaşımların dünya genelinde hakimiyet kazanması özelleşme, firmaların küçülmesi veya kapanması nedeniyle işsizliğin artması, ileri teknolojilerin insan emeğinin yerini almaya başlaması ve gelirin adaletsiz dağılımı gibi olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Bu durum ise toplumdaki bireylerin temel ihtiyaçlara erişimini sınırlandırmakta ve yoksulluğun artmasına neden olmaktadır. Yoksulluğun toplumdaki her bir kesimi etkilediği bilinse de özellikle kadınların yoksulluğu yaşama biçimleri ve yoksulluğa dair deneyimleri diğer bireylerden farklılık göstermektedir. Kadınların yoksunlukları mutlak yoksulluk açısından değerlendirildiğinde eğitim, barınma, ulaşım, sağlık gibi temel ihtiyaçlara erişim ve kullanımından, göreceli yoksulluk açısından ise yiyeceklerin kalitesi, beslenme, toplumsal konulara katılım gibi yaşam koşulları ile ilgili konulardan yoksun kalmak şeklindedir.¹ Görüldüğü üzere yoksulluk ve kadın yoksulluğu birbiri ile yakından ilişkilidir. Bu bölümde ise yoksulluk ve yoksulluk türleri; klasik yoksulluk sınıflandırmaları ve görece güncel yoksulluk sınıflandırmaları şeklinde ele alınacaktır. Sonrasında ise yoksulluk ölçüm yöntemlerine yer verilecek olup, tez çalışmasının kapsamını oluşturan kadın yoksulluğu, nedenleri ile birlikte ele alınacaktır.

2.1. Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi

İnsanın fiziki olarak varlığını devam ettirebilmesi için temel ihtiyaçların yanı sıra sosyo-kültürel ihtiyaçlara da gereksinimi vardır. Eğer yaşamını sürdürebilmek için bu olanaklardan yoksun ise bu durum yoksulluk olarak değerlendirilmektedir.²

¹Olusola Olufemi, "Feminisation of Poverty Among the Street Homeless Women in South Africa", **Development Southern Africa**, Vol. 17, No. 2, 2000, p. 225.

²Coşkun Can Aktan, İstiklal Yaşar Vural, "Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri", **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Der. Coşkun Can Aktan, Ankara: Hak İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, s. 39-40.

Yoksulluk birden fazla kavramı içermesi ve birçok değişkenle birlikte ele alınması nedeniyle tek bir tanım ile sınırlandırılması mümkün olmayan bir anlam taşımaktadır. Aynı zamanda toplumdan topluma, toplumun yoksulluğa karşı bakış açısına ve içinde bulunulan koşullara göre de yoksulluk tanımı değişiklik göstermektedir.³ Örneğin, bireyin yaşadığı toplumdaki yaşam standartlarıyla değerlendirilmesi ve bu standartlara erişememesi bireyin “istenilen düzeyde olmaması” şeklinde bir algıya yol açmakta, bireyin kendini yoksulluğun sorumlusu olarak görmesi, utanç, suçluluk, kendini beğenmeme gibi çeşitli hislerin oluşmasına ve “sıkıntı”, “ıstırap” gibi hallerin de yoksulluk ile birlikte görülmesine neden olmaktadır.⁴ Öte yandan yoksulluk en temel anlamıyla kişinin varlığını sürdürebilmek için “temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeterli bir gelir düzeyine sahip olamaması” şeklinde ya da bir diğer ifadeyle “mutlak yoksulluk” ile tanımlanmaktadır.⁵ Amartya Sen ise “*yoksulluk, standart ölçütü olan gelir azlığından çok temel kapasitelerden yoksunluk olarak görülmelidir*”⁶ şeklinde yoksulluğu açıklamaktadır.

Yoksulluk içinde yaşayan insanların bu durumdan kurtulabilmesi için öncelikle yoksulluğun ne gibi bir anlam taşıdığının bilinmesi gerekir. Yoksulluğa maruz kalan kişilerin sayısını, nerede yaşadıklarını ve neden yoksul olduklarını bilmek, yoksulluktan kurtulabilmeleri için gereken etmenleri daha iyi anlamamızı sağlamaktadır.⁷ Yoksulluk kavramının tanımlanabilmesi, yoksulluğu yaşayan kişi miktarını hesaplayabilme imkanı vereceği için son derece önemlidir. Yoksulluğun ölçülememesi, hangi seviyede yaşandığının bilinmemesi ve sorunun kaynağını

³Fikret Şenses, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, 9.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 62.

⁴Zygmunt Bauman, **Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar**, Çev. Ümit Öktem, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999, s. 59-60.

⁵Songül Sallan Gül, “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelenin Sosyolojik Boyutları: Göreliden Mutlak Yoksulluğa”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Der. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Denetleme Merkezi, 2002, s. 108.

⁶Amartya Sen, **Özgürlükle Kalkınma**, Yay. Haz. Müge Karalom, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004, s. 126.

⁷The World Bank, **Word Development Report 1990: Poverty**, New York: Oxford University Press, 1990, p. 25-26.

saptayamamak yoksulluğu azaltmaya dair geliştirilecek stratejilerin etkinliğini azaltabilmektedir.⁸

Yoksulluğun bugünkü anlamıyla bir sosyal sorun şeklinde algılanması kapitalizmin 16. yüzyılda meydana gelmesiyle ilişkilendirilmektedir. Tarihsel süreç içerisinde yoksulluğun temellerinin bu döneme kadar vardığını söylemek mümkündür.⁹ Özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra başta İngiltere olmak üzere yoksulluk konusu hem yoksulluk yasaları üzerine yapılan tartışmalarda hem de siyasi alanda kendine yer bulmuştur. Yardım kuruluşları, sendikalar ve kilise tarafından konuya ilgi gösterilmiş ve dönemin edebiyat alanında ve sosyo-kültürel olarak da sanat eserlerinde ele alınmıştır. 1920’li yıllarda meydana gelen Büyük Buhran, sanayileşmiş ülkelerde büyük kitlelerin işsiz kalmasına sebep olduğu için yoksulluk konusu dikkat çekmeye başlamıştır. Başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere sanayileşmiş ülkelerde devlet, buhranın etkilerinden kurtulmak için başat rol oynamış ve refah devletinin temelleri bu sayede atılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise yoksulluk artık az gelişmişlik ile özdeşleşen bir hal almıştır.¹⁰ 1960 ve 1970’lere gelindiğinde ise istikrarlı büyüme ve refah devleti politikaları yoksulluğun gündemdeki yerini kaybetmesine ve unutulacak bir düzeye gelmesine neden olurken 1980’li yıllardan itibaren yoksulluk farklı bir görünüm sergilemeye başlamıştır. Özbudun, bu farklılığın iki yönlü olduğunu vurgulamaktadır. Öncelikle yoksulluğa neden olan etmenler küreselleşme ve neo-liberal politikaların bir sonucu olarak varlığını göstermektedir. Bunlar arasında sermayenin iş gücü maliyetlerinin daha düşük ve hammaddenin daha ucuz olduğu bölgelere kayması, iş gücü piyasasının esnekleşmesi, esnek çalışmanın artması, iş gücünün örgütlenememesi, sağlık ve eğitim gibi temel hakların piyasaya bırakılması, özelleştirme, finans sektörünün aşırı büyümesi, özellikle Güney ülkelerinin borçlanması ve IMF ve Dünya Bankasının yürütmüş olduğu yapısal uyum programları yer almaktadır. Yoksulluğun görünür hale gelmesindeki bir diğer neden ise yoksulluğun küreselleşen

⁸İlhan Tekeli, “Kent Yoksulluğu ve Modernite’nin Bu Soruya Yaklaşım Seçenekleri Üzerine”, **Yoksulluk-Kent Yoksulluğu**, İstanbul: Tesev Yayınları, 2000, s. 142.

⁹Ayşe Buğra, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika**, 9.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 24-25.

¹⁰Şenses, **a.g.e.**, s. 34-35.

biçiminin artık yalnızca geçim araçlarına erişememek, hanehalkı veya bireylerin yaşaması için gereken asgari temel ihtiyaçların karşılanamaması şeklindeki tanımlamalardan ziyade yoksulluğun “toplumsal dışlanma”, “sınıf-altı”, “marjinalleşme” kavramları ile toplumsal ve kültürel açıdan ele alınması gerektiğidir.¹¹

1995 yılına gelindiğinde ise Kopenhag Sosyal Kalkınma Zirvesi ve Binyıl Kalkınma Hedeflerinde yoksulluk çok boyutlu bir sorun olarak kabul edilmiştir. Dünya Bankası tarafından ise yoksulluk; eğitim, sağlık ve beslenme, ekonomik fırsatlar, yetki eksikliği ve güvensizlik açısından kabul edilemez bir insani yoksulluk olarak tanımlamıştır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ise insani gelişmişlik ve insani yoksulluk şeklinde iki kavram ile yoksulluğu açıklamaktadır. İnsani gelişmişlik; insanların özgürlük, saygınlık, özsaygı ve sosyal statüsünü de içeren bir süreci ifade ederken insani yoksulluk; bilgi, uzun sağlıklı bir yaşam, ekonomik kaynaklar ve topluma katılım gibi temel kabiliyetlerden yoksun olma anlamı taşımaktadır.¹² Yoksulluk farklı açılardan değerlendirilse de genel itibarıyla ele alınması gereken bir sorun olarak görülmektedir. Yoksulluğun değişen görünümü özellikle kadınlar, çocuklar ve göçmenler arasında kendini göstermektedir.¹³

Bugünkü anlamıyla birlikte kalkınma ekonomisinin ilgi alanı içerisinde yoksulluk ve yoksullukla mücadele yer almaktadır. Bu anlamda Dünya Bankası uluslararası düzeyde yoksullukla mücadelede en önemli aktör olarak göze çarpmaktadır. Hem Dünya Bankası hem de çok uluslu kurumlar yoksullukla mücadele edebilmek amacıyla yeni stratejiler ve politikalar başta olmak üzere çeşitli yayınlar ile bunları destekleyerek mücadele yöntemleri geliştirmektedir. Öte yandan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası tarafından geliştirilen yoksullukla mücadele yöntemleri, uygulanan ülkelerde yoksulluğu azaltmaktan ziyade daha da kötüleştirdiği şeklinde bir izlenim yaratarak yoksullukla mücadelede ulaşılmak istenen hedeflerin gerçekleştirilmesi konusunda beklentileri azaltmaktadır. Bundan

¹¹ Sibel Özbudun, Küresel Bir “Yoksulluk Kültürü” mü?, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Denetleme Merkezi, 2002, s.53-54.

¹² OECD, **Poverty Reduction**, France: The DAC Guidelines, 2001, p. 37.

¹³ Nurgün Oktik, “Yoksulluk Olgusuna Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşımlar”, **Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları**, Der. Nurgün Oktik, İzmir: Yakın Kitabevi, 2008, s. 25.

dolayı yoksullukla ilgili çalışmalara ilgi giderek artmakta ve yoksulluğun sebepleri, yoksullukla mücadele ve yoksullukla mücadele yöntemleri gibi konulara ilgi gösterilmektedir.¹⁴

2.1.1. Klasik Yoksulluk Sınıflandırmaları

Yoksulluk türleri; mutlak ve görelî yoksulluk, objektif ve sübjektif yoksulluk, kırsal yoksulluk ve kentsel yoksulluk, kronik yoksulluk, küresel yoksulluk, insani yoksulluk, ultra yoksulluk ve çalışan yoksulluğu olmak üzere bu bölümde incelenecektir.

2.1.2. Mutlak ve Görelî Yoksulluk

Yoksulluk, nicelik içeren çalışmalarda genellikle iki kavram ile ele alınmaktadır. Bunlardan biri mutlak yoksulluk diğeri ise görelî yoksulluktur. Bahsedilen her iki yoksulluk türünde de gelir seviyesi göz önünde bulundurarak sayısal bir sınır çizilmek istenmektedir.¹⁵ Fakat bu iki yoksulluk türü yoksulluk sınırı belirlenirken birbirinden ayrılmaktadır. Mutlak yoksullukta bireylerin minimum ihtiyaçları baz alınırken görelî yoksullukta toplumun ortalama gelir düzeyi dikkate alınmaktadır.¹⁶ Bir başka ifadeyle mutlak yoksulluk bireyin biyolojik özellikleri temelinde, görelî yoksulluk ise bireyin kendisinden ziyade yaşanan toplumdaki diğeri bireylerin sahip oldukları varlıklar göz önünde bulundurularak yoksulluğu tanımlamaktadır.¹⁷ Mutlak yoksulluk, bireyler veya hanehalklarının yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli asgari seviyedeki tüketim miktarını ifade etmektedir. Asgari tüketim seviyesi, birey veya hanehalkının gelir bütçesine göre belirlenmektedir. Gelir bütçesi ise iki temel unsuru; ailenin büyüklüğüne göre asgari

¹⁴Ayşe Meral Uzun, “Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 4, S. 2, 2003, s. 155-156.

¹⁵Ercan Dansuk, **Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla Ölçülmesi**, Ankara: DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayını, 1997, s. 5.

¹⁶TÜSİAD, **Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk**, İstanbul: TÜSİAD Yayınları, Aralık 2000, s. 96.

¹⁷İlhan Tekeli, “Kent Yoksulluğu ve Modernite’nin Bu Soruya Yaklaşım Seçenekleri”, **Yoksulluk-Kent Yoksulluğu**, İstanbul: Tesev Yayınları, 2000, s. 142.

olarak tüketilmesi gereken mal ve hizmetler ve bunların fiyatlarını içermektedir.¹⁸ Öte yandan mutlak yoksulluk sıklıkla ihtiyaçların karşılanabilmesi için gereken kaynaklardan yoksun olmak, asgari refah düzeyine erişememek, yaşamın devamlılığının sağlanabilmesi için ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin temin edilememesi gibi çeşitli tanımlamalarla da kısaca açıklanmaktadır.¹⁹

Yoksulluk sınırı hesaplaması ise minimum gıda harcaması maliyeti ve bireyin temel ihtiyaçlarını da dikkate alan iki farklı yöntem ile hesaplanmaktadır.²⁰ Temel ihtiyaçlar yaklaşımı, gıda ihtiyaçlarının yanı sıra barınma, eğitim, sağlık gibi ihtiyaçların karşılanmasını da hesaplamaya dahil ettiği için mutlak yoksulluğu kapsamlı bir şekilde tanımlamaktadır.²¹

Görelî yoksulluk, yaşanan toplumdaki ortalama gelir düzeyine sahip birey veya hanhalklarına kıyasla gelir gücünün daha az olmasıdır.²² Bu nedenle toplumdaki ortalama refah düzeyinin altında kalanlar görelî yoksul olarak tanımlanmaktadır. Görelî yoksullukta yoksulluk sınırı belirlenirken birey veya hanhalklarının ortalama refah düzeyi dikkate alınmaktadır. Refahın ölçülebilmesi ise tüketim düzeyi ve gelir düzeyi şeklinde iki farklı açıdan gerçekleştirilebilmektedir. Özellikle de gelişmiş ülkelerde görelî yoksulluk hesaplaması gelir seviyesi bakımından ele alınmakla birlikte kişinin görelî yoksul kabul edilebilmesi, toplam gelir düzeyinin belirli bir miktarına karşılık gelen seviyenin altında kalması ile mümkündür. Ortalama gelir düzeyi, ortanca veya aritmetik ortalamaya göre belirli bir yüzde dikkate alınarak hesaplanırken yoksulluk araştırmaları, mevcut gelirler en küçükten en büyüğe olmak kaydıyla sıralandığında ortadaki gelirin değerini gösteren ortancayı kullanmaya yönelmektedir.²³

Yoksulluğun görelî yoksulluk ile ele alınması, birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Özellikle de ülkeler arası karşılaştırmalarda refah düzeyi

¹⁸Recep Dumanlı, **Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları**, Ankara: DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayını, 1996, s. 6.

¹⁹Şenses, **a.g.e.**, s. 63.

²⁰TÜSİAD, **a.g.e.**, s. 96.

²¹Şenses, **a.g.e.**, s. 64.

²²Dumanlı, **a.g.e.**, s. 6.

²³TÜSİAD, **a.g.e.**, s. 97.

düşük olan ülkelerdeki yoksulluk oranları, refah düzeyi yüksek olan ülkelerdeki yoksulluk oranlarına göre daha düşük çıkabilmektedir. Eğer ülkenin refah düzeyi düşükse, hesaplanan göreceli yoksulluk o ülkedeki temel ihtiyaçları dâhil kapsamayan bir seviyeyi gösterebilmekte ve bu nedenle mutlak yoksul olanlar arasından kimileri göreceli yoksulluk sınırını geçtikleri için yoksul olarak kabul edilmemektedir. Öte yandan göreceli yoksulluk mutlak yoksulluk ile kıyaslandığında bireylerin yaşadığı temel yoksunlukların tespit edilmesi açısından yetersiz kalmaktadır.²⁴ Göreceli yoksul olanlar temel ihtiyaçlarını karşılayabilen fakat toplumun genel refah seviyesinin altında kalanları tanımlamaktadır. Bu nedenle topluma katılımları engellenen bir kesim oldukları düşünülmektedir.²⁵

2.1.1.2. Objektif ve Sübjektif Yoksulluk

Objektif yoksulluk, bireylerin mutlak ve göreceli olmak üzere bazı standartlardan yoksun kalması sonucunda toplumdaki diğer bireylerden geride kalması durumudur.²⁶ Sübjektif yoksulluk ise büyük ölçekli anketler yaparak toplumun yoksulluk hakkındaki görüşlerini bireylere sorular yönelterek onlar hakkında bilgi edinmeyi ve böylelikle yoksulluk çizgisini belirlemeyi hedefleyen yoksulluk türüdür.²⁷

Sübjektif yoksulluk ölçüm yöntemlerinde çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar içinde Leyden Yaklaşımı, Minimum Gelir Sorusuna Dayanan Sübjektif Yaklaşım ve Ekonomik Refah Sorusuna Dayanan Ekonomik Refah Yaklaşımı yer almaktadır. Leyden yaklaşımında Van Praag tarafından önerilen Gelir Değerlendirme Sorusu kullanılmakta, bireylerin refah durumlarına karşılık bir gelir düzeyi belirtmesi istenerek, yöneltilen sorulara verilen cevaplardan yararlanılarak bir fayda fonksiyonu oluşturulmaktadır. Minimum Gelir Sorusuna dayanan Sübjektif Yaklaşımında ise bireylere geçinmek için ihtiyaç duydukları gelir miktarı

²⁴Rabihan Yüksel Arabacı, “Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi”, **Gelir Dağılımı ve Yoksulluk**, Ed. Mustafa Çağlar Özdemir, Emel İslamoğlu, Genişletilmiş 2.Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017, s. 154.

²⁵Şenses, **a.g.e.**, s. 91.

²⁶Ceren Uçar, Kadın Yoksulluğu ile Mücadelede Sosyal Politika Araçları ve Etkinlikleri, Ankara: T.C Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, 2011, s. 11.

²⁷TÜSİAD, **a.g.e.**, s. 98.

solunmaktadır. Beklenen minimum gelirin gerçek gelir ile denk olduğu nokta, yoksulluk eşiği olarak kabul edilmektedir. Bir diğer ölçüm yöntemi olan Ekonomik Refah Sorusuna dayanan Ekonomik Refah Yaklaşımında ise bireylere; en alttaki basamakta en yoksulun ve en üstteki basamakta ise en zengininin yer aldığı kabul edilerek merdivende hanesini konum itibarıyla sınıflandırması beklenmektedir. İlk iki yaklaşımda, sübjektif refah ölçütü olarak gelir kullanılırken Ekonomik Refah Sorusuna dayanan Ekonomik Refah Yaklaşımında ise hanenin gelir dışındaki diğer özellikleri; kişisel özellikler, hane halkı özelliği gibi etkenler de dikkate alındığı için diğer yöntemlere kıyasla daha kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır.²⁸

İktisat alanı dışında kalan sosyal bilimler genellikle yoksulluk türleri arasından sübjektif yaklaşımı tercih etmektedir. Bu tercihin en önemli nedeni, bireylerin tükettikleri yiyeceklerin türleri, miktarları gibi farklılıklar gösterebilen ölçütlerin olması ve yoksulluğun değerlendirilmesini de bireylere bırakmasıdır. Öte yandan sübjektif yoksulluk yaklaşımı, bireylerin asgari geçim ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmadığı sorusunu bireylerin kendi algısına bıraktığı ve uzmanlardan ziyade durumu en iyi bilebilecek olan bireylerin görüşlerine başvurduğu için önemli bulunmaktadır.²⁹

2.1.1.1. Kırsal-Kentsel Yoksulluk

Kırsal yoksullar *“bağımsızlık, güvenlik, öz saygı, kimlik, sosyal ilişkilerin samimiyeti ve yakınlığı, karar alma özgürlüğü ve hukuki ve siyasi haklar gibi yoksulluğun daha çok kalitatif boyutuna önem verirlerken kentsel yoksullar, yetersiz gelir, yetersiz tüketim düzeyi gibi kantitatif boyutu önemsemektedirler.”*³⁰ Kırsal kesimde yaşayanların büyük çoğunluğu küçük toprak sahipleri, toprağı olmayan köylüler ve tarımda çalışan işçilerden oluşmaktadır. Orta lekli toprak sahipleri de yine bu gruplar arasındadır. Topraksız köylüler, tarım işçisi veya mevsimlik işçi olarak düşük ücretle çalışabildiği gibi küçük toprak sahibi çiftçiler de ücretli tarım

²⁸Aysun Danışman Işık, “Sübjektif Yoksulluk: Leyden Yaklaşımı ile Bir Değerlendirme”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 51, S. 1, Mart 2018, s. 73-74.

²⁹Rabihan Yüksel Arabacı, “Gelir Dağılımı ve Yoksulluk”, **Sosyal Politika**, Der. Aysel Tokol, Yusuf Alper, 3.Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2012, s. 124; Aktan ve Vural, **a.g.e.**, s. 44.

³⁰Aktan ve Vural, **a.g.e.**, s. 48.

işçisi olarak çalışabilmektedir. Orta ölçekli toprak sahipleri ise sahip olduğu toprağı kendi işleyebildiğı gibi ücretli işçi de çalıştırabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmında ekonomik ve politik güç kentlerde toplandığı için ve kırsal kesimin politikalarda dikkate alınmaması ve ulusal kaynaklardan mahrum kalması gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır.³¹

Kırsal alanlarda yaşanan yoksulluk, kişi başına düşen gelir ve buna bağlı olarak tüketimde yaşanan daralmadan dolayı daha şiddetlidir. Üretim teknolojisinin kentsel alanlara göre geride olması da kırsal yoksulluğı arttırmaktadır. Kırsal alanlarda, tarım ile kırsal kesim özdeşleştiğı için tarım geleneksel sektör konumundadır. Bundan dolayı istihdam yoğundur fakat kişi başına üretim ve gelir düşüktür. Bölgesel dengesizlikler, toprak dağılımının yetersizliğı ve toprak mülkiyetinin adaletsiz dağılımı söz konusudur. Sosyal ve fiziki altyapı yetersizliğı nedeniyle ekonomik ve sosyal hizmetlerin ulaştırılması konusunda sıkıntılar yaşanması yoksulluğun yaşanma şeklini ve yoğunluğunu arttırmaktadır.³²

Kırsal yoksulluğun nedenleri ise aşağıdaki tablodaki gibi sıralanabilir;

Tablo 2. 1. Kırsal Yoksulluğun Nedenleri

– Cinsiyet, ırk, etnisite, inanç, kast gibi temellere dayandırılan her türlü ayrımcılık
– Siyasi istikrarsızlık ve iç kargaşa
– Tam olarak tanımlanmamış mülkiyet hakları, tarım arazileri ve diğer doğal kaynakların adil olmayan bir şekilde dağılımı
– Arazi mülkiyetinin tek elde toplanması ve asimetrik kiracılık düzenlemeleri
– Rüşvet alan politikacılar ve rant arayan kamu bürokrasisi
– Kırsal yoksullara karşı kalkınma sürecinden dışlayan ekonomi politikaları uygulanması, ayrımcılık yapılması ve yoksulluğa sebep olan diğer etkenlerin üzerinde durulması
– Geniş ve hızla büyüyen yüksek bağımlılık oranına sahip aileler
– Arazi mülkiyetinin tek elde toplanması, diğer varlıklar ve çarpık kamu politikalarından dolayı oluşan piyasa aksaklıkları
– Uluslararası ekonomideki doğal nedenler (örneğin; iklim değişiklikleri) ve değişikliklerden kaynaklanan dış şoklar

Kaynak: Mahmood Hasan Khan, “Rural Poverty in Developing Countries”, **International Monetary Fund**, Vol. 37, No. 4, 2000, p. 28, (Çevrimiçi), <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2000/12/khan.htm>, Erişim Tarihi: 19.07.2022.

³¹Şinasi Öztürk, “Kırsal Yoksulluk”, **Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları**, Der. Nurgün Oktik, İzmir: Yakın Kitabevi, 2008, s. 280-281.

³²Dumanlı, **a.g.e.**, s. 12.

Yoksulluğun artması ile birlikte günümüz kentleri yoksulluğun görünür hale geldiği bir mekânlara dönüşmüştür. “Kent yoksulluğu” olarak adlandırılan ve kentlerde kendini farklı yönleriyle gösteren bu yoksulluk günümüz itibarıyla tüm toplumlarda ele alınması gereken bir sorundur. Kapitalizm, modernleşme, küreselleşme ve küreselleşmenin yol açtığı eşitsizlikler kentsel yoksulluğun nedenleri arasında sıralanabilir.³³ Kentsel yoksulluk, kent içinde kentsel yoksulların hangi alanlarda yaşadığı sorusunu da beraberinde getirmektedir. Türkiye açısından kentsel yoksulların yaşadığı mekânlar olarak akla gelen ilk olgu gecekondulardır. Gecekondu, kentsel yoksulluğun mekânsal karşılığıdır.³⁴

Kentsel yoksulluk, sosyal dışlanmayla beraber de ele alınmaktadır. Sosyal dışlanmaya, metropol şehirlerde eski yapıların yoğunlaştığı alanlarda sıklıkla rastlanmaktadır. Özellikle işsiz, düşük eğitilmiş ve göçmen nüfus arasında yaygınlık göstermekte, sosyal kutuplaşmayı da arttırmaktadır.³⁵

2.1.1.2. Kronik Yoksulluk

Kronik yoksulluğun belirlenmesinde en önemli ölçütlerden biri yoksulluğa maruz kalınan zamandır. Zaman kavramı, literatürde göz ardı edilmesine rağmen kronik yoksulluğun önemli bir unsurudur. Örneğin; bir insanın elde ettiği gelir zamana göre değişkenlik göstererek standart yoksulluk sınırının altına iniyor veya yükseliyorsa geçici yoksul kabul edilmektedir. Kronik yoksul olanların elde ettiği gelir ise her zaman yoksulluk sınırının altında kalmaktadır. Kronik yoksullar içerisinde ultra yoksullar da bulunabilmektedir. Ultra yoksullar, yoksulluğu uzun süre yaşadığı için kronik yoksul olarak kabul edilirken yaşadığı yoksulluğun derinliği ultra yoksulluğu ifade etmektedir.³⁶ Kronik yoksullar dezavantajlı grup içerisinde yer almakta ve yoksulluğu pek çok farklı biçimde yaşamaktadır. Yaşadıkları durumlar

³³Ömer Aytaç, İlhan Oğuz Akdemir, “Türkiye’de Yeni Kentli Yoksulluk Sorunu”, **Yoksulluk**, 2.Cilt İstanbul: Deniz Feneri Yayınları, 2003, s. 58.

³⁴Ersan Ocak, “Yoksulun Evi”, **Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, Ed. Necmi Erdoğan, 3.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 135.

³⁵Muharrem Es, Tuncay Güloğlu, “Bilgi Toplumu Geçişte Kentlileşme ve Kentsel Yoksulluk: Kocaeli Örneği”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 8, 2004, s. 5.

³⁶Tolga Kabaş, **Türkiye’de Yoksulluk ve Gelir Dağılımı**, Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2014, s. 3.

yoksulluk içinde olmalarına sebep olmasının yanı sıra yoksulluktan kurtulmak için erişecekleri fırsatları da engellemektedir.

Kronik yoksulluğu yaşayan gruplar şu şekilde sınıflandırılabilir:

- Yaşam süreci içinde yaşadıkları yoksunluklar sebebiyle yoksulluğu deneyimleyen yaşlılar, çocuklar, dullar;
- Yerel, bölgesel ve ulusal konumları sebebiyle ayrımcılığa maruz kalanlar; ötekileştirilen sınıflar (etnik, ırk ya da dini cemaatler, mülteciler, yerli insanlar, göçmenler, göçebeler, göçebe çobanlar vb.);
- Hanede ayrımcılık yaşayan gelinler, kız çocukları, birçok çocukla beraber aynı hanede yaşayan çocuklar;
- Sağlık problemleri ve sağlık durumlarında olumsuz yönde değişimler yaşayanlar; HIV/AIDS hastaları, ruh sağlığı problemi olanlar
- Uzak kırsal alanlar, kenar mahalleler, sürekli çatışmanın hâkim olduğu bölgelerde ve güvensiz alanlarda yaşayanlar³⁷ kronik yoksulluk yaşayan gruplar içinde yer almaktadır.

2.1.1.3. Küresel Yoksulluk

21. yüzyıl, küresel sermaye gelirlerinde artış yaşanırken ülkeler arasındaki gelir dağılımlarında önemli farklılıkların bulunduğu, özellikle de 2000-2010 yılları arasındaki dönemde zengin ve yoksul arasındaki gelir aralığının açıldığı bir yüzyıl olmuştur. 1990-2010 arasındaki dönemde 42 ülkede nüfusun %90'ını kapsayan veriler üzerinde yapılan araştırmaların neticesinde elde edilen sonuç şu şekilde özetlenmektedir; “*sermayede artış yaşanmasına rağmen gelir dağılımı 20.yüzyıla göre daha dengesizdir.*” Dünyadaki insanların beşte biri günde 2 dolardan az bir gelirle geçinmeye çalışmaktadır. Yaşanan eşitsizlik, hem yaşam standartlarını etkilemekte hem de gelişmiş-azgelişmiş fark etmeksizin evrensel boyutlara ulaşmaktadır. Ekonomik açıdan sıkıntı çeken yoksullar, bu duruma karşı daha az yiyecek tüketmek gibi eğilimler göstermekte ve çocuklarını okuldan alarak

³⁷David Hulme, Karen Moore, Andrew Shepherd, “Chronic Poverty: Meanings and Analytical Frameworks”, **CPRC Working Paper 2**, November 2001, p. 21.

yaşadıkları yoksulluğun daha az hissedilebilmesi için çaba harcamak durumunda kalmaktadır. Nitekim yoksulluğun günümüzde dünyadaki nüfusun önemli bir kısmını barındıran az gelişmiş ülkelerin sorunu olmaktan çıktığını ve gelişmiş ülkelerin de yoksulluk riski ile karşı karşıya geldiğini söylemek mümkündür.³⁸ Küresel yoksulluğun taşıdığı anlama bakıldığında ise yoksulluğun dünyadaki nüfusun büyük bir çoğunluğunu etkilemesi ve ülkeler arasında gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin genel olarak herkesi etkilemesi bu durumu doğrular niteliktedir.

2.1.1.4. Gelir Yoksulluğu

Gelir yoksulluğu, bireyler veya hanehalkının yaşamını devam ettirebilmek ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ihtiyaç duyulan geliri elde edememesidir. Gelir yoksulluğu hesaplaması yapılırken öncelikli olarak yaşamın devamlılığı ve temel ihtiyaçların karşılanması için gereken asgari yaşam düzeyinin hesaplanması gerekmektedir. Bunun neticesinde de bireyin ihtiyacı olan gelir, yoksulluk sınırını göstermektedir. Eğer yoksulluk sınırının altında bir gelir seviyesi söz konusu ise burada bireylerin veya hanehalkının gelir yoksulluğu yaşadığını söylemek mümkündür.³⁹

2.1.1.5. İnsani Yoksulluk

İnsani yoksulluk, ilk olarak 1997 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yayınlanan “*İnsani Gelişme Raporu*”nda yer bulmaktadır. İnsani gelişme ve insanca yaşamın söz konusu olabilmesi için maddi imkanların oluşturulabilmesine ilaveten sosyal, iktisadi ve kültürel birtakım olanakların da bulunması gerektiği düşüncesinden oluşmaktadır. Asgari gereksinimlerden ziyade maddi refahın olması insanca bir yaşam için gerekli görülmektedir. İnsani yoksulluğun ölçümü insani yoksulluk endeksi ile yapılmaktadır. Bu endeks ile amaçlanan bireyin kamusal ve özel kaynaklara erişimden yoksun kalmak, eğitime erişememek ve yaşam süresinin kısalması gibi

³⁸Abdülkadir Şenkal, “Küresel Yoksulluk Sorunu”, **Gelir Dağılımı ve Yoksulluk**, Ed. Mustafa Çağlar Özdemir, Emel İslamoğlu, Genişletilmiş 2.Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017, s. 236.

³⁹Aktan ve Vural, **a.g.e.**, s. 44.

yaşadığı bir takım yoksunlukları belirlemek ve insani gelişim dışındaki insanların oranını ölçmektir.⁴⁰

İnsani yoksulluk endeksinin temel amacı, insani yoksulluğu tanımlamak ve insani yoksulluk oranını takip ederek bireyin yaşadığı yoksunlukları açıklamaya çalışmaktır. İnsani yoksulluk, diğer yoksulluk türlerinde yer alan yaklaşımlarla benzerlikler göstermesine rağmen yoksulluğu insan onurunu zedeleyen bir olgu olarak görmesi ve çok boyutlu olarak ele alması bakımından farklılık göstermektedir.⁴¹ Birleşmiş Milletler (BM) ise çok boyutlu yoksulluğun ölçülmesi için çeşitli parametreler kullanmaktadır. Amartya Sen'in "Yapabilirlik Yaklaşımı"nda bulunan parametreler insani yoksulluğun temel dayanağını oluşturmaktadır. Sen'in parametrelerinin detaylı açıklaması Nussbaum tarafından yapılmaktadır.⁴² Bunlar; yaşam hakkına sahip olabilmek ve buna uygun beslenme, barınma ve sağlık koşullarını sağlayabilme, beden bütünlüğünün korunabilmesi, akıl yürütme-hayaller ve düşünceler, diğer insanlara ve varlıklara karşı hislerini ortaya koyabilme, objektif biçimde düşünebilme, toplumun bir üyesi olabilmek, hayvanlar ve bitkilere karşı özen gösterme, çeşitli aktiviteler yaratarak eğlenebilme, mülkiyet, seçme ve katılım gibi haklara sahip olma şeklinde çeşitlenmektedir. Kapasite yaklaşımı insanların sürdürdüğü yaşam ve sahip oldukları özgürlüklere odaklanmaktadır.⁴³

2.1.1.6. Ultra Yoksulluk

Ultra yoksullar, diğer yoksulluk yaşayan bireylerden ve yoksulluğun deneyimlenme biçimlerinden farklılık göstermektedir. Bu durumun en temel nedeni yeterli beslenememektir. Bunun sonucunda bireyler kendilerini fiziksel ve psikolojik olarak iyi hissedememekte ve gelir elde edebilmek için iş gücü piyasasında emeğini sunmada çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Ultra yoksulların en temel ihtiyacı

⁴⁰A.e., s. 45.

⁴¹Yeşim Oruç, "Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler", **Yoksulluk ve Yoksunluk**, Toplum ve Bilim, S. 89, İstanbul: Birikim Yayınları, Yaz 2001, s. 79.

⁴²M. Çağlar Özdemir, "Yoksulluğun Ölçüm Yöntemleri", **Gelir Dağılımı ve Yoksulluk**, Ed. Mustafa Çağlar Özdemir, Emel İslamoğlu, Genişletilmiş 2.Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017, s. 200.

⁴³Arabacı, a.g.e., s. 148-149.

yeterli düzeyde beslenebilmektir. Öte yandan bu durum sağlandığında bile ultra yoksulluktan kurtulabilmek pek mümkün görünmemektedir. Ultra yoksullar, sosyal hareketliliği kısıtlı olan bir gruptur. Bundan dolayı yoksulluk hayat boyu devam eden bir sürece dönüşmektedir. Yoksullar genel itibarıyla çeşitli yoksunluklar yaşasalar da toplum içerisinde bir takım faaliyetlere katılma imkanına erişebilmeleri söz konusu olurken ultra yoksullar için düzenli bir gelirin olmaması, gelir getirici kaynaklara erişememek, hanehalkı yapısı, yüksek bağımlılık oranları, sosyal ağlara erişimin sınırlı olması ve özgüven eksikliği nedeniyle yoksullardan farklı bir profile sahiptir.⁴⁴

2.1.1.7. Çalışan Yoksulluğu

İş gücü içerisinde bulunan yoksulları işsiz yoksul ve çalışan yoksul şekilde ayırmak mümkündür. İşsiz olmak yoksul olmak ile aynı anlama gelmediği gibi bir iş sahibi olmakta yoksulluktan kurtulmak anlamı taşımamaktadır. Fakat günümüzde çalışan yoksullar en az işsizlik kadar önemli bir sorun teşkil etmektedir. İşgücü piyasasındaki süreçlere bağlı olarak istihdam edilmenin sonucunda elde edilen gelir düzeyi ile temel gereksinimlerini dahi karşılamakta yetersiz kalan bireyler çalışan yoksul olarak tanımlanmaktadır.⁴⁵ Avrupa İstatistik Ofisine (EUROSTAT) göre kişinin çalışan yoksul olarak tanımlanması için yılın yarısından fazlasını ücretli, maaşlı veya kendi hesabına çalışan olarak geçirmesi ve ulusal ortalama gelir seviyesinin %60'ının altında harcanabilir geliri olması gerekmektedir.⁴⁶ ABD Çalışma İstatistikleri Bürosuna (BLS) göre ise bireylerin çalışan yoksul olarak tanımlanması için bir önceki yıl içerisinde en az 27 hafta işgücüne dahil olması ve iş arıyor olması gerekirken gelirinin ise yoksulluk sınırı altında bulunması gerekmektedir.⁴⁷ Çalışan yoksulluğu, kişilerin iş gücü içindeki durumu ve yaşadıkları hanenin gelir düzeyi şeklinde bireysel ve kolektif olmak üzere iki farklı analiz

⁴⁴Arabacı, **a.g.e.**, s. 155.

⁴⁵Recep Kapar, “Uygun İş Bağlamında Çalışan Yoksullar”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 48, 2004, s. 196.

⁴⁶Recep Kapar, “Türkiye’de Çalışan Yoksullar”, **ASOMEDYA (Ankara Sanayi Odası Yayın Organı)**, Kasım/Aralık 2010, s. 53.

⁴⁷Seyhan Erdoğan, Denizcan Kutlu, “Dünya’da ve Türkiye’de Çalışan Yoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme”, **Çalışma ve Toplum**, C. 41, S. 2, 2014, s. 70.

düzeyini bir arada ele almaktadır.⁴⁸ Bu nedenle çalışanın tek başına elde ettiği gelire bakılarak çalışan yoksul olup olmadığını söylemek mümkün görünmemektedir. Bireyin çalışıyor olmasının yanı sıra yaşadığı hanenin geliri ve hanedeki kişi sayısı gibi etmenler dikkate alınarak çalışan yoksulluğu tespit edilmektedir.⁴⁹ Çalışan yoksulluğu tanımlanırken dikkat edilmesi gereken unsurlar arasında düşük ücretle çalışan her bireyin çalışan yoksul olarak değerlendirilmemesi gerektiği de yer almalıdır. Ücret geliri dışında başka bir gelir kaynağına sahip olmak veya hanehalkından başka birinin geliri ile yoksulluk sınırı üzerinde yaşamayı sağlayacak şartların elde edilmesi bireyi çalışan yoksullardan ayırabilmektedir.⁵⁰ Çalışmak ve bunun karşılığında elde edilen gelir, yoksulluğun deneyimlenemeyeceği anlamına gelmemekle birlikte kimi zaman çalışan yoksullar gelir elde edemeyen işsizlerden bile daha kötü durumda olabilmektedir. Çalışamayanlara devlet tarafından ev, sağlık, yiyecek yardımı gibi çeşitli yardımlar yapılırken çalışan yoksullar bu yardımlardan yararlanamamaktadır.⁵¹

2.1.2. Görece Güncel Yoksulluk Sınıflandırmaları

Bu bölüm başlığı altında diğer yoksulluk türleri arasında görece daha yeni kabul edilebilecek yoksulluk türlerine yer verilmektedir. Bunlar; yeni yoksulluk, nöbetleşe yoksulluk, zaman yoksulluğu ve COVID-19 salgın süreciyle dikkat çeken dijital yoksulluktur.

2.1.2.1. Yeni Yoksulluk

Yeni yoksulluk, toplumsal dışlanma riski altında olan, ekonomik anlamda sistemle bütünleşmekte zorluk yaşayan kesimi tanımlamak için kullanılmaktadır.⁵² Yeni yoksullar; ekonomik, sosyal ve siyasal olarak toplumdan her açıdan dışlanmış, kronik işsizlik yaşayan ve yoksullukla mücadele edebilmek için hiçbir ümidi

⁴⁸Erdoğan ve Kutlu, **a.g.e.**, s. 69.

⁴⁹Kapar, **a.g.e.**, s. 54.

⁵⁰Oğul Zengingönül, **Yoksulluk, Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde Küreselleşme**, Ankara: Adres Yayınları, 2004, s. 107.

⁵¹Şenkal, **a.g.e.**, s. 239.

⁵²Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, **New Poverty and the Changing Welfare Regime of Turkey (Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi)**, Ankara: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), 2003, s. 21.

olmayanlardır.⁵³ Yeni yoksullar metropol şehirlerde genellikle geliri daha düşük olanların bulundukları yerleri yaşam alanı olarak tercih etmekte ve zaman içerisinde kendi kendini üreten bir yoksulluğa dönüşmektedir. Kente göç yoluyla gelen yoksullar önceleri kendilerine iş bulma ve birikim yapma imkanına sahipken günümüzde yaşanmakta olan yeni yoksulluk olgusu sözü edilen beklentilere dair umutlar sunamamaktadır. Bu nedenle bireylerin yoksulluktan kurtulabilme şansları azalmaktadır. Yeni yoksullukla mücadele ancak toplum olarak yaşamın getirdiği birtakım değerler ve kuralların yanı sıra güven duygusunun tekrardan oluşması ile gerçekleştirilebilmektedir.⁵⁴

Buğra ve Keyder'in yeni yoksulluğu Türkiye ve İstanbul bağlamında ele aldığı çalışmasında *yeni yoksulların karşılaştıkları riskler ve zorluklar* şu şekilde ifade edilmektedir:

- Sürekliliği olan bir iş bulamamak, enformel sektörde istihdam edilmek, aile işletmesi, esnafılık, kendi hesabına çalışmanın yerini büyük ölçekli işletmelerin alması nedeniyle işlerin azalması,
- Kente yerleşme sürecinde akraba veya hemşehrinin yanına yerleşme, arsa bulma, arsaya yerleşme, arsa üzerine gecekondü yapma şeklindeki olanakların yeni göç edenler için bulunmaması, kentte yerleşecek arsa kalmaması, belediyelerin ve yerleşim merkezlerinin yeni göç almak istememesi
- Geldikleri yer ile ilişkisi zayıf olan bireylerin kendilerini güvende hissedememe ve geri dönme ihtimallerinin azalması
- Mekânsal ve politik dışlanmaya maruz kalmaktır.⁵⁵

Yeni yoksulluk, kentte yaşayan yoksul kadınlar tarafından da kötü bir şekilde deneyimlenmektedir. Kimi geleneksel yargılardan dolayı evde kalmaya devam ederken kimileri de kentteki düşük gelir getiren temizlikçilik, çocuk bakıcılığı,

⁵³Oğuz Işık, Mehmet Melih Pınarcıoğlu, **Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği**, Ed. Tanıl Bora, 5.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.73.

⁵⁴Asuman Altay, "Bir Kamu Malı Olarak Sosyal Sermaye ve Yoksulluk İlişkisi", **Ege Akademik Bakış Dergisi**, C. 7, S. 1, 2007, s. 350.

⁵⁵Buğra ve Keyder, **a.g.e.**, s. 21-23.

mendil ya da çiçek satıcılığı gibi işler yapmaktadır. Ev, adeta yoksulluklarını gizleyebilecekleri bir yer görevi görmektedir. Yokluk, yoksunluk, çocuklar, eğitim, sağlık sorunları, ümitsizlik, gelecek kaygısı, aile içi şiddet gibi tüm bu etkenler gecekondulu ya da sosyo-ekonomik statüsü düşük kadınları derinden etkilemektedir.⁵⁶

2.1.2.2. Nöbetleşe Yoksulluk

Nöbetleşe yoksulluk, kent yoksullarının yerel kaynaklardan yararlanarak kendileri için geliştirdikleri yaşam stratejileriyle içinde bulundukları yoksulluğu bir başkasına devretmesidir. Devredilen yoksulluk, yoksulluktan kurtulmayı sağladığı gibi zenginleşmeyi de beraberinde getirebilmektedir. Yoksulluğu devralanlar ise tıpkı kendisinden öncekilerin yaptığı gibi belli bir yaşam standardına erişip yoksulluktan kurtulmak istemektedir.⁵⁷ Bundan dolayı yoksulluğun süreklilik arz eden bir hale geldiğini söylemek mümkündür.

Nöbetleşe yoksulluk, yoksulluktan kurtulabilmek için geliştirilmiş bir “yoksulluk stratejisi”dir. Bu strateji; sisteme tutunmak için elinden gelen her şeyi yapmak, enformel özellikleri bu doğrultuda kullanmak gibi amaçları içerisinde barındırmaktadır. Gelişmiş ülkelerde de enformel kesimler var olmasına rağmen az gelişmiş ülkelerdeki ile kıyaslanamayacak boyuttadır. Refah devleti ülkelerinde yapısal mekanizmaların işleyiş sürecinin en aza indirilmesi, istikrarın sağlanması, refahın geliştirilmesi, verimlilik ve meşruluğun artırılması gibi çeşitli etkenler sayesinde formel yaşam alanı güçlü bir şekilde kurulmuştur. Aynı zamanda yasallık ve meşruluğun temel olduğu, geleceğin tasarlanabildiği “korunaklı” bir ortam oluşturmuş ve bu kesim yoksulluk stratejisi geliştirmeye ihtiyaç duymamıştır.⁵⁸ Bundan dolayı azgelişmiş ülke temelinde gelişen nöbetleşe yoksulluk kavramının refah devletinin sağladığı ortamdan uzak olduğunu ve bu yüzden bireylerin kendilerini yoksulluktan kurtarabilmek için kendi çabalarıyla bir strateji geliştirdikleri söylenebilir.

⁵⁶Aytaç ve Akdemir, **a.g.e.**, s. 64.

⁵⁷Işık ve Pınarcıoğlu, **a.e.**, s. 49.

⁵⁸**A.e.**, s. 73-74.

Işık ve Pınarcıoğlu'na göre nöbetleşe yoksulluk:

- “Yoksul enformel kesimlerin dönüştürme kapasiteleri sayesinde cemaat oluşturarak sistem içerisinde var olan eksiklikleri fark ederek geliştirdikleri bir stratejidir.
- Toplumsal güç ilişkilerinin belirsiz olduğu alanlarda ortaya çıkmaktadır.
- Enformel ve formel iç içedir.
- Dayanışma ve güç ilişkilerinin birbirinden ayrı düşünülemeyeceği bir süreçtir.
- Kültür ve sınıfsallık, bir diğerinden ayrılmamaktadır. Yoksulluk stratejisi olarak değerlendirildiğinde ise sınıfsal bir süreç söz konusudur.
- Geçişken geometride oluşan bir düzenleme tarzıdır.”⁵⁹

2.1.2.3. Zaman Yoksulluğu

Türkiye ve diğer ülkelerde yoksulluk sınırı hanehalklarının çocuk bakımı, yaşlı bakımı, hane içindeki işler; alışveriş, yemek, temizlik gibi faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde yeterli zamana sahip olduğu düşünülerek belirlenmektedir. Bu nedenle hane içinde bireyin kendini yeniden üretebilmesi için gerçekleştirilen temel işlere ayrılan vakit göz ardı edilmektedir. Piyasadan bu hizmetleri temin edemeyen hanehalkı yoksul olarak görülmeseler de birtakım yoksunlukların yanı sıra zaman yoksulluğu yaşamaktadır. Yoksulluk sınırının doğru biçimde tespit edilememesi yoksullukla mücadelede yanlış ve eksik politikaların uygulanmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı yoksulluğu iki boyutuyla ölçebilmek amacıyla minimum yaşam standardının elde edilmesi için gereken tüketim harcamaları ve hanehalkı üretimi için gerekli zamanı dikkate alan Zaman ve Tüketim Yoksulluğu ölçümü Levy Enstitüsü tarafından geliştirilmiştir.⁶⁰

Zaman yoksulluğu genellikle kadınların evde çocuk veya yaşlı bakımı için daha fazla zaman harcamaları ve bundan dolayı da gelir elde etmek için gerekli zamandan yoksun kalmaları sonucunda bakım için fazla zaman harcamayan hanehalkı veya bireylere kıyasla yoksul duruma düşmesidir. Bu durum haneyi gerekli tüketim harcamasını gerçekleştirmekten alıkoyabilmekte ve yoksulluk riski

⁵⁹ A.e., s. 77-83.

⁶⁰ Rania Antonopoulos, Thomas Masterson, Ajit Zacharias, “Artık Zaman’ı: Gizli Yoksulluğu Ortaya Çıkarma-Yoksullukla Mücadele Politikalarını Geliştirme, **Mülkiye Dergisi**, C. 36, S. 4, 2012, s. 106-107 ; Levy Economic Institute, “Time Deficit and Poverty”, (Çevrimiçi), <https://www.levyinstitute.org/publications/time-deficits-and-poverty-the-levy-institute-measure-of-time-and-consumption-poverty-for-turkey>, Erişim Tarihi: 9.06.2022.

artmaktadır. Kısacası zaman yoksulluğu ve tüketim yoksulluğu birbirini beslemekte ve kadınların yoksullukla mücadeledeki etkinliğini sınırlandırmaktadır.⁶¹

2.1.2.4. Dijital Yoksulluk

Dijital bölünme kavramı; bireyler, hanehalkları, işletmeler ve farklı sosyo-ekonomik seviyelerde yer alan coğrafi bölgelerin bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim fırsatları ve çeşitli aktiviteleri internet kullanımı yoluyla gerçekleştirmesinde yaşanan farklılıklardır.⁶² Dijital bölünme enformasyon ve iletişim teknolojilerine erişim ve kullanımda yaşanan yoksunluk nedeniyle bireyler arasında ekonomik ve sosyal eşitsizlikler oluşturmaktadır. İlk ortaya çıktığında herhangi bir cihaz ile internet erişimine sahip olmak veya olmamak olarak açıklanırken teknolojiye yaşanan ilerlemeler nedeniyle bant genişliğinin az veya çok olması ile açıklanmaya başlanmıştır.⁶³ Dijital yoksulluk ise dijital bölünme sonucunda gerçekleşmektedir. Bireyler farklı nedenlere bağlı olarak bilgi ve iletişim teknolojilerinden minimum düzeyde ya da hiç yararlanamamaktadır. Dijital yoksulluk gelir düzeyinin yanı sıra bilgi ve iletişim teknolojilerine ilişkin altyapı yetersizliği, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanabilmek için gereken araçların bulunmaması, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmak için ihtiyaç duyulan bilgi ve beceriden yoksunluk gibi nedenlerle açıklanmakta bireyler, firmalar ve ülkeler dijital yoksulluk yaşayabilmektedir.⁶⁴

Dijital yoksulluk toplumdaki bireyleri farklı açılardan etkilemektedir. Kadınlar için yaşam kalitesinin artırılmasında internete erişebilmek önemli bir imkan sunmaktadır. Özellikle de uzaktan eğitim fiziksel engelleri kaldırarak farklı disiplinlerden eğitim alabilme hususunda bir alan açmaktadır. Bu süreçte bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimin sağlanmasıyla birlikte etkin kullanılarak bilgiye ve

⁶¹Özdemir, a.g.e., s. 207.

⁶²OECD, "Understanding the Digital Divide", **OECD Digital Economy Papers**, No:49, OECD Publishing: Paris, (Çevrimiçi), 01 Jan 2001, p. 5, https://read.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/understanding-the-digital-divide_236405667766#page1, Erişim Tarihi: 20.05.2022.

⁶³Ayşe Taşkıran, "Açık ve Uzaktan Öğrenmede Dijital Bölünme", **Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 4, 2017, s. 109.

⁶⁴Cemalettin Kalaycı, "Dijital Bölünme, Dijital Yoksulluk ve Uluslararası Ticaret", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, C. 27, S. 3, 2013, s. 156.

kaynaklara erişilmesi için kadınları bu konuda bilgilendirmek gerekmektedir.⁶⁵ COVID-19 salgın sürecinde uzaktan eğitimine devam eden öğrenciler için ana problem eğitime erişebilecek cihazlara (dizüstü bilgisayar, akıllı telefon, tablet vb.) sahip olamamak iken bağlantı eksikliklerinin yaşanması eğitimin sekteye uğramasına neden olmakta bu durum öğrencilerin en az üçte birinin uzaktan eğitim almasını engellemektedir. Bu nedenle salgın sürecinde öğrencilerin öğrenme kayıplarının maliyetinin büyük ölçekli olması beklenmektedir.⁶⁶ İnternete erişim imkanı olmayan bireyler günümüzde birçok insanın yaşamında daha fazla yer almaya başlayan ve aktif biçimde kullanılan sosyal medya araçlarının kullanımından da yoksun kalmakta ve bu durum “sosyal yoksunluk”⁶⁷ olarak nitelenmektedir. Bu nedenle dijital yoksulluk, bireyleri sosyalleşme araçlarından uzaklaştırmaktadır.

Dijital çalışma platformlarında çalışanların ise yapılan iş nedeniyle sürekli bir biçimde internete erişimleri gerekmektedir. Dijital ekonominin bir unsuru olan dijital çalışma platformları; seyahat düzenlemeleri, yiyecek ve içecek siparişi, internet sitesi tasarımı, taksicilik ve teslimat gibi birçok faaliyeti kapsamaktadır.⁶⁸ COVID-19 salgın süreci ile bu platformların çalışma yaşamı üzerinde değişiklikler yaratacağı düşünülmektedir. Nitekim internet ve çevrimiçi temelli platformların sayısının 2010 yılında 142 iken 2020 yılında 777’ye yükselmesi bunu doğrular niteliktedir.⁶⁹ TÜİK 2021 yılı “*Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*”na göre 16-74 yaş aralığındaki bireylerde 2020 yılında internet kullanım oranı %79.0 iken 2021 yılında bu oran %82,6 olmuştur. Yaklaşık olarak 4 puanlık bir

⁶⁵Amy Antonio, David Tuffley, “The Gender Digital Divide in Developing Countries”, **Future Internet**, Vol. 6, No. 4, 2014, p. 683.

⁶⁶UNESCO, “Education: From Disruption to Recovery”, <https://www.unesco.org/en/covid-19/education-disruption-recovery>, Erişim Tarihi: 26.01.2022.

⁶⁷Mehmet Karakaş, “COVID-19 Salgınının Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, C. 40, S. 1, 2020, s. 554.

⁶⁸ILO, “Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm: Çalışma Yaşamının Dönüşümünde Dijital Çalışma Platformlarının Rolü”, 2021, s. 1, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_774395.pdf, Erişim Tarihi: 19.07.2022.

⁶⁹ILO, “Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm: Çalışma Yaşamının Dönüşümünde Dijital Çalışma Platformlarının Rolü”, 2021, s. 2, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_774395.pdf, Erişim Tarihi: 19.07.2022.

artış yaşanmıştır. İnternet kullanım oranı cinsiyete göre incelendiğinde ise erkeklerde %87,7 ve kadınlarda %77,5 olduğu görülmüştür.⁷⁰

2.1.3. Yoksulluk Sınırı

Yoksulluğun ölçümünde yoksulluğun yapısından kaynaklı olarak birtakım zorluklar yaşanmaktadır. Yoksulluk ölçümünün yapılabilmesi için öncelikle yoksul olanların kimler olduğunun tanımlanması ve yoksul kabul edilecek olanlar için ise bir asgari sınır belirlemek gerekmektedir. Bu sayede yoksulluğun boyutu ve yapısı nicel verilerle değerlendirilebilir hale gelmekte ve yoksulluk ile ilgili çeşitli göstergelerden yararlanılarak yoksulluk ölçülebilmektedir.⁷¹ Yoksulluk sınırı ile toplumdaki yoksul bireyler ile yoksul olmayanlar birbirinden ayrılmaktadır.⁷²

Yoksulluk sınırının tespitinde *asgari kalori miktarı yaklaşımı* ve *temel ihtiyaçlar yaklaşımı* kullanılmaktadır. *Asgari kalori miktarı yaklaşımı*, kişinin günlük kalori ihtiyacını karşılayabilmesi için gereken tüketim harcaması miktarı veya tüketim harcaması miktarına denk gelen gelir seviyesini dikkate almaktadır.⁷³ Kişi başına gereken günlük kalori miktarı, ülkenin gelişmişlik seviyesine ve coğrafi yapısına bağlı olarak değişkenlik gösteren bir seviyedir. Bu kalori miktarları kişinin bedenini yeniden üretmesi için gereken asgari enerji toplamı ve bu miktarın ülke ortalamasından oluşmaktadır. Gelişmiş ülkelerde kişi başı günlük kalori ihtiyacının 3390 kalori, gelişmekte olan ülkeler için 2480 kalori ve gelişmemiş ülkelerde ise 2070 kalori olarak hesaplandığı literatürde yer almaktadır.⁷⁴ *Temel ihtiyaçlar yaklaşımı* ise bireylerin yaşamlarını devam ettirebilmek için asgari düzeyde almaları gereken gıda, barınma, eğitim ve sağlık harcamalarının hesaplanmasıyla tespit edilmektedir.⁷⁵

⁷⁰TÜİK, “Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2021”, (Çevrimiçi), [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437), Erişim Tarihi: 19.07.2022.

⁷¹Aktan ve Vural, **a.g.e.**, s. 56.

⁷²Dumanlı, **a.g.e.**, s. 9.

⁷³**A.e.**, s. 16.

⁷⁴Dansuk, **a.g.e.**, s. 6.

⁷⁵Kabaş, **a.g.e.**, s. 19.

2.1.4. Yoksulluk Ölçüm Yöntemleri

Yoksulluk ölçüm yöntemleri, yoksulluğu tek boyutlu ve çok boyutlu olmak üzere farklı şekillerde ele almaktadır. Gelir ve tüketim esas alındığında geliri veya tüketimi yoksulluk sınırı altında kalan kişiler yoksul olarak tanımlanmaktadır. Tek boyutuyla ele alan yöntemler içerisinde sıklıkla kullanılan yöntem Foster, Greer ve Thorbecke endeksidir.⁷⁶ Buna ilaveten Kafa Sayım Endeksi, Yoksulluk Açığı Endeksi, Kareli Yoksulluk Açığı ve Sen Endeksi bulunmaktadır. Yoksulluğu çok boyutlu ele alan, insani yoksulluğun ölçümünde kullanılan yöntemler içerisinde ise İnsani Gelişmişlik Endeksi, Toplumsal Cinsiyet Gelişmişlik Endeksi, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi yer almaktadır.

Yoksulluk ölçümünde kullanılan en sık yöntemlerden biri *Kafa Sayım Endeksi*dir. Bu endeks ile yoksulluk sınırı altındakilerin toplam nüfusa oranını gösterebilmek amaçlanmakta fakat yoksulluk sınırına ulaşabilmek için gereken gelir düzeyi veyahut yoksulluğa alternatif bir çözüm getirememesi nedeniyle de eleştirilere maruz kalmaktadır.⁷⁷ Öte yandan sadece yoksulluk oranını esas alan ve gelir dağılımındaki durumu dikkate almayan araştırmacılar için ise faydalanacakları bir ölçüm yöntemi olabilmektedir.⁷⁸

Yoksulluk Açığı Endeksi ise yoksulluk sınırı altındaki nüfusun ortalama geliri ile yoksulluk sınırı arasındaki farkı bir diğer ifadeyle yoksulluk açığını hesaplamaktadır. Yoksulluk açığı endeksine ulaşabilmek için yoksulluk açığının yoksulluk sınırına oranlanması gerekmektedir. Yoksulluk sınırına yaklaşıldıkça yoksulluk azalırken, uzaklaşıldıkça yoksulluk artmaktadır. Bu ölçüm yöntemi sayesinde yoksulluk oranının düşük fakat yoksulların büyük çoğunluğunun yoksulluk sınırından uzak olduğu durumlarla yoksulluk oranının yüksek ama yoksulların büyük çoğunluğunun yoksulluk sınırına yakın olduğu durumlar farklılık gösterebilmektedir. Bu sayede yoksulluğun dağılımı hakkında bilgi elde edilmekte, mutlak ve göreceli

⁷⁶A.e., s. 20.

⁷⁷Özdemir, a.g.e., s. 188.

⁷⁸Dumanlı, a.g.e., s. 24.

yoksulluğun önemli bir eksiği giderilmektedir.⁷⁹ Ayrıca yoksulluk açığı endeksi “gelir açığı” kavramına dayandığı için bireylerin gelirlerinde ne kadar bir değişim olursa yoksulluktan kurtulabileceğini de hesaplamaktadır.⁸⁰

Kareli yoksulluk açığı, yoksulluk açığının yoksulluk sınırına oranı sonucunda elde edilen sayının karesi alınarak bulunmaktadır. Yoksulluk sınırı ile geliri arasındaki farkın fazla olduğu bireylere yoksulluk hesaplamasında ağırlık verilmek istenmesinden dolayı yoksulluk açığının yoksulluk sınırına oranının karesi alınmaktadır. Çünkü yoksul bireyler yoksulluk sınırından uzaklaştıkça yoksulluk açığı artmakta yoksulluk açığı arttıkça, yoksulluk açığının da karesi alınmaktadır. Yoksulluğun şiddetini göstermek için kullanılan ölçüm yöntemlerinden biridir.⁸¹

Sen Endeksi, yoksullar arasında daha yoksul olanların kimler olduğu ya da yoksullar içerisinde hangi yoksulun diğerine göre daha iyi durumda olduğunu belirleyebilmek amacıyla Amartya Sen tarafından önerilmiştir. Sen’e göre yoksulluğun ölçümünde iki farklı problem bulunmaktadır. Bunlardan biri, nüfus içinde “yoksul” olanların tanımlanması, diğeri ise yoksullar hakkında var olan bilgiden de faydalanarak bir “yoksulluk endeksi” geliştirmektir.⁸² Yoksullar arasındaki farklılıkları dikkate almayı ve yoksulluğun derinliği hakkında bilgi sahibi olmayı amaçlayan endeks, yoksulluk sınırını “görelî yoksulluk” tanımından hareketle belirlediği için elde edilen göstergeler paradoksal bir durum yaratmaktadır. Yoksulluk sınırının “mutlak yoksulluk” sınırından hareketle ele alınması beslenme, barınma, giyinme gibi temel ihtiyaçların karşılanması için yeterli gelir elde edemeyen kişi sayısı ile belirlenebilmektedir. Fakat bu durum daha çok gelişmekte olan ülkelere uygulanabilecek bir ölçüm yöntemi olduğu için gelişmiş ülkeleri kapsayan ve gelişmekte olan ülkelerde de uygulanabilecek ortak bir yoksulluk endeksinden yoksundur. Sen endeksi, yoksulluk açığının yoksullar arasındaki

⁷⁹Ahmet Insel, “İki Yoksulluk ve Bir Öneri”, **Yoksulluk ve Yoksunluk**, Toplum ve Bilim, Sayı:89, İstanbul: Birikim Yayınları, Yaz 2001, s. 67.

⁸⁰Sırma Demir Şeker, “Türkiye’de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkileri”, Ankara: Uzmanlık Tezi, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2008, s. 13.

⁸¹A.e., s. 15.

⁸²Güzin Erdoğan, “Türkiye’de ve Dünya’da Yoksulluk Ölçümleri Üzerine Değerlendirmeler”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Der. Coşkun Can Aktan, Ankara: Hak İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, s. 372.

dağılımından hareket ettiği için yalnızca yoksullar arasındaki gelir dağılımında yaşanan iyileşme veya düzelme endekse olumsuz yansımakta ve endekste azalma meydana gelmektedir.⁸³

İnsani Gelişmişlik Endeksi (İGE), Birleşmiş Milletler tarafından 1990 yılında yayınlanan “*İnsani Gelişme Raporu*”nda ekonomik büyüme yoluyla yoksulluğun önüne geçilebilmesi arasında nasıl bir ilişkinin bulunduğunu ve ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini göstermek amacıyla geliştirilen bir ölçüm yöntemidir. İGE, gelirden ziyade insani değerler; sağlık, eğitim ve refahı yansıtmak için ekonomik özgürlük ve siyasal özgürlük sağlama, şiddete karşı korunabilmeyi mümkün kılma ve güven hissi gibi birtakım değerleri içermektedir. Ülkelerin İnsani Gelişmişlik Endeksi, bu göstergeler temel alınarak oluşturulmakta ve göstergelerde ilerleme olursa ülkenin skoru da artış göstermektedir.⁸⁴

UNDP tarafından kullanılan yoksulluk türleri içerisinde yer alan İnsani Gelişmişlik Endeksinin İnsani Yoksulluk Endeksi ile Toplumsal Cinsiyet Bazında Gelişmişlik Endeksi şeklinde iki farklı versiyonu bulunmaktadır. *İnsani Yoksulluk Endeksi*, ülkeler arasındaki farklılıkları göz önünde bulundurarak yoksulluk hesaplamalarında gelişmiş ülkelerde göreceli yoksulluğu dikkate almakta özellikle de toplumsal hayattan dışlanmayı uzun dönem işsizlik ile beraber değerlendirmektedir. *Toplumsal Cinsiyet Bazında Gelişmişlik Endeksi* ise ülkeler arasındaki farklılıkları göz önünde bulundurarak yoksulluğa toplumsal cinsiyet tarafından bir yaklaşım sergilemektedir. İnsani Gelişmişlik Endeksindeki göstergeler, yoksulluğu kadın ve erkekler özelinde değerlendirmektedir.⁸⁵

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi ise sağlık, güç ve iş gücü piyasasındaki konum şeklindeki üç farklı değişken dikkate alınarak hesaplanmaktadır. *Sağlık*; üreme sağlığını, anne ölüm oranları ve yetişkin doğum oranlarını, *güç (yetki)*; eğitim düzeyi en az ortaokul seviyesinde olan kadın ve erkeklerin karşılaştırılması, meclisteki kadın ve erkek temsilci sayısı dikkate alınarak hesaplanırken, işgücü

⁸³İnsel, a.g.e., s. 67.

⁸⁴E. Muhsin Doğan, Halim Tatlı, “İnsani Gelişme ve İnsani Yoksulluk Bağlamında Türkiye’nin Dünyadaki Yeri”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 28, S. 1, 2014, s. 102.

⁸⁵Şenses, a.g.e., s. 102-103.

piyasasındaki konum; kadın ve erkek iş gücüne katılım oranları ile belirlenmektedir. Tüm bu endekslerin toplamı Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlik Endeksini vermektedir ve bu endeks sıfır ile bir arasında değer almaktadır. Endeksin sıfır olması örneğin ücretlerin eşit olduğu, bir olması ise kadın ya da erkeğin ücretinin diğerine göre düşük olduğu anlamına gelmektedir.⁸⁶ Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi, eğitim, sağlık, yaşam standardı gibi hanehalkının pek çok açıdan yaşadığı yoksulluğu göstermektedir. Her bir boyut ise kendi içerisinde çeşitlenmektedir. Hanehalkı araştırmalarından elde edilen sonuçlara göre oluşturulmaktadır.⁸⁷

2.1.5. Yoksulluğun Genel Nedenleri

Yoksulluğun nedenlerini tek bir başlık altında toplamaya çalışmak son derece zor bir uğraştır. Yoksulluğun yaşandığı süreye göre de yoksulluğun nedenleri değişebilmektedir. Örneğin, sürekli yoksulluk ve kısa dönemli yoksulluğun nedenleri birbirinden farklılık gösterebilmekte ve değerlendirilebilmesi için farklı değişkenlere ihtiyaç duyulmaktadır.⁸⁸ Öte yandan yoksulluğun kapsamı genişledikçe yoksulluğun nedenlerini tespit etmek de güçleşmektedir. Yoksulluk türleri ülke içinde dâhi değişken bir haldeyken, tüm dünyada yaşanan yoksulluğun nedenlerini genel tanım ile ifade etmek pek mümkün görünmemektedir.⁸⁹ Fakat yoksulluğun nedenleri yoksullukla mücadele edebilmek adına da oldukça önemlidir.

Aktan, yoksulluğun nedenleri içerisinde “*adaletsiz vergi sistemi, yüksek faiz ve rant ekonomisi, doğal afetler, çalışamayacak durumda olan özürlü sayısının fazla olması, bireyler arasındaki yetenek farklılıkları, miras yoluyla elde edilen gelirler, piyasada tekelleşmenin olması, devlet teşvikleri, enflasyon, işsizlik*”⁹⁰ gibi etmenlerden bahsetmektedir. Yoksulluğa neden olan etkenlerin sağlıklı bir şekilde belirlenebilmesi için gereken bir diğer hususta yoksulların hangi yoksunlukları

⁸⁶Özdemir, a.g.e., s. 204-205.

⁸⁷A.e., s. 205.

⁸⁸Şenses, a.g.e., s. 147.

⁸⁹A.e., s. 148.

⁹⁰Coşkun Can Aktan, İstiklal Yaşar Vural, “Yoksulluk Sorununun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Der. Coşkun Can Aktan, Ankara: Hak İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, s. 551.

yaşadığı ve yoksulluğu hangi boyutlarda yaşadığını bilmektir. Yoksulluğu yaşayanların dile getirdiği etmenlerden bazıları ise şunlardır:

- Gıda, barınma, giyim, eğitim, sağlık vb. temel ihtiyaçları elde etmek için gereken gelirden ve varlıklardan yoksun olmak
- Devlet kurumları, toplum tarafından ifade edilmemek ve güçsüzlük duygusu
- Olumsuz şoklara karşı savunmasız olma, yaşanan yetersizlikler nedeniyle bu şokların üstesinden gelememe.⁹¹

Öte yandan yoksulluk bölgesel, toplumsal etkenler, haneye ilişkin ve kişisel özellikler olmak üzere birçok faktörden de etkilenmektedir:

Tablo 2. 2. Yoksulluğun Nedenleri

Bölgesel Özellikler	Toplumsal Özellikler	Haneye İlişkin Özellikler	Kişisel Özellikler
– Hava şartları, çevre koşulları – İzolasyon – Eşitsizlik – Bölgesel yönetim	– Altyapı – Arazi Dağılımı – Sosyal yapı ve sermaye – Kamu hizmetlerine erişim	– Bağımlılık oranı – Hanehalkı büyüklüğü – Hanehalkı reisinin kadın olma oranı – İstihdam ve gelir yapısı – Hanehalkı üyelerinin eğitim ve sağlık durumları – Mal sahipliği	– Yaş – Eğitim – Sağlık – İstihdam durumu

Kaynak: Sırma Şeker, Türkiye’de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkisi, Uzmanlık Tezi, Ankara: Sosyal Sektörler ve Koordinasyonluğu Genel Müdürlüğü, 2008, s. 18.

2.2. Muhtelif Eşitsizliklerin Kadın Emegi ve Kadın Yoksulluğu ile İlişkisi

Yoksulluğun kadınlaşması, 1970’lerin sonlarında Amerika Birleşik Devletleri’nde hızla büyüyen aile yapısının hane reisi kadın olan hanelerden

⁹¹World Bank, **World Development Report 2000-2001: Attacking Poverty**, New York: Oxford University Press, 2000, p. 34.

oluşturğunun fark edilmesi üzerine ortaya çıkmış bir terimdir.⁹² Yoksulluğun kadınlaşması kavramı ilk kez Diana Pierce tarafından ABD’de yoksulların çoğunluğunu kadınların oluşturduğu gerçeğini vurgulamak amacıyla kullanılmıştır. Pierce’in hesaplamalarına göre 1976’da “16 yaşın üzerindeki 15 milyon yoksulun 2/3’ü kadındı.” Bu oran tam olarak yoksulların %62,7’sine denk gelmekteydi. Pierce, makalesinde yoksulluğun kadınlaşması ile ilgili herhangi bir sayı belirtmemiş olmasına rağmen kadınların oranının giderek arttığını söylemiş ve mevcut eğilimin devam etmesi halinde 2000 yılına kadar yoksulların tamamının kadınlardan oluşacağı düşüncesini öne sürmüştür.⁹³ Günümüzde ise kadınların yaşadığı yoksulluğa yönelik ilginin giderek artması söz konusudur. Fakat bu durum kadın yoksulluğunun yeni bir olgu olduğu ve kadın ile erkek arasındaki orantısız dağılıma yalnızca 1980’lerde yaşanan değişimin sebep olduğu şeklinde algılanmamalıdır. Zira yoksulluk 20.yüzyıl’da İngiltere’nin bir özelliği haline gelmiş, yoksullara yönelik yapılan devlet yardımlarını alanların çoğunu da kadınlar oluşturmuştur.⁹⁴ 1990 yılından itibaren bir araya gelen bütün Birleşmiş Milletler Konferansları özellikle de Kopenhag Dünya Kalkınma Zirvesi ve Pekin 4. Dünya Kadın Konferansında kadın yoksulluğu bir dünya sorunu olarak kabul görmüştür.⁹⁵ Nitekim bu durum politika alanında 1995 yılına gelindiğinde 4.Dünya Kadın Konferansı Eylem Planı içerisinde “yoksulluğun kadınlaşması”⁹⁶ şeklinde yer almış aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra dünyada kadınların büyük bir kısmını oluşturduğu 1 milyardan fazla insanın yoksulluk içinde yaşadığı belirtilmiştir.⁹⁷

Yoksulluğun kadınlaşması ifadesi ile kadınların yoksulluğa maruz kalma ihtimalinin daha yüksek olduğu, yaşadığı yoksulluğun erkeklere göre daha ciddi bir

⁹²Valentine M.Mogdahan, “The Feminization of Poverty and Women’s Human Rights”, 2005, (Çevrimiçi), p.6, http://www.cpahq.org/cpahq/cpadocs/Feminization_of_Poverty.pdf, Erişim Tarihi:7.3.2021.

⁹³Sara S. Mc. Lanahan, Annemette Sorensen, Doroty Watson, “Sex Differences in Poverty, 1950-1980”, **Journal of Women in Culture and Society**, Vol. 15, No. 1, 1989, p. 102-103.

⁹⁴Pete Alcock, **Understanding Poverty**, Ed. Jo Campling, Second Edition, England: Macmillan Press, 1997, p. 135.

⁹⁵Yıldız Ecevit, “Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çalışılabilir?”, **Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, C. 25, S. 4, 2003, s. 85.

⁹⁶Ülker Şener, “Kadın Yoksulluğu”, **Mülkiye Dergisi**, C. 36, S. 4, 2012, s. 54.

⁹⁷Pekin Deklarasyonu, (Çevrimiçi), <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/pekin.pdf>, Erişim Tarihi: 8.3.2021.

sorun teşkil ettiği ve bu durumun kadınlar arasında giderek artış gösterdiği şeklindeki olgulara dikkat çekmek hedeflenmektedir.⁹⁸ Öte yandan yoksulluk ve kadınlar hakkında istatistiklere ulaşmak her zaman mümkün değildir. Fakat bu durum topluma katılım ve fırsatlara erişim açısından belli bir grubun daha yüksek yoksulluk riski altında olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Özellikle düşük ücretle çalışan kadınların ve tek ebeveynli ailelerdeki kadınların çoğunluğu yoksulluk riski altındadır.⁹⁹

Kadınların yoksullukla mücadele edebilmek amacıyla geliştirdiği birtakım stratejiler de yoksulluğun kadınlar tarafından farklı şekilde yaşandığını göstermektedir. Yalnızca yoksulluğu yaşayanlar yoksulluktan kurtulabilmek için çeşitli yollara başvurmaktadır. Hanenin temel ihtiyaçlarının karşılanmasından sorumlu olan kadınlar hem bireysel hem de kolektif olarak bu duruma çözümler üretmişlerdir. Bireysel çözümler; tüketim kalıplarını değiştirmek, kendi emeğiyle sorunu çözmek iken kolektif çözümler; kadınlar arasında yiyecek alıp verme, borç alıp verme şeklindedir. Kadınlar bu çözümlere başvurabilmek için ise içinde bulundukları ilişkiler ağından, çevreden faydalanmaktadır. Çocukları akrabaların yanına göndermek, çeşitli yardım kuruluşlarına başvurarak yardım almaya çalışmakta diğer çözüm yolları arasındadır. Ayrıca kadınların yakın çevrelerinden yararlanarak gelir getirici geçici işler bulmaya çalışmalarıyla da sıklıkla karşılaşmaktadır.¹⁰⁰ Kadın yoksulluğu ve yoksullukla ilgili çalışmalarda ele alınması gereken ilk alan “hane”dir. Bir yandan bireyler kaynaklar için birlik oluştururken diğer yandan birbiriyle yarışmakta, toplumsal normlar, değerler ve ayrıcalıklarla karşılaşmaktadır. Hane tüm bunların yeniden üretildiği ve yoksulluğun yaşandığı bir alanı temsil etmektedir.¹⁰¹ Yoksulluk ile ilgili çalışmalar çoğunlukla niceliksel yöntemleri temel alarak yoksulluğa dair bir izlenim elde etmeye çalışsa da

⁹⁸Ecevit, **a.g.e.**, s. 85.

⁹⁹Mustafa Öztürk, Başak Işıl Çetin, “Dünya’da ve Türkiye’de Yoksulluk ve Kadınlar”, **Journal of Yasar University**, C. 4, S. 16, 2009, s. 2670.

¹⁰⁰Belkis Kümbetoğlu, “Afetler Sonrası Kadınlar ve Yoksulluk”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, 2002, s. 135-136.

¹⁰¹Lülüfer Körükmez, “Kent Yoksulluğu ile Mücadelede Kadınların Geliştirdikleri Stratejiler ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini”, **Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları**, Der. Nurgün Oktik, İzmir: Yakın Kitabevi, 2008, s. 215.

kadın yoksulluğunu anlayabilmek için öncelikle yapılması gereken hane içine bakmaktır. Hane içindeki ilişkilerin nasıl şekillendiği ve kadınların hane içindeki konumları yoksulluğu yaşayış biçimlerindeki farklılığın temel nedenlerindendir.¹⁰²

Yoksulluk konusu uluslararası gündemin içerisine yeniden girerken yeni bir bileşenini ise kadınlar ve hane içindeki ilişkiler oluşturmuştur. Yoksulluğun gelir ve tüketim dikkate alınarak değerlendirilmesinin yanı sıra hane bağlamında da incelenmeye başlaması önemli bir perspektif sağlamıştır. Çünkü haneden dolayı kadınlar da bu analizlerin konusu olmuştur. Kadınların yoksullukla ilişkilendirilmesi ise iki farklı şekilde gerçekleşmiştir. İlki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kalkınmayı engelleyici bir etken kabul edilmesi ve cinsiyet eşitliği politikalarının kalkınma ile ilişkilendirilmesi şeklindedir. Diğerisi ise kadınların gerçekleştirdiği hane içi geçim stratejilerinin kalkınma için önemli bir kaynak olarak görülmesi ve bu stratejilerin yönetim sürecine dahil edilmek istemesidir. BM ve UNDP gibi uluslararası kuruluşlar tarafından “hane ve hane içindeki ilişkiler” ulusal gelir ve tüketimin yanı sıra ele alınmaya başlamış bu durum “sürdürülebilir kalkınma” ve “insanın olanakları” yaklaşımından yola çıkarak oluşturulan politikaların sonucunda gerçekleşmiştir.¹⁰³

Yoksulluk söz konusu olduğunda akla ilk gelen gelir ve fiziksel kaynaklardan yoksun olmaktır. Fakat yoksulluk toplumsal mahrumiyet, güçsüzlük ve kaynakların dağılımında meydana gelen farklılıklardan da kaynaklanabilmektedir.¹⁰⁴ Kadın yoksulluğu ise hem dünyada hem de Türkiye’de birbirini besleyen çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Bu durum kadınların kalkınmaya katılımı ve elde edilen sonuçlardan yararlanabilmesinde sorunlara yol açmaktadır. Yoksullukta olduğu gibi kadın yoksulluğunda da yoksul kadın profili; fiziksel zayıflık, tek başına olmak, zedelenebilirlik ve güçsüzlük gibi faktörlerden etkilenmektedir. *Fiziksel*

¹⁰²Ülker Şener, “Kadın Yoksulluğu”, **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı: TEPAV Değerlendirme Notu**, Eylül 2009, s.4, (Çevrimiçi), https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271312994r5658.Kadin_Yoksullugu.pdf, 14.7.2021.

¹⁰³Aksu Bora, “Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?":Yoksulluk, Kadınlar ve Hane", **Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, Ed. Necmi Erdoğan, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, 2002, s. 65-66.

¹⁰⁴Öztürk ve Çetin, **a.g.e.**, s. 2670.

zayıflık, şiddet ve kadın bedenine yönelik riskleri engelleyememe, yeterli yaşam koşullarına sahip olmama durumudur. *Tek başına olmak*, yalnızlıktan ziyade ırk ayrımı, sosyal olarak yalnız olma, yerleşim yerinden uzakta yaşama gibi anlamlar içermektedir. *Zedelenebilirlik* ile anlatılmak istenen ise doğal afet, savaş, gelenek ve inançlardan fiziksel ve ruhsal anlamda zarar görmektir. *Güçsüzlük*; eğitim, sağlık, çalışma koşulları açısından ekonomik bağımsızlığa sahip olamama ve düşük toplumsal statü anlamına gelmektedir.¹⁰⁵

Moghadam, kadın yoksulluğunun nedenlerini temel olarak üç maddede sınıflandırmaktadır. Bunlar; kadınların yetki ve yetenek bakımından dezavantajlı konumda olması, iş yüklerinin fazla iken gelirlerinin az olması ve sosyo-ekonomik hareketliliklerinin kültürel, yasal ve iş gücü piyasasındaki engellerden dolayı sınırlı kalmasıdır.¹⁰⁶

Goldberg ve Kremen ise kadın yoksulluğunu dört ana başlık ile ilişkilendirmekte ve bu faktörlerin her birinin bir diğeriyle bağlantılı olduğunu ve birbirinden ayrı değerlendirilmemesi gerektiğinin altını çizmektedir. Bunlar ise;

- İşgücü piyasası faktörleri; kadınların iş gücüne katılımı, yarı zamanlı istihdam, işsizlik, iş gücü piyasasında cinsiyet ayrımının yapılması, kadın ücretlerinin erkeklere göre oranı, özellikle alt gruplar içinde yer alan kadınlara yönelik gerçekleştirilen ayrımcılıklar
- Politikalar; kadınların iş gücü piyasasında eşitliğini teşvik edecek politikalar, eşit ücret, pozitif ayrımcılık. Bu politikalar kadınların ekonomik eşitsizliklerle baş edebilme gücünü arttırmakta ve dezavantajlı kadınlar için avantaj sağlamaktadır.
- Sosyal refah devleti uygulamaları ve devlet gelir transferleri,

¹⁰⁵Şengül Hablmitoğlu, **Toplumsal Cinsiyet Yazıları: Kadınlara Dair Birkaç Söz**, 2.Baskı, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005, s. 79- 80.

¹⁰⁶Sylvia Chant, “Kadın Hane Reisliği ve Yoksulluğun Kadınlaşması: Olgular, Kurgular ve Gelecek Stratejileri”. **Yoksulluk ve Kadın**, Abdullah Topçuoğlu, Gamze Aksan, Duygu Alptekin, Çev. Mina Furat, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 39.

- Demografik faktörler; boşanma oranı, yeniden evlenme, evli olmayan anneler, genç yaşta anne olanlar.¹⁰⁷

Hane gelir ve değerlerinin dağılımı, üretken değerlere erişim, kadınların mülkiyet üzerinde söz sahibi olması hususunda yaşanan sıkıntılar, ev içi yeniden üretimden dolayı ücretli ekonomik faaliyetlerin geniş bir alanı kapsayamaması, sosyal dışlanma kadın yoksulluğuna neden olan etmenler içerisinde sıralanabilir.¹⁰⁸ Dolayısıyla burada dokuz başlık altında sınıflandırılan kadın emeği ve kadın yoksulluğu ile ilişkili sebepler kaynağını kapitalist süreçlerden ve kapitalizmin işleyiş mekanizmasından alması kuvvetle muhtemel bazı eşitsizliklerin birer yansıması olarak değerlendirilebilir.

2.2.1. Hane İçindeki Eşitsizliklerin Kadının Gelir ve Kaynaklar Üzerindeki Etkisini Azaltması

Kadın yoksulluğunun hane içindeki eşitsizlikler ile ilişkisini kurabilmek için aile içindeki gelir ve kaynakların nasıl paylaşıldığı, hanedeki gelirin yönetimi konusunda kimin söz hakkına sahip olduğu, hane gelirindeki artış veya azalış durumunda gelirin kontrolü ve yönetimi ile ilgili kararları kimin aldığı kadın ile erkek açısından değerlendirilmelidir. Ailenin gelirinde bir artış yaşandığında erkekler paranın yönetimini üstlenirken gelirden azalma yaşandığında paranın yönetimi, nasıl değerlendirileceği ve nelere yönelik harcamaların yapılacağı kadınlara bırakılmaktadır. Bu süreçte parayı idare etmek, tasarruflu kullanmak da kadının sorumluluk alanına dahil olmaktadır.¹⁰⁹ Bu nedenle kadınlar gelirden ziyade “*olmayanın idaresi*”¹¹⁰ ile ilgilenmektedir. Kadının çalışma hayatına katılımı, gelir

¹⁰⁷Gertrude Schaffner Goldberg, Eleanor Kremen, “The Feminization of Poverty: Discovered in America”, **The Feminization of Poverty: Only in America?**, Ed. Gertrude Schaffner Goldberg, Eleanor Kremen, United States of America: Greenwood Press, 1990, p. 6-7.

¹⁰⁸Yıldız Ecevit, “Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çalışılabilir?”, **Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, C. 25, S. 4, 2003, s. 85.

¹⁰⁹Ülker Şener, “Kadın Yoksulluğu”, **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı: TEPAV Değerlendirme Notu**, Eylül 2009, s.4, (Çevrimiçi), https://www.tepay.org.tr/upload/files/1271312994r5658.Kadin_Yoksullugu.pdf, 14.7.2021.

¹¹⁰Aksu Bora, “Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?:Yoksulluk, Kadınlar ve Hane”, **Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, Der. Necmi Erdoğan, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, 2002, s. 65.

ve paranın yönetimi üzerindeki etkisini azaltan veya arttıran bir etkiye sahiptir. Kadının çalışmadığı hallerde gelir ve paranın yönetimi üzerindeki etkisi azalmakta ve tasarruf hakkı kaybolmaktadır. Fakat kadının çalıştığı durumda dâhi gelirini hanenin erkeğine vermesi, hanedeki erkek tarafından gelire el konulması söz konusu olabilmektedir. Kadının elde ettiği geliri vermek istememesi halinde fiziksel şiddet başta olmak üzere boşanma, terk edilme, çocuklarından ayrı kalma ve onları terk etme gibi durumlarla karşılaşabilmektedir.¹¹¹ Toplumsal cinsiyet eşitsizliği de kadınların mevcut kapasitesini gelir elde etmek için harcayamamasına neden olmaktadır. Bundan dolayı kadınlar yoksulluğu erkeklerden farklı şekillerde yaşamaktadır. Hane içindeki gelir üzerinde kontrol sahibi olma, kaynakların kullanımı, mülkiyet üzerinde söz sahibi olma, iş gücü piyasasındaki ayrımcılık, ev içi sorumluluklar nedeniyle kadının ücretli emeğinin iş gücü piyasasında sunulamaması, dışlanma gibi etkenler hane içinde yaşanan eşitsizliklerin sonucunda oluşmakta ve kadın yoksulluğuna neden olmaktadır.¹¹² Satın alma gücünden yoksun olan kadınlar gelir yoksulluğu yaşamaktadır.¹¹³ Kadınların yaşadığı gelir yoksulluğu ise gelir getirecek bir işte çalışamamak ile yakından ilişkilidir. Öte yandan kadının çalışma hayatına katılamamasındaki nedenlerden biri olan ücretsiz kadın emeği, yoksullukla mücadelede önemli bir rol oynarken kadının gelir getirecek bir işte çalışmasına engel olmakta, kadını elde edeceği gelirden yoksun bırakmakta ve bunun sonucunda da kadın gelir yoksunluğu yaşamaya maruz kalabilmektedir.¹¹⁴ Gelir elde edememenin nedeni kadınların çalışmasının toplumsal açıdan nasıl değerlendirildiği, kadın emeğinin karşılığının ücretli veyahut ücretsiz olması ile ilişkili olan kültürel bir temele dayanmaktadır.¹¹⁵

2.2.2. Kadının Üstlenmiş Olduğu Toplumsal ve Sosyal Rollerin Çokluğu

¹¹¹Reşat Açıkgöz, “Kadın Yoksulluğu Üzerine Bir İnceleme”, **Yardım ve Dayanışma Dergisi**, Yıl:1 C. 1, S. 2, Temmuz- Aralık 2010, s. 53.

¹¹²Ecevit, **a.g.e.**, s. 85.

¹¹³Aktan ve Vural, **a.g.e.**, s. 221.

¹¹⁴Dilek Hattatoğlu, “Yoksulluk, Kadın Yoksulluğu ve Bir Başa Çıkma Stratejisi Olarak Ev Eksenli Çalışma”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, 2002, s. 311.

¹¹⁵Kümbetoğlu, **a.g.e.**, s. 130.

Kadının üstlenmiş olduğu toplumsal ve sosyal rollerin belirlenmesinde hane içindeki konumu önemli bir etkiye sahiptir. Kadının anne, eş, kardeş, kız evlat olmak şeklinde sıralanabilen çeşitli kimlikleri bulunmaktadır. Toplum tarafından bir kadın olarak kabul görmek, tüm bu kimliklerin gerektirdiği roller ve sorumlulukların yerine getirilmesi ile söz konusu olabilmektedir.¹¹⁶ Kadınlardan beklenen roller ve sorumluluklar çocukluk dönemiyle birlikte başlamakta ve kız ve erkek çocukları arasındaki rol ve sorumlulukların da farklılaşmasına neden olmaktadır. Bunun en önemli örneği, ev içindeki işlerden sorumlu tutulan tarafın genellikle kız çocukları olmasıdır.¹¹⁷ Kız çocukları, anneye yardım etmek amacıyla kardeşlerinin bakımını da üstlenebilmekte, eğitimine devam edemediği durumlarda çalışma hayatına girmesi ve haneye gelir getirmesi beklenmektedir. Çalışma hayatıyla ilgili alacağı kararlarda ailenin onayı, kadının kendi ile ilgili karar alma süreçlerinden yoksun bırakılmasına neden olurken ev işlerine dair sorumlulukları da bir yandan devam etmektedir.¹¹⁸

Kadının üstlenmiş olduğu toplumsal ve sosyal roller; anne, eş, kardeş, kız evlat rollerinin yanı sıra ev kadınlığı, mesleki rol, topluluk rolü, akrabalık rolü, ve bireylik rolü olmak üzere yedi ana başlık şeklinde Oppong ve Abu tarafından sınıflandırılmıştır. Bunlar; çocuğun yetiştirilmesi ve topluma hazır birey haline gelebilmesi için kadınları sorumlu tutan *annelik rolü*, kadının eşine karşı üstlenmesi gereken rolleri içeren *eşlik rolü*, ev işlerinden sorumlu tutulan kadının hane içindeki oynadığı *ev kadınlığı rolü*, akrabalık ilişkilerindeki rol ve sorumluluklarını içeren *akrabalık rolü*, kadının çalışma hayatına girmesi ve gelir getirici faaliyette bulunması sonucu üstlendiği *mesleki rol*, kadının hem hane içinde hem de çalışma hayatı dışında kalan alanlarında gerçekleştirdiği *topluluk rolü*, kişisel gelişim, arkadaşlık ilişkileri ve boş zaman vakitlerini içeren *bireylik rolü*dür. Kadın açısından dikkat çekici olan durum ise mesleki rol, topluluk rolü ve bireylik rolünün anne, eş, ev kadınlığı ve akrabalık rolünün gölgesinde kalmasıdır.¹¹⁹ Görüldüğü üzere kadın

¹¹⁶White, **a.g.e.**, s. 28.

¹¹⁷Körükmez, **a.g.e.**, s. 217.

¹¹⁸**A.e.**, s. 217.

¹¹⁹Müge Kamanlıoğlu, "Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma", (Hacettepe Üniversitesi S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s. 160-161.

emeği hem toplumsal ve sosyal rollerin yerine getirilmesinde hem de ailenin varlığını sürdürebilmesi için çeşitli mal ve hizmetlerin sağlayıcısı olarak hane üzerinde yoksulluğun etkisini azaltmak için gerçekleştirilen faaliyetlerde yoğun bir biçimde kullanılmaktadır. Kadın emeği, kadının çalışma hayatında yer aldığı süreçte de kullanılmaya devam etmekte¹²⁰ ve yoksullukla mücadelede başvuru ve yararlanılan ilk kaynaklardan biri olmaktadır.¹²¹

2.2.3. Kadın Emeğinin Hane İçinde Maddi Bir Karşılık Bulmaması

Kadın yoksulluğunun nedenleri arasında yer alan önemli etkenlerden bir diğeri de kadının sunduğu ücretsiz emeğidir.¹²² Ücretsiz kadın emeği, özellikle yoksul hanelerin yoksullukla başa çıkma stratejilerinde yararlandığı ve ilk başvurduğu kaynaklardan birini oluşturmaktadır.¹²³ Kadın yoksulluğunun söz konusu olduğu hanelerde kadınlar üretim sürecinde gelir getirici bir işte çalışsa dâhi emeğini yoğun bir şekilde kullanmaya devam etmektedir. Bu durum özellikle yoksul hanelerde ailenin geçiminin sağlanması, yaşam maliyetlerinin azaltılması gibi süreçlerde kadın emeğinin yoksulluktan daha çok etkilenmesine neden olmaktadır.¹²⁴ Öte yandan yoksul ailelerde yaşayan kadınların vaktinin büyük çoğunluğunu evde geçirmesi nedeniyle yoksulun evi kadının mahkûmiyet alanı olarak da görülmektedir.¹²⁵ Ev işlerinin yirmi dört saat içinde yapılması ve belli bir rutinde gerçekleştirilmesi nedeniyle kadının ev içindeki gündelik yaşamı “ölü bir ritim” olarak tasvir edilmektedir. Günümüzde ev işlerinin teknolojik ilerlemeler sayesinde hafiflediği düşünülse de yapılan işlerin sayısı ve yarattığı yorgunluk azalmamaktadır. Her gün yapılan işler birbiri ile benzerlik göstermekte hatta yaşanan her an daha önce yaşanmış hissi verecek boyutlara varmaktadır. Teknolojik yeniliklerin evlere girmesi, ev ekonomisi uzmanlığının gelişmesi ev kadınının harcadığı emeğin

¹²⁰Fatime Güneş, “Farklı Emek Kategorileri Açısından Kadın Yoksulluğu”, *Çalışma ve Toplum*, C. 2, S. 29, 2011, s. 220.

¹²¹Hattatoğlu, “Yoksulluk, *a.g.e.*, s. 309.

¹²²Dilek Hattatoğlu, “Küreselleşme, (Yeni) Emek Biçimleri, Yoksulluk ve Kadınlar”, *Amargi*, S. 6, Güz 2007, s. 20.

¹²³Hattatoğlu, *a.g.e.*, s. 309.

¹²⁴Güneş, *a.g.e.*, s. 220.

¹²⁵Ersan Ocak, “Yoksulun Evi”, *Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, Ed. Necmi Erdoğan, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, 2002, s. 97.

görünmezliğini daha da arttırmıştır. Ev kadını için durum böyleyken yoksul bir ev kadınından söz ettiğimizde parasal kıtlıklar, vakit, emek ve özveri harcamalarının miktarı artmakta ve yoksulluk ev içi faaliyetlerin devamlılığını sekteye uğratmaktadır.¹²⁶

Evin hem derlenip toplanması hem de temizliğinin yapılması iki farklı iştir. Evin az sayıda olan odası gündüz oturma alanı olarak kullanılırken geceleri yatak odası işlevi görmektedir. Bu durum yer yatakları, sedirler, kanepelerin açılıp yatak haline getirilmesini ve ertesi sabah tekrardan düzenlenerek eski haline getirilmesini gerektirmektedir. Evin odalarının işlevsel olarak ayrışmaması, odaların birden fazla işlevi yerine getirebilecek şekilde düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Evde yaşayan nüfusun fazlalığı ve hareket alanının kısıtlı olması bunu zorunlu kılmaktadır. Bu işler yoksul kadının yükünü ağırlaştırmakta ve sosyo-ekonomik statüsü daha iyi olan kadınlarla kıyaslandığında yoksul kadınlarda bedensel ve fiziksel yorgunluğa, ekstra iş yüküne sebep olmaktadır. Temizlik işi özellikle yoksulların yaşadığı mahallelerde fazlasıyla ihtiyaç duyulan bir durumdur. Çünkü bu mahallelerde gerekli düzenlemelerin olmaması, altyapı eksikliği, yollardaki asfaltlamanın olmaması veya yetersiz kalışı gibi etkenler sebebiyle çevrenin sürekli toza maruz kalması evlerin çok çabuk pislenmesine neden olmaktadır. Böyle bir ortamda ne kadar temizlense dahi evin temiz kalması pek mümkün değildir.¹²⁷

Bahsedilen alanlarda kadının ücretsiz emeğini yoğun bir biçimde sunması fakat karşılığında herhangi bir ücret almıyor oluşu kadın yoksulluğunun artmasına neden olan en temel faktörler arasında yerini almaktadır.

2.2.4. Kadınların Dezavantajlı Gruplar Arasında Yer Alması

Dezavantajlı olmak; yaşlılık, engellilik ve hastalık gibi bireysel nedenlerin yanı sıra şiddete uğramak, mülteci olmak, yoksul olmak ve işsizlik gibi toplumsal

¹²⁶L.Funda Şenol-Cantek, “Fakir/Haneler: Yoksulluğun “Ev Hali”, **Yoksulluk ve Yoksunluk**, Toplum ve Bilim, Sayı:89, İstanbul: Birikim Yayınları, Yaz 2001, s. 103.

¹²⁷Ocak, **a.g.e.**, s. 98.

nedenlerden de kaynaklanmaktadır.¹²⁸ Dezavantajlı gruplar içinde yer alan engelli bireyler, doğuştan ya da özürlü olduğu andan itibaren kurumsal, çevresel ve tutuma dayalı ayrımcılığa maruz kaldığı için yoksulluğu yaşama olasılığı yüksek olan gruplar arasındadır.¹²⁹ Engelli erkekler ve engelli kadınlar benzer şekilde yalnızlık, marjinalleşme ve ayrımcılık deneyimlerini tecrübe etmekte ve sosyal ve kültürel olarak günlük aktivitelerinde kısıtlanmaktadır. Örneğin, ulaşılması zor ve elde edilemeyen temel hizmetler, negatif tutumlar engelli bireylerin topluma katılımı ve toplumla bütünleşmesinin önünde engel teşkil etmekte ve engelliler bu durumla mücadele etmektedir.¹³⁰

Engelli kadınlar, engelli olmanın getirdiği dezavantajlılığın yanı sıra kadın kimliğinden dolayı ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Kadınlar; sağlık, eğitim, çalışma, gelir elde etme gibi temel haklara erişimde çeşitli zorluklar yaşarken engelli kadınlar, toplumsal ilişkilerde engellerinden dolayı ayrımcılığa, olumsuz tutum ve davranışlara maruz kalmakta bir diğer ifadeyle toplumdan dışlanmaktadır. Tüm bu etkenler engelli kadınların yoksulluğa karşı savunmasız hale gelmesine neden olmakta ve sosyal yardım olmadan hayatını idame ettirmesini imkansız hale getirmektedir.¹³¹ Engelli kadınların sıklıkla karşılaştıkları durumlar arasında insanların bedenlerine yönelik bakışları, önyargı, meraklı sorular, dışlanmak yer almakta ve bu gibi durumlarla karşılaşan kadınlar dışarı çıkmak yerine evde kalmayı tercih etmektedir.¹³² Bunun sonucunda ise kadınlar toplumla bütünleşememektedir. Engelli kadınların karşılaştığı zorluklardan bir diğeri de eğitimden yoksun olmaktır. Örneğin, eğitim düzeyi düşük olan kadınlar evdeki vakitlerini değerlendirebilmek için kitap

¹²⁸Fatma Bayraktar Karahan, “İnsan ve İnanç Bağlamında Dezavantajlı Gruplara Yönelik Uygulamalar: Sevilla Örneği”, **Dezavantajlı Gruplar Psiko Sosyal ve Manevi Bakım**, Ed. İhsan Çapcıoğlu, Fatma Zeynep Belen, Ankara: Grafiker Yayınları, s. 169.

¹²⁹Rebecca Yeo, Kareen Moore, “Including Disabled People in Poverty Reduction Work: “Nothing About Us, Without Us”, **World Development**, Vol. 31, No. 3, 2003, p. 572.

¹³⁰Lina Abu Habib, “Women and Disability Don’t Mix: Double Discrimination and Disabled Women Rights”, **Gender and Development**, Vol. 3, No. 2, 1995, p. 50.

¹³¹Sema Buz, Abdülkadir Karabulut, “Ortopedik Engelli Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Bir Çalışma”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 7, 2015, s. 38.

¹³²Nezahat Altuntaş Duman, Gülmelek Doğanay, “Toplumsal Dışlanma Pratikleri Üzerinden Trabzon’da Engelli Kadınlar”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, C. 20, S. 2, 2017, s. 20.

okumak gibi bir faaliyeti gerçekleştirmek istediklerinde dahi eğitimden yoksun olmak problem olabilmektedir.¹³³

Eşini kaybeden kadınlar, sosyal yaşam açısından zorlu bir döneme girdikleri için dezavantajlı olabilmekte ve kadın yoksulluğunu yaşama ihtimali artmaktadır. Eş kaybı var olan tüm düzenin değişmesi anlamına gelmekte ve alışveriş, ev ziyaretleri gibi birlikte yapılan aktiviteleri kadın tek başına yapmak durumunda kalmaktadır.¹³⁴ Erkek eşin vefatıyla birlikte kadının hem anne hem de baba olmak durumunda kalması, ev içi geçim ve bakım sorumluluklarının kadın tarafından üstlenilmesi yaşanan zorluklar arasındadır.¹³⁵ Eşini kaybeden kadınların yaşadığı sorunlardan en ciddi olanı ise hane gelirinde yaşanan azalmadır.¹³⁶ Kadının geliri hanenin geçimini sağlamak için yetersiz kaldığında borçlanarak bu durumdan kurtulmaya çalışmaktadır. Hanenin temel ihtiyaçlarının karşılanması için bakkal, kasap vb. esnaflara borçlanılmaktadır. Bu durum kadınların gelir elde etse bile temel ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksun olduğunu da göstermektedir.¹³⁷ Geçimle ilgili yaşanan sıkıntılar içerisine barınma sorunu da eklenebilir. Kira, su, elektrik, doğalgaz faturaları geçim sıkıntısını arttıran diğer etkenlerdir.¹³⁸ Bu durumdan dolayı evlilik, düşük sosyo-ekonomik statüye sahip olan kadınların tercihleri arasında yer almaktadır. Öte yandan eşini kaybeden anneler çocuğun üvey babadan olumsuz etkilenmemesi adına evlenmemeyi de tercih edebilmektedir. Erkekler ise evin düzeninin sağlanması, hane içi sorumluluklar, çocuğun bakımı ve önünde bir rol model olması açısından evliliğe olumlu bakmaktadır.¹³⁹

Yaşlı ve dul kadınlar, dul kaldıkları anda hayatlarında da büyük değişimler yaşamaya başlarlar. Dulluk, genellikle 40 ile 50 yıllık bir eşin ve bununla birlikte

¹³³Buz ve Karabulut, **a.g.e.**, s. 34.

¹³⁴Özgür Arun, "Banu Karademir Arun, Türkiye'de Yaşlı Kadının En Büyük Sorunu: Dulluk", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 10, S. 4, 2011, s. 1519.

¹³⁵Songül Sallan Gül, Büşra Bayram, "Bir Sosyal Yardım Olarak Dul Kadın Maaşı ve Ataerkil Pazarlığın Koşulları: Elazığ Örneği", **Akademia Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 4, 2018, s. 44.

¹³⁶Arun ve Karademir Arun, **a.g.e.**, s. 1520.

¹³⁷Şemsa Özar, Burcu Yakut-Çakar, "Kamu Politikaları, Piyasa ve Toplumsal Normlar Kısacasında Türkiye'de Erkeksiz Kadın Olmak", **2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet Der.** Saniye Dedeoğlu, Adem Yavuz Elveren, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015, s. 316.

¹³⁸**A.e.**, s. 314.

¹³⁹ASAGEM, **Tek Ebeveynli Aileler**, Yay. Haz. Ahmet Rasim Kalaycı, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları, Genel Yayın No:148, 2011, s. 9.

arkadaşlığın, desteğin kaybı anlamına gelmektedir. Özellikle erkekler, sıklıkla eşlerini sırdaş olarak görmektedir. Yaşlı erkeklerin çoğunluğunun evli olması ve bundan dolayı fiziksel olarak engelli olsalar dahi güvenebilecekleri, bakımını yapacakları bir eşin varlığı söz konusuysa yaşlı kadınların çoğunluğu için bu durum geçerli değildir.¹⁴⁰ Boşanma veya eşin vefat etmesi halinde erkeklerin çoğunlukla gösterdiği tutum yeniden evlenmeyi tercih etmektir. Bunun arkasında yatan temel neden ise evdeki bakım hizmetlerinin gerçekleşmesi ve devamlılığının sağlanması açısından bir kadına ihtiyaç duyulmasıdır. Kadınlar ise gerek çocukların gerekse de yaşlıların bakımı gibi toplumsal değerlerin onlara dayattığı sorumluluklardan ötürü yeniden evlenmeyi geri plana atmaktadır.¹⁴¹ Dul kadınların yeniden evlenmek istememelerinin nedenleri arasında bir önceki evlilikte yaşanan sıkıntıları tekrar yaşamamak ve evliliğe olumlu gözle bakmamak da yer almaktadır.¹⁴²

Göçmen kadınlar, dezavantajlı gruplar içinde yer almaya eğilimi olan bir diğer kesimdir. Kendi ülkelerindeki ekonomik koşullar ve refah devleti uygulamalarının eksik olması vb. nedenlerle göç etme kararı almaktadır. Temel hedefleri hem kendilerinin hem de geride kalanların refahını sağlayacak bir gelir elde etmektir. Bu nedenle gittikleri ülkede iş gücü piyasasına katılmaktadır.¹⁴³ Öte yandan göçmen kadınlar gittikleri ülkede ayrımcılık, istismar, dışlanma, olumsuz çalışma koşullarına maruz kalmaktadır. Yasal statüden yoksun ve korunmasız olmak, hak talebinde bulunulmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda göçmen kadınların kadın yoksulluğunu yaşayan bir başka grup olduğu söylenebilir.¹⁴⁴

2.2.5. Kadının Hane Reisi Olma Durumu

¹⁴⁰Sara Arber, Kate Davidson ve Jayy Ginn, "Changing Approaches to Gender and Later Life", **Gender and Ageing: Changing Roles and Relationships**, Ed. Sara Arber, Kate Davidson, Jayy Ginn, Mainhead: Open University Press, 2003, p. 6.

¹⁴¹Özar ve Yakut-Çakar, **a.g.e.**, s. 306.

¹⁴²Sallan Gül ve Bayram, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁴³Çiğdem Yalçın, "Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar ve Ekonomik Şiddet", **Fe Dergi**, C. 7, S. 1, 2015, s. 52.

¹⁴⁴Çağla Ünlütürk Ulutaş, Aslıcan Kalfa, "Göçün Kadınlaşması ve Göçmen Kadınların Örgütlenme Deneyimleri", **Fe Dergi**, C. 1, S. 2, 2009, s. 13.

Kadınların geçimini sağladığı haneler, toplam haneler içinde küçük ölçekte olsa da tüm dünyada sayıları giderek artmakta ve üzerine düşünülmesi gereken bir olgu haline gelmektedir. Bu hanelerin yoksulluğu farklı şekillerde deneyimlemesinin altında yatan nedenlerden biri, kadının tek başına elde ettiği gelirin yoksullukla mücadelede yeterli gelmemesidir.¹⁴⁵ Hane reisinin kadın olması, yoksulluğu yaşayan tarafın yalnızca kadınlar olduğunu değil hane reisi erkek olanlara göre yoksulluğu farklı şekilde yaşadığına işaret etmektedir. Kadının yaşadığı yoksulluk ve yoksunluklar, çocuğuna da geçerek “nesiller arası dezavantajlar”ın devam etmesine neden olmaktadır.¹⁴⁶

Hane reisinin kadın olması, çalışma hayatına hiç katılmamış veya uzun süre önce çalışma hayatından ayrılmış kadınlar açısından değerlendirildiğinde kadın tarafından evin geçimini sağlamanın güçleştiği söylenebilir. İşveren tarafından yaş, iş tecrübesi, hane içi sorumluluklarının fazlalığı vb. nedenlerden dolayı ayrımcılığa maruz kalmak bunlardan biridir. Bu durum kadının istihdam olanaklarını sınırlandırmakta ve düşük ücretli, sosyal güvenceden yoksun işlerde çalışmak durumunda bırakmaktadır. Kadın tarafından evin geçimini sağlamanın güçleştiği bir diğer durum ise kadının eşini kaybetmesi, erkeğin aileyi terk etmesi veya boşanması durumunda uzun süredir iş gücü piyasasında yer almayan kadının hanenin geçimini sağlamak için kısa sürede iş bulma imkanının az olmasıdır. Çalışmanın yanı sıra devam eden hane içi sorumluluklar kadının iş gücü piyasasındaki devamlılığını azaltmakta ve emeklilik hakkı için gereken koşulları sağlamasını güçleştirmektedir.¹⁴⁷ Çalışma hayatına devam etmek isteyen kadınlar ise evin geçimini sağlayan birey konumunda olduğu için hem çocuk bakımına hem de evle ilgili faaliyetlere daha az zaman ayırmak zorunda kalmaktadır. Bu durum kadının dinlenmesi için kendine ayıracağı vakitten feragat etmesine de neden olabilmektedir. Kendisinden beklenen roller, artan iş yükü, işyerinde ve evde yüksek performans sergilemek istemesi kadının fiziksel ve duygusal mutluluğunu arka planda

¹⁴⁵Hattatoğlu, **a.g.e.**, s. 20-21.

¹⁴⁶Sylvia Chant, “Kadın Hane Reisliği ve Yoksulluğun Kadınlaşması: Olgular, Kurgular ve Gelecek Stratejileri”. **Yoksulluk ve Kadın**, Der. Abdullah Topçuoğlu, Gamze Aksan, Duygu Alptekin, Çev. Mina Furat, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 36.

¹⁴⁷Özar ve Yakut-Çakar, **a.g.e.**, s. 310-311.

bırakmaktadır.¹⁴⁸ Çocuğa dair sorumlulukların tamamını üstlenmek ve ev işlerini sürdürmek, aile veya dışarıdan bir destek alınamadığında annelerin çalışma motivasyonunu düşürmektedir.¹⁴⁹

2.2.6. Şiddetin Kadının Yoksullukla Mücadele Edebilme Kapasitesini Sınırlandırması

Kadın yoksulluğunun bir diğer nedeni ise kadına yönelik şiddettir. Kadına yönelik şiddet genellikle fiziksel şiddet ile bağdaştırılsa da kadın tek bir şiddet türünden ziyade psikolojik şiddet, ekonomik şiddet ve cinsel şiddet gibi diğer şiddet türlerine de maruz kalabilmektedir. Birbirini besleyen ve etkileyen bu şiddet türleri fiziksel ve psikolojik şiddetin bir arada uygulanabilmesi gibi diğer şiddet türleri ile birlikte de gerçekleşebilmektedir. Bu nedenle yaşanan durumun kadını bir “şiddet çemberi”¹⁵⁰ içinde bıraktığını söylemek mümkündür. Kadına yönelik şiddet içinde yer alan ekonomik şiddet de kadının elde ettiği gelir ile doğrudan ilişkilidir ve kadın yoksulluğunun nedenleri arasındadır.

Ekonomik şiddet, kadının gelirene el koymak, malını veya parasını elinden almak, çalışmasına izin vermemek, banka kartını elinden almak ve kadını yalnızca cep harçlığıyla bırakmak şeklinde çeşitli görünümlere sahiptir. Kadını parasız bırakmak, harcamalarını sürekli kontrol etmek, az para verip onu parayı idare edememek ile suçlamak şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Erkek, kadının gelirini içki-kumar-uyuşturucu veya başka kadınlara parayı harcamak gibi tutumlar da sergileyebilmektedir. Bunların tümü kadının yaşadığı ekonomik şiddet arasındadır.¹⁵¹

Kadın ekonomik şiddete maruz kaldığında parası ve ekonomik kaynakları üzerindeki kontrolünü, paranın harcanması ve tasarrufu ile ilgili karar alma yetkisini kaybetmektedir. Bunun sonucunda da kişisel ihtiyaçlarını karşılamak için gereken

¹⁴⁸ Ayfer Aydiner Boylu, Hülya Öztö, “Tek Ebeveynli Aileler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Sosyo Ekonomi**, C. 19, S. 19, 2013, s. 212.

¹⁴⁹ ASAGEM, **a.g.e.**, s. 132.

¹⁵⁰ Pınar İlkaracan, Leyla Gülçür, Canan Arın, **Sıcak Yuva Masalı: Aile İçi Şiddet ve Cinsel Taciz**, İstanbul: Metis Yayınları, 1996, s. 25.

¹⁵¹ Songül Sallan Gül, “Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Yoksulluk Arasındaki İlişkiyi Sorgulamak”, **Yoksulluk ve Kadın**, Abdullah Topçuoğlu, Gamze Aksan, Duygu Alptekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 204.

kaynaktan yoksun kalmakta ve kadın yoksulluğunu yaşama ihtimali artmaktadır.¹⁵² Paranın yönetimi, ekonomik şiddette de öne çıkmaktadır. Erkekler tarafından bu durum tehdit ve yaptırım aracı olarak kadına karşı kullanılabilmekte ve ev masraflarını karşılamayarak, aile bireylerini gereken harçlıktan yoksun bırakarak ve kadının elindeki geliri alarak kendisinden para isteyecek hale getirebilmektedir.¹⁵³ Bu durum kadının yoksullaşmasına neden olmakta ve kadınların haklarını kullanabilmeyi sınırlandırmaktadır. Şiddetin yanı sıra etnik köken, cinsel tercih, dini inanç ve yaşadığı diğer ayrımcılık türleri kadınları baskı ve kontrol altına almaktadır. Kadın ile erkek arasındaki bu eşitsiz güç ilişkisinin ailedeki ilişkilerin başarısızlığından ziyade toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ürettiği bir durum olduğunu söylemek mümkündür.¹⁵⁴

2.2.7. Kadınların İş gücü Piyasasında Çeşitli Sorunlarla Karşılaşması

Kadınların iş gücü piyasasına katılımının düşük olması, toplumsal cinsiyet rolleriyle yakından ilişkilidir. Bu duruma ilaveten iş gücü piyasasında uygulanan ayrımcılıkta kadın yoksulluğunu arttıran etmenlerden biridir. Kadının üstlenmiş olduğu toplumsal ve sosyal roller, hane içi sorumluluklar iş gücü piyasasında uzun süreli yer alamayacağı şeklinde bir algıya yol açmakta ve işyerinde de kadından bu rollere uygun işlerde yer alması beklenmektedir.¹⁵⁵ Kadının çalışmasına yönelik bir diğer yaygın görüş ise kadının yaptığı işin aileye destek olmak amacıyla yapıldığı düşüncesidir. Bu durum kadın emeğine ihtiyaç duyulan zamanlarda kadının iş gücü piyasasında yer almasına diğer zamanlarda ise iş gücü piyasası dışında kalmasına bir başka deyişle yedek iş gücü olarak görülmesine neden olmaktadır. Öte yandan

¹⁵²Olufunmiyaló I. Fawole, “Economic Violence to Women and Girls: Is it Receiving the Necessary Attention?”, **Trauma, Violence & Abuse**, Vol. 9, No. 3, 2008, p. 168.

¹⁵³Aslı Köse, Ayşe Beşer, “Kadının Değiştirilebilir Yazgısı “Şiddet””, **Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi**, C. 10, S. 4, 2007, s. 117.

¹⁵⁴Sallan Gül, **a.g.e.**, s. 181.

¹⁵⁵Ülker Şener, “Kadın Yoksulluğu”, TEPAV (Türkiye Ekonomi Politikaları Vakfı) Değerlendirme Notu, Eylül 2009, s.56, (Çevrimiçi), https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271312994r5658.Kadin_Yoksullugu.pdf, 14.7.2021.

kadının uzun süreli istihdamının önünde de engel oluşturmaktadır.¹⁵⁶ Bu nedenle kadınlar arasında kayıt dışı çalışmanın yaygın oluşu, geçici süreli işlerde istihdam öne çıkmaktadır. Kayıt dışı istihdam sosyal güvenceden yoksunluk, işsizlik veya emeklilik durumlarında gelir sağlayacak güvenceden yoksun kalmak demektir.¹⁵⁷ Bu durum ise kadının yoksullaşmasına neden olmaktadır.

2.2.8. Kadınların Eğitim Hakkından Yoksun Kalması

Kadın yoksulluğunu kalıcı hale getiren etmenlerden bir diğeri de eğitimden yoksun olmaktır. Eğitim, yoksul ailelerde öncelikle erkeklere tanınması gereken bir hak olarak görülmektedir. Geleneksel aile yapısına sahip olan kırsal kesimde erkek çocuk, yaşlılık veya bakıma ihtiyaç duyulacak durumlarda destek sağlayacak bir güç ifade etmekte kız çocuğu ise elde edeceği geliri bir başkasına götüren ve geliri üzerinde söz hakkına sahip olamayan bir konumda görüldüğü için ikincil planda kalmaktadır.¹⁵⁸ Nitekim kız çocuklarının eğitim olanaklarından mahrum kalmasının arkasında toplumsal cinsiyet ilişkileri, bir takım inanışlar, erken yaşta evlilik ve eğitimin toplum tarafından belirlenen roller ile arasında uyum olmadığı düşüncesi de bulunmaktadır.¹⁵⁹

Eğitim olanaklarından yararlanamamak hem kadının iş gücü piyasasından uzaklaşmasına hem de enformel sektörde çalışmasına neden olurken düşük ücretli ve nitelik gerektirmeyen bu işler sosyal güvencesizliği de içermektedir. Türkiye’de kadının iş gücü katılım oranının düşük olmasının nedenleri arasında kırdan kente göç eden kadının seviyesi önemli bir etkidir. Eğitim seviyesi düşük olan kadınlar, kente geldiğinde enformel sektörde çalışmakta ve bu durum kendi kız çocukları söz konusu olduğunda da iş gücüne katılma şansları düşük olarak görüldüğü için kız çocuklarının eğitim almasının engellenmesine sebep olmaktadır. İş gücü arzının ve ücretlerin

¹⁵⁶Sibel Aydoğan, “Kadınların İş Dünyasında Karşılaştıkları Zorluklar ve Kariyer Engelleri”, **İş Yaşamında Kadın: COVID-19 Sürecinde Farklı Sektörlerde Analiz**, Ed. Fatma Ayanoğlu, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2021, s. 112.

¹⁵⁷Çağla Ünlütürk Ulutaş, “Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek”, **Çalışma ve Toplum**, C. 2, S. 21, 2009, s. 29.

¹⁵⁸Ülker Şener, “Kadın Yoksulluğu”, **Mülkiye Dergisi**, C. 36, S. 4, 2012, s. 56.

¹⁵⁹Aynur İlhan Tunç, “Kız Çocuklarının Okula Gitmeme Nedenleri: Van İli Örneği”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 6, S. 1, 2009, s. 242.

düşük seviyelerde kalmasına neden olan bu tutum yetersiz katılım çıkmazı olarak da adlandırılmaktadır.¹⁶⁰

2.2.9. Sosyal Güvenlik Sisteminin Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Temelinde Düzenlenmesi

Türkiye’deki sosyal güvenlik sisteminde yer alan emeklilik sistemi, iş gücü piyasasında kadın ve erkekler arasındaki eşitsizlikleri yeniden üreten toplumsal cinsiyet temelleri olan düzenlemeleri içermektedir. Kadın ve erkeğin emeklilik gelirlerinde yaşanan farklılık bunlardan biridir. Yaşlılık aylığındaki gibi emeklilik aylığı da sosyal güvenlik sistemine yapılan prim ödemeleriyle sağlanmaktadır. Kadınların hane içi bakım sorumlulukları ve genel olarak iş gücüne katılımın az olduğu düşünüldüğünde yarı zamanlı ve düşük ücretle çalışan kadınlar ilerleyen yaşlarda daha düşük oranda emeklilik aylığı almakta ve eşlerine bağımlı hale gelmektedir.¹⁶¹ Sigortalının ölümü halinde ise kız çocuklarına yaşlarına bakılmaksızın ölüm aylığı bağlanmaktadır. Kadınların evlenmeleri veya sigortalı bir işte çalışmaları halinde aylığın kesilecek olması, aylığı almaya devam etmek isteyen kadınların iş gücüne katılımını olumsuz etkilemektedir.¹⁶² Kadınların iş gücüne katılımını ve istihdamını engelleyen faktörler içerisinde yer alan bir başka düzenleme ise aile merkezli ve kadın odaklı sosyal yardım uygulamalarıdır. Sosyal güvenlik sisteminin yaratabileceği olumsuz etkenlerin göz önünde bulundurulması, kadınların iş gücüne katılımı ve istihdamı ile olumlu yönde sonuçlanabilir.¹⁶³

¹⁶⁰Esra Nur Kazar, “Kadın Yoksulluğunu Azaltmada Kadın Kooperatiflerinin Rolü: İstanbul ve Bursa Örneği”, (Yalova Üniversitesi S.B.E Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2019, s. 54.

¹⁶¹Adem Yavuz Elveren, “Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından Değerlendirilmesi”, **2000’ler Türkiye’de Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet**, Der. Saniye Dedeoğlu, Adem Yavuz Elveren, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015, s. 64.

¹⁶²Yusuf Alper, Serhat Özgökçeler, Gözde Sümer, “Ölüm Sigortasından Bağlanan Aylıkların Kız Çocuklarının İşgücü Katılımına ve İstihdamlarına Etkisi”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı, C. 3, 2015, s. 335.

¹⁶³A.e., s. 337.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

COVID-19 SÜRECİNDE KADIN EMEĞİ VE YOKSULLUK

COVID-19 salgını bir yandan tüm dünya genelinde bir sağlık krizi yaşanmasına sebep olurken diğer yandan bir ekonomik krizin de açığa çıkmasını tetiklemiş, psikolojik ve sosyolojik olarak bireyleri ve toplumları etkilemiştir. Fakat her birey salgının etkisini aynı boyutta hissetmemiş, çalışanların yanı sıra özellikle dezavantajlı ve sosyal koruma mekanizmasından yoksun olanlar; enformel sektörde çalışanlar, işsizler, göçmenler, kadınlar¹ ve salgından en çok etkilenmesi beklenen kesimi oluşturan düşük sosyo-ekonomik statüye sahip olanlar bir başka ifadeyle yoksullar² bu grup içinde yer almıştır. Kalabalık hanelerde ve nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu alanlarda yaşayan yoksullar sosyal mesafe kurallarına uymakta güçlük yaşamakta ve bu nedenle virüse yakalanma ihtimalleri artmaktadır. Bu süreçte işletmelerin birçoğu uzaktan/evden çalışma şekli ile faaliyetlerini sürdürmeye devam ederken yoksullar istihdam edildikleri sektörlerin yapısı nedeniyle uzaktan/evden çalışma biçimine entegre olamamaktadır. Nitekim bu işlerin güvencesiz, geçici oluşu ve sürekli bir şekilde gelir sağlayamaması da yoksulları ekonomik olarak etkilemektedir. Yaşanan finansal belirsizlik stres seviyesinin artması, bağışıklık sisteminin zayıflaması gibi birtakım sağlık problemlerine de yol açmaktadır.³ Bahsedilen nedenlerden dolayı yoksullar salgın sürecinde ekonomik, sosyal ve psikolojik olarak etkilenen bir grup haline gelmiş ve yaşadıkları problemlerin tespit edilmesine ihtiyaç duyulmuştur.

Salgının kadınlar üzerindeki etkisi ise iki farklı yönden olmuştur. Bir yandan salgın süreciyle hane içi ücretsiz emeğin kullanımı artmış, diğer yandan ise ücretli emeği ile istihdamda olan kadınlar ise salgının ekonomik etkilerini gelir kaybı, iş gücü kaybı şeklinde yaşamıştır. Salgın sürecinde gelir elde etmek kadınları sosyal ve

¹Ali Kocabaş, “Eşitsizlik ve Covid-19”, **Türk Tabipleri Birliği Altıncı Ay Değerlendirme Raporu**, 2020, s. 396.

²Hasan Alpago, Derya Oduncu Alpago, “Koronavirüs Salgının Sosyoekonomik Sonuçları, **IBAD Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 8, 2020, s. 104.

³J.A Patel vd., “Poverty, Inequality and COVID-19: the Forgotten Vulnerable”, **Public Health**, S. 183, 2020, p. 110.

ekonomik risklere karşı koruyucu bir etkiye sahip olsa da özellikle enformel sektörde çalışan kadınların yaşadığı gelir kaybı, iş kaybı ve sosyal yardım mekanizmalarına erişiminin sınırlı olması yoksulluk riskini arttırmıştır.

Bu bölümde ilk olarak COVID-19 salgınının kısa tarihçesi ve sosyo-ekonomik etkileri verilecek olup sonrasında COVID-19 salgınının kadınlar üzerindeki etkileri; ekonomik, sosyal ve psikolojik olmak üzere üç farklı boyutta ele alınacaktır. Sonrasında ise öne çıkan ülke örnekleri üzerinden Dünya’da ve Türkiye’de kadın yoksulluğu ile mücadele kapsamında yer alan yaklaşımlara ve özellikle de COVID-19 kapsamında kadın yoksulluğu ile mücadeleye dair yapılan emek piyasasına yönelik uygulamalara ve sosyal yardımlara yer verilecektir.

3.1. COVID-19 Salgınının Kısa Tarihçesi

COVID-19 salgınının ortaya çıkmasına neden olan SARS-CoV-2 virüsü 31 Aralık 2019’da Çin’in Hubei eyaleti Wuhan şehrinde ortaya çıkmış ve kısa bir süre içerisinde diğer kıtalara ve ülkelere yayılmıştır. COVID-19 salgını aynı zamanda korona virüslerin neden olmasıyla meydana gelen ilk pandemi olarak kaydedilmiştir.⁴ Türkiye’de ise ilk COVID-19 vakası 11 Mart 2020 tarihinde görülmüş, aynı tarihte ise Uluslararası Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi ilan edilmiştir.⁵ Virüsün giderek yayılması ile birçok insan hastalanmış ya da hayatını kaybetmiş, binlerce insanın sağlığı tehlike altına girmiştir. Salgın günden güne hayatımızı farklı açılardan etkilemeye devam ederken ilk ortaya çıktığında virüsün başkalarına bulaşmasını ve yayılmasını engelleyecek yöntemlerin olmaması ve aşının henüz bulunamaması nedeniyle hükümetler öncelikli olarak insanların bir araya gelmesini engellemeye yönelik önlemler almıştır. Bireyler ise virüsten kendilerini korumak adına düzenli şekilde elleri yıkamak, yüz yüze etkileşimden kaçınmak, sosyal mesafeyi korumak ve maske takmak gibi önlemlere başvurmuştur.⁶

⁴Asiye Uğraş Dikmen v.d., “COVID-19 Epidemiyolojisi: Pandemiden Ne Öğrendik”, **Journal of Biotechnology and Strategic Health Research**, 1 (Özel Sayı), 2020, s. 30.

⁵T.C Sağlık Bakanlığı Covid-19 Bilgilendirme Platformu, “Covid-19 Sözlüğü”, (Çevrimiçi), <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html>, Erişim Tarihi: 4.05.2022.

⁶Abid Haleem, Mohd Javaid, Raju Vaishya, “Effects of COVID-19 Pandemic In Daily Life”, **Current Medicine Research Practice**, Vol. 10, No. 2, 2020, p. 78.

Salgın hastalıklar ve bunlardan biri olan COVID-19 salgını, bireylerin yaşam düzenini bozmakta, günlük yaşamlarını etkilemekte hatta birbirleri ile ilişki kurma biçimlerini dâhi değiştirmelerine sebep olmaktadır. Toplumdaki birçok bireyi etkilemesi ve çözümü için ortak hareket etmeyi gerektirmesi salgını toplumsal bir sorun haline getirmektedir. Fakat bu sorun yalnızca tek bir toplumu değil dünyadaki bütün toplumları ilgilendiren bir boyut kazanmıştır.⁷ Salgınların geniş bir alana nüfuz ederek birçok insanı sağlık başta olmak üzere farklı açılardan etkilediği bilinmekle beraber toplumsal hayatın da bu durumdan büyük ölçüde etkilenmesi söz konusudur. Salgın yalnızca sağlık boyutu ile değil aynı zamanda ekonomik, sosyal hatta siyasal boyutları da olan bir durumu ifade etmektedir. Tüm bu etmenler ise salgının etki alanını genişletmekte ve birçok kesimin salgından farklı boyutlarda etkilenmesine neden olmaktadır.⁸

COVID-19 virüsünün toplumdaki tüm bireylere ırk, din, dil, cinsiyet ayrımı yapmaksızın bulaştığı söylene de bireyin yaşı arttıkça ölüm riski de artmaktadır. Bu nedenle yaş faktörü dikkat edilmesi gereken bir unsur haline gelmiş, salgından ilk etkilenen kesim arasında yaşlılar yer almıştır.⁹ Bu kesime ilaveten dezavantajlı gruplar arasında yer alan engelliler, kronik hastalığı olanlar, yalnız yaşayanlar, dijital okuryazarlığı olmayanlar ve kadınlar salgından olumsuz biçimde etkilenmesi beklenen kesimleri oluşturmuştur.¹⁰ Zira kadınlar pek çok sektörde olduğu gibi özellikle sağlık sektöründe de ön planda yer almaktadır. Ayrıca kadınların üstlendiği sosyal roller gerek hane içinde gerek çalışma hayatında kadınları aktif konumda tutmaktadır. Yine yoksulların bu süreçte barınma, beslenme ve sağlık hizmetlerine erişiminin sınırlı olması sosyo-ekonomik bağlamda en büyük kayba uğrayacak

⁷Nurullah Yelboğa, Şeniz Bayır Aslan, “Sosyal Sorun Olarak Salgın Hastalıklar ve Sosyal Çalışmanın Halk Sağlığını Koruma/Geliştirme Görevi”, **Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi**, C. 4, S. 1, 2020, s. 46.

⁸Vahdet Özkoçak, Fırat Koç, Timur Gültekin, “Pandemilere Antropolojik Bakış: Koronavirüs (Covid-19) Örneği”, **Turkish Studies**, C. 15, S. 2, 2020, s. 1187.

⁹Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, “65 Yaş ve Üstü ile Kronik Rahatsızlığı Olanlara Sokağa Çıkma Yasağı Genelgesi”, (Çevrimiçi), <https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-ustu-ile-kronik-rahatsizligi-olanlara-sokaga-cikma-yasagi-genelgesi>, Erişim Tarihi: 23.01.2022.

¹⁰Zeynep Altın, “Covid-19 Pandemisinde Yaşlılar”, **Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi**, 2020, S. 30 (Ek Sayı), s. 52.

kesimlerden biri olarak görölmelerine neden olmuştur.¹¹ COVID-19 salgınında hem yoksul hem de kadın olmak ise salgından etkilenme riski yüksek iki grubun kesişim alanına denk düşmektedir. Bu nedenle hâlihazırda hem yoksul hem kadın olmaları sebebiyle çoklu dezavantaj yaşayan yoksul kadınların salgın sürecinden olumsuz yönde etkilenmesi beklenen durumlar arasındadır.

3.2. COVID-19 Salgınının Genel Sosyo-Ekonomik Etkileri

COVID-19 salgınının yayılmasını önlemek amacıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra dünyadaki çoğu ülke seyahat kısıtlaması getirmiş, işyerleri kapatılmış, sokağa çıkma yasağı şeklinde tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu uygulamalar tarım, ticaret ve sanayi gibi sektörler başta olmak üzere ulaşım; hava yolları ve taşımacılık, finans ve bankacılık, sağlık, enerji piyasaları, eğitim, spor ve hizmet kuruluşlarını olumsuz etkilemiştir. Zor durumda kalan işletmelere devlet desteği verilmesi hükümetleri yüksek enflasyon ve artan işsizlik tehdidiyle baş başa bırakmıştır.¹² COVID-19'un işletmeler üzerindeki etkisi ise farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Seyahat kısıtlamaları ve kapanma önlemleri mal ve hizmetlere olan talebin azalmasına neden olurken işletmelerin temel ihtiyaçları karşılayabilecek miktarda üretim yapma kapasitesi ve verimlilikleri tam kapanma önlemleri ve uzaktan çalışma biçimine geçiş nedeniyle sekteye uğramıştır. Küresel arz zincirinin bozulmasıyla arzda düşüş yaşanmıştır. Bahsedilen nedenlerden dolayı salgın sürecinde oluşan belirsizlik ortamı işletmelerin likidite darlığı yaşamasına yol açmıştır. Bunun üzerine dünya genelinde hükümetler firmalar ve çalışanları destekleyecek önlemler almaya başlamış ve bu önlemlerin hedef kitlesi özellikle de küçük ve orta ölçekli işletmeler olmuştur.¹³

¹¹Özkoçak, Koç ve Gültekin, **a.g.e.**, s. 1190.

¹²Mahmut Sami Duran, Mustafa Acar, "Bir Virüsün Dünyaya Ettikleri: Covid-19 Pandemisinin Makroekonomik Etkileri", **International Journal of Social and Economic Sciences**, C. 10, S. 1, 2020, s. 57.

¹³Carolina Freund, Alfonso Garcia Mora, "Keeping the Lights On: Supporting Firms and Preserving Jobs from Crisis through Recovery", World Bank Blogs, (Çevrimiçi), <https://blogs.worldbank.org/psd/keeping-lights-supporting-firms-and-preserving-jobs-crisis-through-recovery>, Erişim Tarihi: 6.02.2022.

Hükümetler tarafından COVID-19'un yayılmasını önlemek amacıyla uygulanan “evde kal” ve “sosyal mesafe” uygulamaları, sınırların insan hareketliliğini önlemek amacıyla kapatılması ise otel ve restoranların durgunluk içine girmesine neden olmuş, diğer sektörlerin yanı sıra konaklama ve yeme-içme sektörünü de olumsuz yönde etkilemiştir. Dünya genelinde oteller milyonlarca dolar değerindeki rezervasyonların iptal edilmesi durumuyla karşılaşmış ve konaklama endüstrisi 150 milyar dolar değerinde kurtarma paketi talep etmiştir. İnsanların evde kalması, kendi yemeklerini kendilerinin yapması ve dışarıda yemek yerine evde yemeyi tercih etmesi, küçük ölçekli restoranların kapanmasına ve geçici süreli çalışan iş yerlerinde çalışanların işten çıkarılmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte hükümetlerin uygulamış olduğu politikalar eleştirilmiş, salgın sürecinde alınan önlemler konaklama ve yiyecek-içecek hizmetlerinin zarara uğramasının en önemli sebebi olarak görülmüştür. Nitekim bu “otel ve restoranlara gitmek yerine evde kalın” demenin dolaylı yolu olarak anlaşılmıştır.¹⁴

Turizm sektörü de uluslararasılaşma sayesinde günümüzde önemi artan sektörlerden biri olmuştur. Ulaşım imkanlarının artması turizm sektörünün gelişimini doğrudan etkilemekte ve katkı sağlamaktadır.¹⁵ Öte yandan turizmin sektörel olarak kırılgan bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkabilecek krizden kısa sürede etkilenebilmesi, ileride satılmak üzere depolanamayacak ve bekletilemeyecek bir hizmet sunması ve ertelenebilmesi bu durumun göstergeleri arasındadır. COVID-19 salgınından önce benzer bir durum 2008 krizinde yaşansa da COVID-19 salgınının turizm sektörü üzerindeki etkisinin 2008 krizine göre yedi kat daha fazla yıkıcı olması beklenmektedir.¹⁶

COVID-19 hem talep hem de arz açısından ekonomiyi ve iş gücü piyasasını etkilemiştir. Başlangıçta Asya'da meydana gelen üretim zincirinde yaşanan

¹⁴Peterson K. Ozili, Thankom Arun, “Spillover of COVID-19: Impact on the Global Economy”, **Munich Personal RePEc Archive (MPRA)**, 2020, p. 6-7.

¹⁵Beyhan İncekara, Hazar Dördüncü, K. Ozan Özer, “Turizm Ulaştırmasının Denizyolu Ulaştırıcılığı Yönünden Gelişimi”, **İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 1, 2015, s. 2.

¹⁶Gürel Çetin, Sevinç Göktepe, “COVID-19 Pandemisinin Turizm Endüstrisi Üzerindeki Etkileri”, **COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri**, Ed. Dilek DEMİRBAŞ, Veysel BOZKURT, Sayım YORĞUN, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İktisat Fakültesi Yayın No:657, İstanbul Üniversitesi Yayın No:5264, 2020, DOI: 10.26650/B/SS46.2020.005, s. 90.

problemler tüm dünyadaki tedarik zincirine etki etmiştir. İşletmelerin büyüklüğüne bakılmaksızın özellikle de turizm ve konaklama sektörü başta olmak üzere havacılık sektöründe de gelir kayıplarında önemli ölçüde azalma, ödeme gücünde kayıplar ve belirli sektörlerde iş kaybı yaşanmaktadır. Faaliyetlerine devam eden işletmeler arasında ise küçük ve orta ölçekli işletmelerin süreçten daha fazla etkilenme ihtimali/riski vardır. Seyahat yasakları, sınır kapanmaları ve alınan karantina önlemleri bir çok çalışanın işyerlerine gitmesine ve işini yapmasına engel olduğu gibi özellikle enformel ve geçici işlerde çalışanların gelirlerinde olumsuz etkiye neden olmaktadır. Aynı zamanda COVID-19'un yarattığı belirsizlik ortamı, tüketicilerin mal ve hizmet satın alma davranışlarını etkilerken işletmeler ise yatırım, mal alımı ve işe alımları erteleme eğilimi gösterebilmektedir.¹⁷

3.3. COVID-19 Salgınının Kadınlar Üzerindeki Etkileri

COVID-19 salgınından etkilenen gruplar arasında sağlık problemleri bulunanlar, yaşlılar, gençler, göçmen işçiler, korumasız işlerde çalışanlar, kendi hesabına çalışanlar, geçici süreli çalışanlar ve gig ekonomisi çalışanlarının yanı sıra kadınlar da bulunmaktadır.¹⁸ Kadınların hane içi ücretsiz emek kullanımının artması ve ücretli emeği ile çalışma hayatında yer almaya devam etmesi ekonomik, sosyal ve psikolojik olmak üzere kadınları etkilemiş ve salgının kadınlar üzerindeki etki alanını genişletmiştir. Salgın sürecinin kadın yoksulluğuna olan etkisini anlayabilmek ve kadın yoksulluğunu önleyecek politikaların geliştirilmesinde salgından kadınların ne şekilde etkilendiğini ortaya koymak büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle bu bölüm başlığı altında salgının kadınlar üzerindeki ekonomik, sosyal ve psikolojik etkileri değerlendirilecektir.

3.3.1. Ekonomik Etkileri

¹⁷ILO, "COVID-19 and the World of Work: Impact and Policy Responses", ILO Monitor First Edition, 18 March 2020, p. 2, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf, Erişim Tarihi:15.05.2022.

¹⁸ILO, "COVID-19 and the World of Work: Impact and Policy Responses", ILO Monitor First Edition, 18 March 2020, p. 6, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf, Erişim Tarihi: 15.05.2022.

Ekonomik kriz ve durgunluk dönemlerinde kadın çalışanlara oranla erkek çalışanların iş gücü kaybı daha fazladır. 2008 yılında yaşanan ekonomik krizde de benzer durum görülmüş, imalat, inşaat vb. krizin etkilerinin hissedildiği sektörlerdeki erkek istihdamının yüksek olması, bu salgından erkeklerin daha fazla etkilenmesine sebep olmuştur.¹⁹ 2019 yılına gelindiğinde ise COVID-19 salgınında yaşanan krizin 2008 yılında yaşanan, “*the mancession*” olarak nitelenen ve erkek iş gücünü kadınlardan daha fazla etkileyen durgunluk (recession) anlamına gelen kavram ile ifade edilen süreçten farklı şekilde olduğu görülmüştür. 2019 yılındaki yaşanan durumun daha fazla kadının iş gücü kaybına yol açtığı düşünülmektedir. Bu nedenle yaşanan durum “*shecession*” olarak bir başka ifadeyle kadın iş gücünün gerilemesi/azalması diğer bir ifadeyle kadın iş gücünün durgunluktan daha fazla etkilenmesi olarak tanımlanmaktadır.²⁰

COVID-19 salgın süreci tüm gelir gruplarındaki ülkelerde kadınların erkeklere göre daha fazla iş gücü kaybı yaşamasına yol açmıştır. Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde iş gücü kaybı kadınlarda 2020 yılında %5,5 iken erkeklerde %3,9’dur. Son rakamlara göre ise erkeklerde 80 milyon kişi, kadınlarda ise 64 milyon kişi iş gücü kaybına uğramıştır. Erkeklerin kadınlardan daha fazla iş gücü kaybına uğraması salgından erkeklerin daha çok etkilenmesinden değil kadınların iş gücüne katılım oranlarının düşük olmasından kaynaklanmaktadır.²¹

İş kaybı, kadınların gelir elde etmesinin de önüne geçmektedir. Salgın sürecinde sıklıkla uygulanan karantina önlemleri bireylerin sokağa veya dışarıya çıkmamasından ötürü harcama yapacakları bir alanın olmadığını düşündürtse de gıda malzemelerine olan talebin artması, internet bağlantısına sahip olmak veya çocuğun eğitimine devam edebilmesi için bilgisayar veya tablet gibi araçlara gereksinim

¹⁹Titan Alon vd. “The Impact of COVID-19 on Gender Equality”, **Cambridge: National Bureau of Economic Research (NBER)**, Working Paper 26947, April 2020, p. 1.

²⁰Alisha Haridasani Gupta, “Why Some Women Call This Recession a ‘Shecession’”, **The New York Times**, 9 May 2020, <https://www.nytimes.com/2020/05/09/us/unemployment-coronavirus-women.html>, Erişim Tarihi: 9.06.2022.

²¹ILO, “COVID-19 and the World of Work: Updated Estimates and Analysis”, Seventh Edition, 25 January 2021, p.9, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf, Erişim Tarihi: 5.06.2022.

duyulmuş ve yeni harcama alanları oluşmuştur.²² Buna ilaveten kadınların temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekmesi söz konusu olmuştur. Nitekim Kapadokya Kadın Dayanışma Derneği tarafından 42'si yabancı uyruklu olmak üzere 162 kadın ile yaptığı 2021 yılında yayınlanan raporda kadınların yarısından fazlasının temel ihtiyaçlar, faturalar ve kira ödemeleri açısından salgın sürecinden etkilendiği görülmektedir.²³

3.3.1.1. İstihdamdaki Kadınlar Üzerindeki Etkileri

COVID-19 salgınından etkilenen gruplar arasında yer alan kadınların bir kısmı salgın sürecinden istihdam edildikleri sektöre bağlı olarak etkilenirken diğer bir kısmı ise istihdamda yer aldıkları işlerin yapısı (sosyal korumadan yoksun, düşük vasıf gerektiren, düşük ücretli vs.) ile bağlantılı olarak salgından etkilenmektedir.

Bu bölüm başlığı altında ilk olarak kadın istihdamına ve kadınların istihdam edildikleri sektörlerin salgından nasıl etkilendiğine dair bilgiler verilecektir. Sonrasında ise vasıfsız çalışan kadınların salgın sürecindeki durumlarına değinilecek ve ev içi hizmetlerde çalışan kadınlar, göçmen kadın işçiler, enformel sektörde çalışan kadınlar, çalışan yoksul kadınlar şeklinde sınıflandırılarak verilecektir. COVID-19'un işsiz kadınlar üzerindeki etkileri ise ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

3.3.1.1.1. Sektörel Bağlamda Kadın İşgücü

Kadınların çalışma hayatında yer almaya başlamasıyla birlikte küçük yaştan itibaren hane içinde öğrendikleri ev işi, çocuk bakımı, yaşlı bakımı vb. işler başta olmak üzere ev içinde sorumluluk aldığı alanlar ile ilişkilendirilebilen sağlık, hizmet, eğitim ve hazır giyim sektörlerinde istihdamının yoğunluk gösterdiği bilinmektedir.²⁴ Nitekim Türkiye Ekonomi Politikaları Vakfı (TEPAV) 22 Nisan 2022 tarihli

²²Muhammet Fırat, "Covid-19 Salgını Döneminde Yoksulların Geçinme Stratejileri: Hizmet Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma", **Sosyolojik Bağlam Dergisi**, C. 3, S. 1, 2022, s. 7.

²³Kapadokya Kadın Dayanışma Derneği, **Pandeminin Nevşehir'de Yaşayan Kadınlar Üzerindeki Ekonomik Etkisi İzleme Raporu**, 2021, s. 20, (Çevrimiçi), <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1830>, Erişim Tarihi: 06.08.2022.

²⁴Hacer Ansal, "Yeni Teknolojiler ve Kadın İstihdamı", **Kadın Araştırmaları Dergisi**, S. 4, 1996, s. 55.

İstihdam İzleme Bülteni Ocak 2021-Ocak 2022 verileri de bu durumu doğrulamaktadır. Bu bültende kadın çalışan sayısında ciddi miktarda artış yaşanan sektör eğitim sektörü olurken; kadın çalışanların oranının ise ev hizmetlerinde ayda 10 gün ve üzerinde çalışanlar (%92,9) ile ev içi çalışanların faaliyetlerinde (%87,7) yüksek olduğu görülmektedir. Bunlara ilaveten sosyal hizmetler, eğitim, yatılı bakım faaliyetleri ve insan sağlığı hizmetleri sektörlerinde kadın çalışanların payının %60'ın üzerinde olduğu görülmektedir.²⁵

COVID-19 salgınından ağır biçimde etkilenen sektörler arasında konaklama, yiyecek-içecek hizmetleri, toptan ve perakende ticaret, imalat, emlak; iş ve idari faaliyetler yer almaktadır. Bunlar içerisinde özellikle sağlık, eğitim, yiyecek-içecek ve konaklama sektöründe çalışanların bir kısmı kadınlardan oluşmaktadır. Salgın bu sektörlerde çalışan küresel olarak yaklaşık 510 milyon çalışanı, bu grup içinde yer alan kadın çalışanların ise %40'ını olumsuz etkilemiştir.²⁶ Kadın istihdamının yüksek olduğu bir başka sektör ise sağlık sektörüdür. Salgının öncelikli olarak etkilediği alanlardan biri olan bu sektörde dünya genelinde günümüzde çalışanların (bakım hizmetlerinde çalışanlar da dahil) %70'ini kadın çalışanlar oluşturmaktadır.²⁷ Türkiye'de ise sağlık sektöründe çalışan personellerin cinsiyetlerine göre dağılımına bakıldığında kadınların %56'sının erkeklerin ise %44'ünün bu sektörde istihdam edildiği ve ücretli kadın emeğinin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.²⁸

Aşağıda Tablo 3.1'de yer alan ILO verilerine bakıldığında ise kadın çalışanların istihdam edildiği sektörler; insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri (%70,4), eğitim (%61,8), sanat, eğlence, dinlenme ve diğer hizmetler (%57,2), konaklama ve yiyecek içecek hizmetleridir (%54,4).

²⁵Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), "İstihdam İzleme Bülteni", Sayı:116, Nisan 2022, s.9, (Çevrimiçi), https://www.tepav.org.tr/upload/files/1650513810-9.TEPAV_Istihdam_Izleme_Bulteni_Ocak_2022.pdf, Erişim Tarihi: 28.07.2022.

²⁶ILO, "ILO Monitor: COVID-19 and the world of work: Updated Estimates and Analysis", Fifth Edition, 30 June 2020, p.8-9, (Çevrimiçi), https://www.mcls.gov.ir/icm_content/media/image/2020/07/411050_orig.pdf, Erişim Tarihi: 15.05.2022.

²⁷Umberto Cattaneo, Emmanuela Pozzan, "Women Health Workers: Working Relentlessly in Hospitals and at Home", ILO, 7 April 2020, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_741060/lang--en/index.htm, Erişim Tarihi: 22.06.2021.

²⁸T.C Sağlık Bakanlığı, "2020 Faaliyet Raporu", s.34, (Çevrimiçi), <https://hm.saglik.gov.tr/Eklenti/40174/0/2020-faaliyet-raporupdf.pdf>, Erişim Tarihi: 26.04.2022.

Tablo 3. 1. Kadın Çalışanların İstihdam Edildiği Sektörler ve Küresel İstihdam İçindeki Oranı

Ekonomik Sektör	İstihdam Edilen Kişi Sayısı (Bin)	Küresel İstihdam İçindeki Oranı (%)	Ekonomik Sektörlerdeki Kadınların Oranı (%)
Eğitim	176560	5.3	61.8
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	136244	4.1	70.4
Sanat, eğlence, dinlenme ve diğer hizmetler	179857	5.4	57.2
Konaklama ve yiyecek içecek hizmetleri	143661	4.3	54.1
Finans ve sigortacılık hizmetleri	52237	1.6	47.1
Toptan ve perakende ticaret	481951	14.5	43.6
İmalat	463091	13.9	38.7
Emlak; iş ve idari faaliyetler	156878	4.7	38.2
Tarım; ormancılık ve balıkçılık	880373	26.5	37.1
Kamu yönetimi ve savunma, zorunlu sosyal güvenlik	144241	4.3	31.5
Kamu hizmetleri	26589	0.8	18.8
Madencilik ve taş ocakçılığı	21714	0.7	15.1
Taşımacılık hizmetleri ve iletişim hizmetleri	204217	6.1	14.3
İnşaat	257041	7.7	7.3

Kaynak: ILO, "ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work: Updated Estimates and Analysis", Second Edition, 7 April 2020, p. 4-5, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_740877.pdf, Erişim Tarihi: 13.02.2022.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 2020 yılında yayınladığı verilerde ise kamu sektöründe kadın çalışan sayısının yüksek olduğu iş kollarının başında sağlık ve sosyal hizmetler (%58,03), sonrasında ise eğitim ve öğretim bilimi hizmetleri (%51,70) gelmektedir. Kadın çalışanların yer aldığı bir başka sektör ise büro, bankacılık ve sigortacılık hizmetleridir. (%38,94) Tabloda dikkat çeken noktalardan biri bu sektörde erkek çalışan oranının (%61,06) yüksek olmasıdır. Zira bu işkolu kapsamında genellikle kadınların yoğunlaştığı bilinmekte iken 2020 yılında bu eğilimin değiştiği gözlemlenmektedir. Erkeklerin yoğunluk gösterdiği iş kolları ise ulaştırma hizmetleri (%86,93), diyanet ve vakıf hizmetleri (%82,56), yerel yönetim hizmetleri (%78,87), tarım ve ormancılık hizmetleri (%74,78), enerji, sanayi ve madencilik hizmetleri (%74,74), bayındırlık inşaat ve köy hizmetleri (%71,11), basın, yayın ve iletişim hizmetleri (%65,32), kültür ve sanat hizmetleridir. (%62,20) Kadınların yarısından fazlasının yoğunluk gösterdiği hizmet kolu sayısı iki iken erkeklerde bu sayı sekizdir.

Tablo 3. 2. Hizmet Kolları ve Cinsiyete Göre Kamu Görevlileri Sayısı, 2020

Hizmet Kolu	Erkek	%	Kadın	%	Toplam
“Büro, bankacılık ve sigortacılık hizmetleri”	176.185	61,06	112.354	38,94	288.539
“Eğitim, öğretim ve bilim hizmetleri”	592.868	48,30	634.694	51,70	1.227.562
“Sağlık ve sosyal hizmetler”	261.831	41,97	362.087	58,03	623.918
“Yerel yönetim hizmetleri”	96.609	78,87	25.887	21,13	122.496
“Basın, yayın ve iletişim hizmetleri”	21.182	65,32	11.244	37,68	32.426
“Kültür ve sanat hizmetleri”	11.909	62,20	7.236	37,80	19.145
“Bayındırlık, inşaat ve köy hizmetleri”	33.225	71,11	13.498	28,89	49.723
“Ulaştırma hizmetleri”	24.912	86,93	3.744	13,07	28.656
“Tarım ve ormancılık hizmetleri”	60.093	74,78	20.266	25,22	80.359
“Enerji, sanayi ve madencilik hizmetleri”	27.447	74,74	9.276	25,26	36.723
“Diyanet ve vakıf hizmetleri”	105.171	82,56	22.213	17,44	127.384
Toplam	1.411.423	53,59	1.222.499	46,41	2.633.931

Kaynak: Çalışma Genel Müdürlüğü, “Çalışma Hayatı İstatistikleri 2020”, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: Ankara, Yayın No:46, 2021, s.71, (Çevrimiçi), https://www.csgeb.gov.tr/media/87376/calisma_hayati_2020.pdf, Erişim Tarihi: 18.07.2022.

Yukarıda yer alan verilere göre kamuda istihdamın kadınlar arasında yaygın olduğu görülmektedir. Kamu sektörünün ücret ve çalışma koşulları başta olmak üzere sunmuş olduğu sosyal haklar açısından özel sektörden ayrışması, kadınların kamuda çalışmayı tercih etmesindeki başlıca etkenlerdir. Özellikle çocuk bakımının kadının hayatında önemli bir sorumluluk olması da yıllık izin, hastalık izni ve annelik izni kullanımlarının kolaylıkla gerçekleştirilebilmesi ve işe döndüklerinde ise herhangi bir kayba uğramamaları da diğer etkenler arasındadır.²⁹

Dünya'daki veriler ile Türkiye'deki verilere bakıldığında kadınların istihdam alanlarının benzerlik gösterdiği görülmektedir. COVID-19 salgını bu sektörlerde istihdam edilen kadınların çalışma koşullarını zorlaştırmış ve iş-yaşam dengesinin sağlanmasını da güçleştirmiştir. Öte yandan salgının kadınların çalışma hayatına olan etkilerinin; toplumsal cinsiyet ayrımını derinleştirmesi, ücretli emeğin yanı sıra ücretsiz emeğin kullanımını da arttırması beklenmektedir. Bunlara ilaveten iş gücüne katılım, kadın-erkek ücret farklılığı, yatay ve dikey ayrışma gibi konuların da gündemde olacağı düşünülmektedir.³⁰

Salgının çalışan kadınlar üzerindeki etkilerine bakıldığında ilk olarak ücret kayıpları ve çalışma sürelerinin azalması ön plana çıkmaktadır. Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Araştırma Merkezi (DİSK-AR) tarafından salgının çalışanlar üzerindeki etkilerini anlamak amacıyla 8-15 Haziran 2020 tarihleri arasında 2.237 kişi ile gerçekleştirdiği çalışmada erkek ve kadın işçilerin çalışma sürelerinin kadınların aleyhine olduğu görülmüştür. Erkek işçilerin %38,4'ü kadın işçilerin ise %52,1'i çalışma sürelerinin azaldığını belirtmiştir.³¹ Aynı çalışmada kadın çalışanların ücret kayıplarının erkek çalışanlardan %7,6 daha fazla olduğu tespit

²⁹Nergis Dama, "Kadın İstihdamının Desteklenmesiyle İlgili Olarak AİPP'ler Başta Olmak Üzere Kamu İstihdam Hizmetlerine İlişkin İyi Uygulama Örnekleri", Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 2022, s. 72, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_840394.pdf, Erişim Tarihi: 15.05.2022.

³⁰İpek İlkcaracan, "Covid-19 Pandemisi Döneminde Bakım Ekonomisi, İstihdam ve Makroekonomik Politikalar Kesişiminde Bir Değerlendirme", Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG), (Çevrimiçi), <http://www.keig.org/covid-19-pandemisi-doneminde-bakim-ekonomisi-istihdam-ve-makroekonomik-politikalar-kesisiminde-bir-degerlendirme>, Erişim Tarihi: 21.03.2022.

³¹DİSK-AR, "COVID-19 İşçileri Nasıl Etkiledi?: Salgının Çalışma Yaşamına Etkileri DİSK Üyesi İşçilere Yönelik Alan Araştırması", Temmuz 2020, s.21, (Çevrimiçi), <https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/09/DISK-COVID-19-Alan-Arastirmasi-2020.pdf>, Erişim Tarihi: 25.07.2022.

edilmiştir. Kadınların ücretlerinin düşmesi, çalışma saatlerinde yaşanan azalma ile ilişkilendirilmiştir.³² TÜİK 2020 verilerine göre de Ocak ayında kadınların ortalama haftalık çalışma süresi 39,5 iken Mayıs ayında 35,6 saate düşmüş ve 3,9 saat azalma yaşanırken kısmen normalleşme sürecinin başladığı Haziran ayında ise 2,1 saat artış görülmüştür.³³

DİSK-AR'ın TÜİK'in dar tanımlı işsizlik oranlarının salgın sürecindeki durumu yansıtmadığı düşüncesinden hareketle 2019 ve 2020 yılı verilerini ILO tarafından kullanılan tam zamanlı istihdam kaybı yöntemi ile yeniden hesapladığı geniş tanımlı işsizlik oranlarına bakıldığında; işsizlik oranlarının erkeklerde 2019 yılında %17,1'den %23,5'e, kadınlarda ise %27,3'ten %34,8'e yükseldiği görülmüştür.³⁴ Bu süreçte kadınlar arasında yaşanan işsizlik erkeklere göre yaygınlık kazanmıştır.

İşgücüne katılma oranlarına bakıldığında; kadınlarda bu oran 2019 yılında %34,4 iken 2020 yılında %30,9'a gerilemiştir. Erkeklerde ise 2019 yılında %71,6 iken 2020 yılında %68,4 olmuştur. İstihdam oranları ise kadınlarda ise 2019 yılında %28,3 iken 2020 yılında %26,0, erkeklerde ise 2019 %63,3'ten 2020 %60,2'ye düşmüştür.³⁵ Bu verilere göre istihdam oranlarına bakıldığında ise düşük olan kadın istihdamının daha da gerilediği görülmektedir.

3.3.1.1.2. Vasıfsız Kadın İş gücü

Büyük oranda vasıfsız iş gücünü barındıran kayıt dışı çalışanların iş sözleşmesinin koruma alanı içerisinde yer almaması ekonomik kriz, salgın gibi süreçlerde ücretli emeği ile etkilenecek ve işten çıkarılma olasılığı yüksek ilk grup

³²DİSK-AR, "COVID-19 İşçileri Nasıl Etkiledi? : Salgının Çalışma Yaşamına Etkileri DİSK Üyesi İşçilere Yönelik Alan Araştırması", Temmuz 2020, s.23, (Çevrimiçi), <https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/09/DISK-COVID-19-Alan-Arastirmasi-2020.pdf>, Erişim Tarihi: 25.07.2022.

³³Nalan Beken, "Covid-19 Pandemi Sürecinde Kadın İstihdamı: Türkiye Örneği", **İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Ek Sayı, Ekim 2020, s. 67.

³⁴DİSK-AR, "İşsizlik ve İstihdamın Görünümü Raporu 2020 Yıllık Rapor", 22 Mart 2021, s.7, (Çevrimiçi), <https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2021/03/DISK-AR-2020-Yıllık-İşsizlik-ve-İstihdamın-Görünümü-Raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 25.07.2022.

³⁵DİSK-AR, "İşsizlik ve İstihdamın Görünümü Raporu 2020 Yıllık Rapor", 22 Mart 2021, s.11, (Çevrimiçi), <https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2021/03/DISK-AR-2020-Yıllık-İşsizlik-ve-İstihdamın-Görünümü-Raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 25.07.2022.

olduklarını göstermektedir. Öte yandan bu çalışanların ücret karşılığında çalışıyor olmaları salgının ekonomik risklerinden korunmalarına yetmemekte, büyük çoğunluğu düşük ücretli işlerde çalışmaktadır. Bu nedenle herhangi bir salgın veya kriz durumunda hayatlarını idame ettirecek birikimlerinin az olması veya hiç bulunmaması işe olan ihtiyaçlarını daha da arttırmaktadır.³⁶ Vasıfsız kadın işgücünün ise genellikle kayıt dışı istihdam ediliyor oluşu salgın sürecinde kadınları pek çok açıdan etkilemektedir. Salgın sürecinde vasıfsız çalışan kadın işgücü; ev içi hizmetlerde çalışan kadınlar, göçmen kadın işçiler, enformel sektörde çalışan kadınlar ve çalışan yoksul kadınlar şeklinde dört başlıkta ele alınacaktır.

3.3.1.1.2.1. Ev İçi Hizmetlerde Çalışan Kadınlar

Ev içi hizmetlerde çalışan sayısına tam olarak ulaşmak mümkün olmamakla birlikte dünya genelinde 67 milyon kişinin bulunduğu ve dörtte üçünün ise enformel sektörde çalıştığı tahmin edilmektedir.³⁷ Türkiye’de de çalışan sayısının tespit edilebilmesinde benzer bir durum yaşanmaktadır. Fakat ILO Türkiye Ofisi tarafından yayınlanan “*Ev İşçiliğinin Türkiye’deki Görünümü: Kapsam, Boyutlar ve Sorunlar*” başlıklı raporda ev içi hizmetlerde çalışan sayısına yönelik öngöründe bulunma imkanı sunan verilere yer verilmektedir. Hanehalkı İşgücü Anketi mikro veri setleri ve “ev içi çalışan personelin işvereni” (Kod 97) kodu üzerinden yapılan hesaplamalar sonucunda bu grup içinde çalışan kişi sayısı 2019 yılı için 173 bin 663 kişi ve 2020 yılında 121 bin 689 kişi olarak bulunmaktadır. Belirtilen grup içindeki kişilerin ise yaklaşık %90’ını kadınlar oluşturmaktadır. Fakat Kod 97’nin birçok farklı meslek grubunu içermesi, yalnızca ücretli, yevmiyeli ve maaşlı çalışanların bulunması özellikle de kendi hesabına çalışan, düzensiz ve süreksiz çalışmanın olduğu ev içi hizmetler için net bir sayıya ulaşmayı engellemektedir. Bu nedenle “*binalar ile ilgili hizmetler ve çevre düzenlemesi faaliyetleri*” Kod 81 kapsamında kendi hesabına

³⁶Gökçe Uysal, “Kovid-19 Pandemisi Şartlarında Kayıt Dışı İstihdam”, TESEV Değerlendirme Notları, 2020/3, s.6, (Çevrimiçi), https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/TESEV_Degerlendirme_Notlari_Kayit_Disi_Istihdam_Kovid_19.pdf, Erişim Tarihi: 4.06.2022.

³⁷ILO, “Beyond Contagion or Starvation: Giving Domestic Workers Another Way Forward”, May 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_743542.pdf, Erişim Tarihi: 9.06.2022.

çalışanlardan işyeri ev olanların da Kod 97'deki sayılara dahil edilmesiyle Türkiye'de ev içi hizmetlerde çalışan kadınlara dair tahmini olarak şu sayılara ulaşılmaktadır: 2019 yılı için 273 bin 253 kişi olduğu tespit edilirken 2020 yılı için 214 bin 757 kişi şeklindedir.³⁸ Verilere bakıldığında salgının ortaya çıktığı 2019 yılı ile 2020 yılı arasında ev içi hizmetlerde çalışan sayısında düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu durum COVID-19 salgın sürecinde ev içi hizmetlerde çalışan kadınların bir kısmının işsiz kalan kadınlar arasına dahil olduğunu da göstermektedir.

COVID-19 salgını nedeniyle sektörlerin kısıtlanması ve piyasa talebinin azalması, ev içi hizmetlerde çalışanların iş ve gelir kaybı yaşamalarına neden olurken öte yandan işveren ve ev içi hizmetlerde çalışanların yaşadığı ortam ve mahalleler arasındaki farklılıklar, işe ulaşımın toplu taşıma aracıyla sağlanması virüsün birer taşıyıcısı olarak görülmelerine sebep olmuştur.³⁹ Ev içi hizmetlerde çalışan kadınların yaşadıkları mekân ile çalıştıkları mekânın sosyo-ekonomik statü açısından farklılık göstermesi yerleşim alanları arasındaki mesafeyi arttırmaktadır. Bu durum kadınlar açısından uzun saatler toplu taşıma aracı kullanma, başka araca aktarma, işe gidiş ve çıkışların yoğun olduğu saatlerde seyahat etme gibi virüse maruz kalma riskini arttıran etmenlerin yanı sıra yol masrafı, zaman kaybı, evden erken saatte ayrılma veya geç saatte dönme gibi sorunların yaşanmasına neden olmaktadır.⁴⁰ Örneğin; COVID-19 salgını öncesinde Kolombiya, Bogota'da ev içi hizmetlerde çalışanlar diğer çalışanlara göre toplu taşımada daha fazla zaman harcarken Medellin'deki ev içi hizmet çalışanları günlük 2.5-3.5 saatini toplu taşıma araçlarında geçirirken günlük gelirinin %14-28'ini ulaşıma ayırmaktadır.⁴¹

³⁸ILO, "Ev İşçiliğinin Türkiye'deki Görünümü: Kapsam, Boyutlar ve Sorunlar", Dr. Ceyhan Güler, Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü, 2021, s.27-28-29, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_803900.pdf, Erişim Tarihi: 9.06.2022.

³⁹Seyhan Erdoğan, "Covid-19 Krizi ve Kadın İstihdamı ve İşsizliği", Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG), (Çevrimiçi), www.keig.org/covid-19-krizi-ve-kadin-istihdami-ve-issizligi/, Erişim Tarihi: 6.02.2022.

⁴⁰Asuman Özgür Keysan, Pınar Kaygan, Harun Kaygan, "Ankara'da Ev İşçisi Kadınların Toplu Taşıma Deneyimleri: Zorluklar ve Stratejiler", **Fe Dergi** 14, No.1, 2022, s. 111.

⁴¹CARE, "Latin America and the Caribbean Rapid Gender Analysis for COVID-19", 03.06.2020, p. 17, (Çevrimiçi), https://www.care-international.org/files/files/enlac_rga_report_english_final_junio2_1comprimido.pdf, Erişim Tarihi: 13.06.2022.

Anlaşıldığı üzere salgın sürecinde ev içi hizmetlerde çalışan kadınlar işin yapısı nedeniyle diğer çalışanlara göre daha savunmasız/korumasız hale gelmiştir.

COVID-19 salgını toplumun her kesiminden bireyin hijyen ve temizlik konusunda hassasiyetini arttırırken ev işçisi kadınlar bu süreçte düzenli olarak yaptıkları temizliği daha detaylı ve yoğun bir şekilde yapmaya başlamış, temizlik malzemelerinin kullanımı artmıştır. Dışarıda giyilen kıyafetlerin yıkanıp temizlenmesi, sebze ve meyvelerin titizlikle yıkanması, ambalajlı ürünlerin dezenfekte edilmesi, çocukların oyuncak ve kıyafetlerinin temizlenmesi gibi çeşitli işlerin artması söz konusu olmuştur. Gerek çalışmak için gittikleri evde gerekse kendi yaşadıkları evde aynı işlerin yoğun biçimde sürekli tekrarlanması ev içi hizmetlerde çalışan kadınların psikolojik ve fiziksel olarak yıpranmalarını da tetiklemiştir. Öte yandan işe alınan kadınların salgın sürecinde kendi görevleri dışında başka işleri de üstlenmesi söz konusu olmuştur. Ev işine yardımcı olmaları amacıyla işe alınan kadınların çocuk bakımından da sorumlu tutulması, yatılı olarak bakım işi için işe alınan kadınların ev işlerinden de sorumlu tutulması gibi durumlar yaşanmıştır.⁴² Bu süreçte ev içi hizmetlerde çalışan kadınların ne gibi zorluklar ve risklerle karşılaştığını tespit edebilmek amacıyla çalışmalar yapıldığı da görülmektedir.

Ev İşçileri Dayanışma Sendikası (EVID-SEN) tarafından yayınlanan “COVID-19 Raporu: Peki Ya En Alttakiler” raporunda gündelik olarak çalışan ev işçisi kadınlar salgın öncesinde var olan işlerini kaybettikleri, halihazırda çalışmaya devam eden ev işçisi kadınlar ise izinsiz ve uzun sürelerle çalışma sıkıntısı yaşadıkları, yatılı çalışanlar aileleri ile iletişim kuramadıkları, virüse yakalanma riskinin arttığı ve virüsün kaynağı olarak görüldüklerini belirtmektedir. Göçmen ev işçileri ise izinsiz çalıştıkları için sömürüye açık hale geldiklerini ve ülkelerinde COVID-19 virüsüne yakalanan yakınları ile ilgili endişe duyduklarını ifade etmiştir. Öte yandan ev işçilerinin tamamına yakını kirayı ödemekte zorlandıklarını, sağlıklı beslenemediklerini, kayıtsız çalışma nedeniyle sosyal yardımdan yoksun ve bankalar

⁴²Sinem Yıldırım, “Covid-19 Pandemi Sürecinin Görünmeyenleri: Ev İşçisi Kadınların Sorunları Üzerine Bir Araştırma”, **Yeni Bir Çağın Kıyısında: Siyasi, İktisadi ve Mali Açılardan Covid-19 Pandemisi**, Ed. Mustafa Çalışır, Veysel İnal, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 131.

tarafından sunulan temel destek kredisinden de gelirden yoksun olma nedeniyle faydalanamadıklarını da eklemiştir.⁴³

Ev İşçileri Dayanışma Sendikası tarafından yayınlanan bir başka raporda⁴⁴ ise ev içi hizmetlerde çalışanların COVID-19 salgın sürecinde karşılaştığı en büyük sorunun yaşanan gelir kayıpları ve bu kayıpların telafi edilememesi olduğu görülmektedir. COVID-19 salgınında sosyal güvenceden ve sosyal yardımlardan yoksun olmak, kayıt dışı çalışanlar ve ev içi hizmetlerde çalışanların üzerindeki etkiyi ağırlaştırmıştır. Çalışanlara yönelik alınan tedbirler; işsizlik ödeneği, kısa çalışma ödeneği ve ücretsiz izin ödeneğinden faydalanamamak işsizlik ve gelir kaybı yaşayan ev içi hizmet çalışanlarını olumsuz etkilemiştir. Ayanoğlu'nun gündelikçi kadınların salgın sürecindeki sosyo-ekonomik durumlarını tespit edebilmek amacıyla farklı illerden 101 katılımcı ile gerçekleştirdiği çalışmasında da benzer sorunlar dile getirilmiştir. Katılımcıların tamamına yakını salgın sürecinde çalışma hayatının etkilendiğini, ekonomik olarak zorlandıklarını, kendilerinin yanı sıra hane üyelerinden birinin işten çıkarılması nedeniyle salgının ekonomik boyutunun ailenin tamamını etkilediğini ifade etmiştir. Kira ya da borcunu ödeyemediğini ve kredi çekerek borçlandıklarını söyleyen kadınların oranı %69,30 iken katılımcıların %90'ı salgın sürecinde ev içi masraflarının arttığını belirtmiş, %63,37'si sağlıklı beslenemediklerini ifade etmiştir.⁴⁵

3.3.1.1.2.2. Göçmen Kadın İşçiler

Uluslararası Göç Örgütü (IOM) tarafından yayınlanan “2022 Dünya Göç Raporu”nda yer alan 2020 yılı verilerine göre yaklaşık 281 milyon uluslararası göçmen bulunmaktadır. Bu rakam dünya nüfusunun %3,6'sını oluşturmakla birlikte geri kalanların %96,4'sının kendi doğdukları ülkede yaşadıklarını da göstermektedir.

⁴³EVID-SEN, “Covid-19 Raporu: Peki Ya En Alttakiler?”, (Haz. Ceyhan Güler, Gülhan Benli), Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/382>, Erişim Tarihi: 15.05.2022.

⁴⁴EVID-SEN, “Toz Bezi Değiliz Ev İşçisiyiz: Küresel Salgın Döneminde Çalışma Hakkı ve Diğer İnsan Hakları İhlalleri Bağlamında Ev İşçilerinin Karşılaştıkları Sorunlar Raporu”, Haz. Ceyhan Güler, Gülhan Benli, İstanbul, 2021, s. 20, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1259>, Erişim Tarihi: 24.07.2022.

⁴⁵Meliha Funda Afyonoğlu, “Covid-19 Pandemisinde Gündelikçi Kadın Olmak”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, C. 33, S. 1, 2022, s. 215.

2020 yılı için tahmin edilen uluslararası göçmen işçi sayısına bakıldığında COVID-19 salgını öncesine göre yaklaşık 2 milyon civarında azalma görülmektedir. Dünyanın birçok yerinde salgının seyrinin devam edip etmeyeceğine göre değişkenlik gösterecek olan uluslararası hareketlilik kısıtlamaları göçmen sayısını da etkileyecek olup, eğer alınan önlemler kısıtlamaya devam edilmesi yönünde olursa uluslararası göçmen sayısında da aynı ölçüde azalma olması beklenecektir.⁴⁶

ILO verilerinde 2019 yılı cinsiyetlere göre uluslararası göçmen işçi oranlarına bakıldığında uluslararası erkek göçmen işçilerin %58.5 kadın göçmen işçilerin oranının ise %41.5 olduğu görülmektedir. Erkeklerin aksine iş gücüne katılım oranının göçmen kadınlarda düşük olmasının nedenleri; düşük temsile sahip olmak, çalışmak dışında farklı nedenlerle; (örneğin, ailesiyle birlikte yaşamak) göç etmek, iş gücü piyasasındaki cinsiyet ayrımcılığı, sosyal ağların yoksunluğu ve yabancı bir ülkede iş ve aile yaşamını uzlaştırmada zorluk yaşanması gibi etkenlere bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir.⁴⁷

COVID-19 salgını, göçmen kadın işçileri küresel durgunluk nedeniyle iş kaybı tehlikesiyle yüz yüze getirmiştir. Öte yandan yaşanan gelir kayıpları eğitim, sağlık ve geçim ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla ailelerine gönderdikleri işçi dövizlerinin azalmasına neden olmuştur. COVID-19 salgını sürecinde yüz yüze nakit para transfer işlemlerinin kullanılamaması nedeniyle dijital okuryazarlığı bulunmayan kadınların online para transfer hizmetlerini gerçekleştirememesi, düzensiz göçmen statüsündeki kadınların bankacılık sistemi tarafından yönetilen resmi dijital para transfer sistemine ulaşabilmek için gereken belgelerden yoksun olması gibi etkenler işçi dövizini elde edilse bile ailelere ulaştırılmasını güçleştirmiştir.⁴⁸ COVID-19 salgını sürecinde göçmen kadın işçiler için yaşanan en

⁴⁶M.Mc Auliffe, A. Triandafyllidou, **World Migration Report 2022**, International Organization for Migration (IOM): Geneva, 2021, p. 21, (Çevrimiçi), <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>, Erişim Tarihi: 18.07.2022.

⁴⁷ILO, "ILO Global Estimates on International Migrant Workers: Results and Methodology", Third Edition, 2021, p. 21-22, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_808935.pdf, Erişim Tarihi: 5.05.2022.

⁴⁸UN Women, "Adressing the Impacts of the Covid-19 Pandemic on Women Migrants Workers", 2021, (Guidance Note) UN Women Headquarters, p.2, (Çevrimiçi),

büyük problemlerden biri gelir kaybıdır. Bu durumun göçmen kadınların hem zihinsel sağlığını olumsuz yönde etkilemesi hem de yaşam kalitesini düşürmesi beklenmektedir.⁴⁹

Türkiye’deki mülteci ve göçmenler üzerinde salgının etkilerini anlamak amacıyla Sevgi ve Kardeşlik Vakfı tarafından 19 Mart 2020- 1 Nisan 2020 tarihleri arasında 200 aile ile yapılan çalışmanın bulgularına göre göçmenlerin salgın sürecinde yaşadığı zorluklar şu şekildedir: İş ve gelir kaybı, temel gıda ve temizlik malzemesine erişimde güçlük, nakit paraya sahip olmamak, kira, elektrik, su ve doğalgaz faturaları vb. borçlarını ödeyememe, yüksek stres düzeyi, hastane ve tedaviye erişememe, barınma şartlarının izolasyon sürecine uymaması, internet bağlantısına sahip olmayan ailelerin çocuklarının uzaktan eğitime devam edememesi, sınır dışı edilme korkusuyla hastanelere başvuramama ve adres bilgilerini yenileyememe nedeniyle yardımın kesilmesi şeklinde çeşitlenmektedir.⁵⁰

Göçmen işçilerin salgın sürecinde yaşadığı dezavantajlar ülkeler tarafından da fark edilmiş olup çalışanların desteklenmesi amacıyla çeşitli sosyal yardım uygulamaları başlatılmıştır:

Tablo 3. 3.Çeşitli Ülkeler Tarafından Göçmen İşçilere ve Enformel Sektör Çalışanlarına Yönelik Alınan İlk Sosyal Yardım Uygulamaları

Ülkeler	Yardımdan Yararlanacak Olanlar	Yardımanın İçeriği
Brezilya	Nakit transfer yardımı almayan tüm enformel sektör çalışanları	Hükümet resmi bir işi olmayan ve Brezilya-Bolsa Familia Devamlı Nakit Yardımları (BPC) İki Amiral Gemisi nakit transfer programından kaynak almayan tüm çalışanlara 200 dolar değerinde kupon dağıtma kararı almıştır. Yardım ise ulusal kayıt sistemi olan Cadastro Unico

https://migrationnetwork.un.org/sites/g/files/tmzbdl416/files/docs/un_women_guidance_note_on_impacts_of_covid19_on_migrant_women1031331.pdf, Erişim Tarihi: 24.07.2022.

⁴⁹Andrian Liem v.d., “The Neglected Health of International Migrant Workers in the COVID-19 Epidemic”, *The Lancet Psychiatry*, Vol. 7, No. 4, April 2020, p. 20.

⁵⁰Sevgi ve Kardeşlik Vakfı (SEV-KAR): Türkiye, COVID-19 Salgını Döneminde Mülteci ve Göçmenlerin Durumlarına İlişkin Rapor, Mayıs 2020, <https://data.unhcr.org/en/documents/details/76663>, Erişim Tarihi: 10.06.2022.

		tarafından sağlanacaktır.
Çin	Dibaho’da nakit transfer kapsamı ve faydalarındaki artış	Wuhan’da, karantinaya alınan ve zorluk yaşayan göçmen nüfusa 3000 Çin Yuanı (RMB) tutarında yardım sağlanmıştır. 13 Mart itibarıyla, 5839 kişi 16.1 Milyon Çin Yuanı (RMB) ile desteklenmektedir.
Hindistan	Enformel sektör çalışanlarına nakit yardımı (Uttar Pradesh)	Uttar Pradesh, pandemi nedeniyle gelirlerini kaybeden çalışan yoksullara online ödeme yöntemiyle telafi sağlayacaktır. Bu önlemler kapsamında sebze-meyve satıcıları, inşaat çalışanları, çekçek sürücüler, tuktuk sürücüler, mağazalarda geçici süreli çalışanlar hedeflenmektedir.
İtalya	Düşük gelirli çalışanlara bir defa olmak kaydıyla nakit transferi	Mart 2020 itibarıyla geliri 40.000 €’dan az olan çalışanlar 100 € vergiden muaf olmaya hak kazanmıştır.

Kaynak: Ugo Gentilini, Mohamed Almenfi, Ian Orton, “Social Protection and Jobs Responses to Covid-19: A Real Time Review of Country Measures”, A “living paper” version , March 20 2020, (Çevrimiçi), <https://www.ugogentilini.net/wp-content/uploads/2020/03/global-review-of-social-protection-responses-to-COVID19.pdf> Erişim Tarihi: 2.05.2022.

Türkiye’de ise göçmenlere yönelik uygulamaların virüsün yayılmasını engelleme ve göçmen sağlığını korumak amacıyla gerçekleştirildiği görülmektedir. Göç Sağlığı Merkezi’ne başvuru yapanlar bilgilendirilmekte, ateş ölçümü yapılmakta ve belirtilerin bulunması halinde hastaneye gönderilmektedir. Göç Sağlığı Merkezi’ndeki sağlık çalışanlarının bu süreçte zorluk yaşamaması için Sağlık Bakanlığı tarafından COVID-19’a dair algoritmalar Arapçaya çevrilmiştir. Çalışanlara eldiven, maske, dezenfektan gönderilmiştir. El yıkamak için gerekli aşamalar Göç Sağlığı Merkezi’ne ve internete Arapça dokümanlar halinde konulmuştur. Virüse dair sağlık okuryazarlığını arttırmak için broşürler ve farklı görseller hazırlanmıştır.⁵¹ Yine bu süreçte devlet tarafından bireylere kimlik

⁵¹Deniz Mardin vd., “COVID-19 Sürecinde Türkiye’de Göçmen ve Mültecilerin Durumu”, **Sağlık ve Toplum**, Özel Sayı, Temmuz-2020, s. 114.

numarasıyla maske yardımı yapılmıştır. Fakat kimlik numarası olmayan göçmenler bu şekilde iletilen maske yardımına ulaşamamıştır.⁵²

3.3.1.1.2.3. Enformel Sektörde Çalışan Kadınlar

22 Nisan 2020 itibarıyla, yaklaşık 1.1 milyar enformel sektör çalışanı tam kapanmanın olduğu ülkelerde yaşamakta ve çalışmakta iken kısmi zamanlı kapanmaların olduğu ülkelerde ise buna ek olarak 304 milyon çalışan bulunmaktadır. Bu çalışanların toplamı enformel sektördeki çalışanların %67'sini oluşturmaktadır. Sektörel riskler, girişimcilerin hacmi, sokağa çıkma yasaklarının seviyesi (tam, kısmi ve haftalık) dikkate alındığında COVID-19 salgınının enformel sektör çalışanları üzerindeki etkisinin daha büyük ölçüde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Enformel sektör çalışanlarının yaklaşık 1,6 milyonu dünya genelinde karantina önlemlerinden büyük ölçüde etkilenen sektörlerde, %95'i ise 10 kişiden daha az çalışanı bulunan küçük ölçekli işletmelerde çalışmaktadır.⁵³

Öte yandan bu süreçte enformel sektör çalışanları çeşitli sorunlarla karşılaşmışlardır. Bunlara aşağıdaki tabloda yer verilmiştir:

Tablo 3. 4. Enformel Sektör Çalışanlarının COVID-19 Salgınında Karşılaştıkları Zorluklar

Salgının Gereklerini Yerine Getirememek	Ekonomik Sorunlar	Psikolojik Sorunlar
Yaşanılan alanların aşırı kalabalık olması, gecekondü mahallelerinde yer alması nedeniyle fiziksel mesafenin korunamaması	Devlet desteğinin yokluğunda fahiş fiyat uygulamaları ve stokçuluk gibi sorunlarla karşılaşmak	Kentsel göçmenler gelirlerini ve konutlarını kaybetmeleri nedeniyle kırsal alanlara dönülmesi ve şiddetin hedefi haline gelmesi
Virüsün ne olduğu veya nasıl yayıldığına dair sınırlı bilgiye sahip olmak ve yanlış bilgilendirme kampanyalarının hedefi haline gelmek	Dijital banka hesapları ve mobil para transferlerine erişememek, uluslararası hareketliliğin kısıtlanması nedeniyle gelir desteği almanın zorlaştırması	Enformel sektör çalışanlarına yönelik polis zorbalığının yaygınlığı nedeniyle mallara el konulmasının yanı sıra para cezaları, fiziksel şiddet ve istismara neden olması

⁵²A.e., s. 115.

⁵³ILO, "Impact of Lockdown Measures on the Informal Economy", 05 May 2020, **ILO Brief**, p. 2, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/briefingnote/wcms_743523.pdf, Erişim Tarihi: 26.05.2022.

Temiz su ve sabuna erişimin sınırlı olması nedeniyle hijyen kurallarını yerine getirememek	Günlük gelirlerin azalması nedeniyle karantina süreci öncesinde yiyecek stoklayamamak	Enformel sektörde çalışan kadınların karantina önlemleri nedeniyle ev içi şiddete maruz kalma riskinin artması
Temel işler ve günlük faaliyetlerin yerine getirilmesi için gereken kişisel koruyucu ekipmandan yoksun olmak	Ekonomik belirsizlik, gelir kaybı gibi temel endişe kaynakları sonucunda psikolojik rahatsızlıkların ortaya çıkması	Enformel sektörde çalışan kadınların okulların ve çocuk bakım merkezlerinin kapanması nedeniyle çocuk bakım sorumluluklarını da üstlenmesi, tüm sektörlerde iş bulmakta daha fazla zorluk yaşamaları

Kaynak: WIEGO, “Informal Workers in the COVID-19 Crisis: A Global Picture of Sudden Impact and Long-term Risk”, July 2020, p.4. (Çevrimiçi), https://base.socioeco.org/docs/informal_workers_in_the_covid-19_crisis_wiego_july_2020.pdf, Erişim Tarihi: 25.05.2022 yararlanarak hazırlanmıştır.

Enformel sektör çalışanları arasında COVID-19 salgınından büyük ölçüde etkilenenler arasında kadınlar bulunmaktadır. Dünya genelinde kadınların %42’si enformel sektörde istihdam edilirken bu oran erkeklerde %32’dir. Cinsiyetler arasındaki farklılık özellikle üst-orta gelir düzeyine sahip ülkelerde açılmaktadır. Kadınların yoğunluk gösterdiği sektörler ise imalat, toptan ve perakende satış sektörleridir.⁵⁴ Örneğin; Kenya’da çiçekçilik önemli bir ihracat endüstrisidir ve çalışanların çoğu kadındır. Avrupa’daki talebin azalmasıyla birlikte çiçek üreticileri 30 bin geçici işçiyi evlerine göndermiştir. Kamboçya ve Myanmar’da ise Avrupa ve Amerika’daki perakende ve toptan satış yapan firmaların kapanması ile hazır giyim sektöründe çalışan binlerce kişi işten çıkarılmıştır.⁵⁵

3.3.1.1.2.4. Çalışan Yoksul Kadınlar

Yoksulluk riskinin azalmasında bir işte çalışıyor olmanın önemli bir etken olduğu bilinse de günümüzde yoksulluk riskine karşı kişiyi koruyamamaktadır. Yoksulluğun nedenlerinin ise sıklıkla bireyin bir işte çalışmaması veya çalışmamasından kaynaklandığı da düşünülmektedir.⁵⁶ Fakat çalışan yoksulluğunun

⁵⁴ILO, “Impact of Lockdown Measures on the Informal Economy”, 05 May 2020, **ILO Brief**, p. 2, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/briefingnote/wcms_743523.pdf, Erişim Tarihi: 26.05.2022.

⁵⁵OXFAM, “Dignity not Destitution: An ‘Economic Rescue Plan For All’ to Tackle the Coronavirus Crisis and Rebuild a More Equal World”, 09 April 2020, (Çevrimiçi), <https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620976/mb-dignity%20not%20destitution-an-economic-rescue-plan-for-all-090420-en.pdf>, Erişim Tarihi: 26.05.2022.

⁵⁶Kapar, **a.g.e.**, s. 53.

düşük ücretler, iş gücüne katılımın düşük olması ve bakmakla yükümlü olunan kişi sayısının fazla olması şeklinde farklı nedenleri de bulunmaktadır.⁵⁷ COVID-19'un iktisadi faaliyetler üzerindeki etkisi, gelirden daralmaların yaşanması çalışanların yoksulluk sınırına yaklaşmasına veya yoksulluk sınırının altında kalabilmesine yol açmaktadır. ILO verileri, 8,8 milyon insanın daha çalışan yoksullar arasına gireceğini göstermektedir. Yoksulluğun 2020 yılında 14 milyon kişi düşüş yaşayacağı öngörülürken 5,2 milyonluk azalma meydana gelmiştir. 2020 yılında ise COVID-19 salgınının başlangıcından önceki yıla göre 20,1 ile 35,0 milyon arasında insanın yoksullaşması beklenmektedir.⁵⁸ Üzerinden fazla zaman geçmemesi sebebiyle söz konusu etkilerin henüz istatistiklere tam olarak yansımamış olması ayrıca endişe vericidir.

ILO Genel Direktörü Guy Ryder, COVID-19 salgınının kahramanları olarak genellikle görülmeyen, değer verilmeyen, göz ardı edilen bir grup olan çalışanlara işaret etmektedir. Sağlık çalışanları, bakım işçileri, temizlikçiler, market görevlileri, ücretsiz bakım işini üstlenenler (büyük çoğunluğunu kadınların oluşturduğu), göçmen işçiler ve güvencesiz işlerde istihdam edilenler çalışan yoksulları oluşturmaktadır.⁵⁹

Öte yandan çalışan yoksulların Türkiye'de salgın sürecindeki sosyal yardımlardan yararlanan gruplar arasında yer almadığı görülmektedir. Sosyal yardımlar; sosyal güvence, sosyal sigorta, çalışma veya muhtaçlık geliri esasına göre yapılmaktadır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) aracılığıyla gerçekleştirilen yardımlar çalışma ve muhtaçlık geliri esasına dayandırılırken nakit sosyal yardımlar için de çeşitli şartlar aranmaktadır. Bu nedenle sosyal yardımların belirli bir gelir seviyesinin altında kalanlara yönelik olmaktan ziyade gelir yoklaması

⁵⁷Eric Crettaz, Guiliano Bonoli, "Worlds of Working Poverty: National Variation in Mechanisms", **Working Poverty in Europe: A Comparative Approach**, Ed. Neil Fraser, Rodolfo Gutiérrez, Ramón Peña-Casas, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, p. 48.

⁵⁸ILO, "COVID-19 and the World of Work: Impact and Policy Responses", ILO Monitor First Edition, 18 March 2020, p. 2, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf, Erişim Tarihi: 15.05.2022.

⁵⁹ILO, "COVID-19: Çalışma Yaşamında Kadınlar İçin Daha İyi Bir Gelecek Yaratmak İçin , G7 Ülkelerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Meselesini Doğru Şekilde Ele Alması Gerekliyor", 3 Ekim 2020, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_745013/lang--tr/index.htm, Erişim Tarihi: 11.02.2022.

sonucunda “muhtaç” kabul edilenlere yapılması söz konusudur. Sosyal yardımların sunumunda çalışma yoklaması mevzuatta yer almasa da yardım sağlanacak kişinin seçilmesinde bireyleri elemek için bir yöntem olarak başvurulabilmektedir. Bundan dolayı sosyal yardımlardan yararlanma konusunda kayıtlı çalışan yoksullara yönelik bir dışlamanın olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁰

3.3.1.2. İşsiz Kadınlar Üzerindeki Etkileri

Kadınlar için işsiz kalmak yalnızca gelir elde etmekten yoksun olmak anlamına gelmemektedir. Çalışma hayatı kadınların toplumda bir statü kazanmasına ve iş tecrübesi edinmesine katkı sağlamakla birlikte sosyalleşme ihtiyaçlarını giderdikleri bir alan sunmaktadır. Yoksulluk bireyin asgari düzeyde geçimini sağlayamaması iken işsiz olanların asgari düzeyde bile olsa gelir elde edememesi genellikle yoksulluk riski altında olduklarının bir göstergesidir. Bu nedenle işsiz kadınlar arasında yoksul kadınların da bulunduğunu söylemek mümkündür.⁶¹ Salgın sürecinde ise ücretli bir işte istihdam edilmek ve gelir elde etmek kadınları bir nebze de olsa yoksulluk riskine karşı korumaktadır. Nitekim “*Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği*” tarafından yayınlanan “*Salgında Kadın Olmak*” başlıklı raporda gelir getirici bir işte çalışmayan kadınların %81’i COVID-19 salgını nedeniyle ekonomik olarak zorlandıklarını ifade ederken; gelir getirici bir işte çalışan kadınların bile yarıdan fazlasının ekonomik olarak zorlandıkları görülmektedir.⁶²

3.3.2. Sosyal Etkileri

COVID-19 salgını neredeyse dünyadaki her ülkeyi etkilemiş, ekonomik ve psikolojik etkilerinin yanı sıra toplumsal ve sosyal yaşamı da büyük ölçüde etkisi

⁶⁰Denizcan Kutlu, “Covid-19, Yoksulluk ve Sosyal Yardımlar: Durum ve Öneriler”, **Birikim Dergisi** 3 Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://birikimdergisi.com/guncel/10009/covid-19-yoksulluk-ve-sosyal-yardimlar-durum-ve-oneriler>, Erişim Tarihi: 27.05.2022.

⁶¹Naci Gündoğan, Yoksullukla Mücadelede İstihdam Politikalarının Rolü ve Önemi, **Yoksulluk**, Deniz Feneri, I.Cilt, İstanbul: Deniz Feneri Yayınları, 2003, s. 161.

⁶²Damla Eroğlu, Hilal Gençay, “Salgında Kadın Olmak: Covid-19 Salgınının ve Kamusal Alan Kısıtlamalarının Kadınlar Üzerindeki Etkilerinin Haklar Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği*, 2020, s.61, (Çevrimiçi), <https://kadinininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2021/02/Salgında-Kadın-Olmak-Uzun-Rapor-Final.pdf>, Erişim Tarihi: 21.04.2022.

altına almıştır.⁶³ Özellikle okul çağında çocuğu olan kadınlar için halihazırda var olan hane içi iş yükü ve çocuk bakımına yemek yapmak, temizlik yapmak, alışveriş yapmak, hijyen sağlamak ve eğer evde yaşlı veya hasta birey varsa onlara bakmanın yanı sıra çocukların çevrimiçi eğitimlerini takip etmek, duygusal ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmak, oyun ve aktivite planları ile evde zaman geçirmeye çalışmak gibi yeni sorumluluklar eklenmiştir.⁶⁴ Bahsedilen tüm bu etkenlerden dolayı COVID-19 salgın sürecinin farklı açılardan kadının sosyal yaşamını önemli ölçüde etkilediği ve sorumluluk alanlarının çoğaldığını söylemek mümkündür. Bu durum ise kadınlarda stres, özgüven eksikliği, verimliliğin azalması, memnuniyetsizlik, mutsuz olma ve depresyon gibi psikolojik rahatsızlıkların ortaya çıkmasının yanı sıra zihinsel yorgunluğa ve ekonomik sıkıntılara sebep olmaktadır.⁶⁵ Salgının sosyal etkileri özellikle de hane içi ücretsiz emek sunan kadınlar ve zaman yoksulluğu yaşayan kadınlar da kendini göstermektedir.

3.3.2.1. Hane İçi Ücretsiz Emek Sunan Kadınlar

Toplumsal değişim ve dönüşümlerin yaşandığı süreçlerde, ekonomik krizlerde ve günümüzde yaşanmaya devam eden COVID-19 salgınında kadın emeği sürecin ortaya çıkardığı olumsuz etkilerin hafifletilmesinde adeta bir tampon görevi görmektedir.⁶⁶ COVID-19 salgını, dünyanın kayıtlı ekonomilerinin ve günlük yaşamın devamlılığının kadınların “görünmez ve ücretsiz emeği” sayesinde sağlandığını da göstermektedir. Okulların kapanmasıyla birlikte çocukların ve yaşça

⁶³Mutlu Türkmen, Arif Özseri, “Covid-19 Salgını ve Spor Sektörüne Etkileri”, **International Journal of Sport Culture and Science**, C. 8, S. 2, 2020, s. 56.

⁶⁴Aslı E.Mert, “Covid-19 Salgını Sürecinde Farklı Yönleriyle Kadınların Durumu”, Koç Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları ve Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KOÇKAM), 30 Mart 2020, (Çevrimiçi), <https://kockam.ku.edu.tr/en/covid-19-salgini-surecinde-farkli-yonleriyle-kadinlari-durumu-asli-e-mert/> Erişim Tarihi: 4.05.2022.

⁶⁵Seda Topgöl, “İş ve Aile Yaşamı Dengesi(zlığı)nın Kadın Çalışanlar Üzerindeki Etkisi”, **Yönetim ve Ekonomi**, C. 23, S. 1, 2016, s. 218.

⁶⁶Saniye Dedeoğlu, “Dünya Ekonomisi ve Hayatta Kalmanın Feminizasyonu: Toplumsal Cinsiyet, Kalkınma ve Küreselleşme”, **Kalkınma ve Küreselleşme**, Yay. Haz. Saniye Dedeoğlu, Turan Başat, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2004, s. 102.

büyük bireylerin evde kalması, hasta aile bireylerinin varlığı, ücretsiz kadın emeği ve bakım emeğine olan talebi arttırmıştır.⁶⁷

Ücretsiz kadın emeğinin yanı sıra ücretli emeği ile iş gücü piyasasında yer almaya devam eden kadınlar açısından çalışma biçiminin uzaktan/evden çalışmaya dönüşmesi, salgın sonrasında çalışma hayatına devamlılığın sağlanması ve farklı pozisyonlarda yer alabilme fırsatlarından ziyade “eve geri itilme”lerine neden olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.⁶⁸ Yaşanmakta olan salgın süresince kadınların üstlendiği roller ve sorumluluklar, Kandiyoti tarafından “*koordinatörlükten icracılığa geçiş*” şeklinde ifade edilmektedir. Salgından önce kadınlar gerek kendi gerekse de piyasanın sunmuş olduğu hizmetler ve sosyal ilişkilerden yararlanarak birçok işin aynı anda dikkatli bir şekilde planlamasını yapmakta ve bunları koordine etmekte iken COVID-19 salgınında dışarıdan temin edilemeyen hizmetlerin telafisi kadınlar tarafından gerçekleştirilir hale gelmiştir. Sunulacak hizmetin şekline göre üstlenilen roller ve sorumluluklar farklılaşmış olup, kadınlar temizlikçi olmadığı durumda temizlikçi, öğretmen olmadığıda öğretmen, hasta bakıcı olmadığıda hasta bakıcı olmak zorunda kalmıştır. Bu durum özellikle çocuklu ailelerde gündelik hayatın devamlılığının sağlanması, çocuk bakımı ve çocukla ilgili kararların alınmasına yönelik sorumlulukların artmasına neden olmuştur.⁶⁹

“*Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği*” tarafından Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmada da salgın sürecinde ev içi işler için yardım alan kadınların oranının azaldığı gözlemlenmiştir. Salgından önce ev işleri için yardım alanların oranı %12 iken salgın sonrasında bu oran %2’ye düşmüştür. Yine salgından önce yakın çevreden yardım alarak ve piyasanın sunmuş olduğu imkanlar ile çocuk, engelli ve yaşlı bakımına yönelik hizmet alanların oranı %4,1 iken salgından sonra

⁶⁷United Nations, “Policy Brief: The Impact of the Covid-19 on Women”, 9 April 2020, p. 13, (Çevrimiçi),

<https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Policy-brief-The-impact-of-COVID-19-on-women-en.pdf>, Erişim Tarihi: 15.05.2022.

⁶⁸Zenep Nur Ayanoglu, “Karantina Belleği: Ev İçi Emeğe Radikal Feminist Bakış”, **Birikim Dergisi**, 25 Haziran 2020, (Çevrimiçi), <https://birikimdergisi.com/guncel/10168/karantina-bellegi-ev-ici-emege-radikal-feminist-bakis>, Erişim Tarihi: 16.05.2022.

⁶⁹Ezgi Başaran, “Deniz Kandiyoti: Salgın Modern Kadının Yaşadığı İllüzyonu Yıktı Geçti”, **Gazete Duvar**, 30 Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/04/30/deniz-kandiyoti-salgın-modern-kadinin-yasadigi-illuzyonu-yikti-gecti>, Erişim Tarihi: 14.01.2022.

%1,6'ya düşmüştür. Görüldüğü üzere ev işleri için alınan desteğin azalmasına veya artmasına bağlı olarak kadının hane içi ücretsiz emeğinin de doğru orantılı bir şekilde artış veya azalış göstermeye devam ettiği görülmektedir.⁷⁰ Nitekim oranlara bakıldığında bir başkasından destek alan kadınların oranının da sınırlı seviyelerde olduğu anlaşılmaktadır.

Hoschild, kadınların ilk vardiyasını işte ikincisini de evde gerçekleştirmek üzere iki farklı iş yükü yaşadığını “ikinci vardiya” (the second shift) kavramı ile açıklamaktadır.⁷¹ Sosyolog Chung ise COVID-19 salgın sürecinde kadınların çocukları, ebeveynleri, eşi ve diğer aile üyelerinin virüse yakalanma riski taşıması nedeniyle endişe ve kaygı duymasının zihinsel bir yük yaratarak “üçüncü vardiya”yı getirdiğini öne sürmektedir. Bu nedenle kadınların stres seviyelerinin artması ve diğer zihinsel sağlık problemlerine de açık hale gelmesi beklenmektedir.⁷² Öte yandan COVID-19 salgını gerçekleşmeden önce de kadınların çoğunun ikili bir iş yükü yaşadığı, çalışma hayatına devam etmenin yanı sıra hane içi işler ve çocuk bakımından da sorumlu olduğu bilinmekte iken salgın ile bu durumun bir devamlılığı niteliğinde olacak şekilde kadınlar üzerinde “çift çift işyükü” (double double work) yarattığı düşünülmektedir.⁷³

Kadınların hane içinde gerçekleştirdiği işlere ilaveten salgın ile birlikte yeni işler eklenmiştir. Alpar, bunları şu şekilde sınıflandırmaktadır:

“Hanede yaşayan çocukların uzaktan eğitim süreçlerinin takibi, teşviki, kontrolü ve geri bildirimi, hane içinde yaşasın ya da yaşamaması haklarında sokağa çıkma yasağı getirilen (20 yaş altı, 65 yaş üstü ya da kronik hastalığı olan) veya tedbir kapsamında sokağa çıkmayan aile efradının ve yakınların

⁷⁰Damla Eroğlu, Hilal Gençay, “Salgında Kadın Olmak: Covid-19 Salgınının ve Kamusal Alan Kısıtlamalarının Kadınlar Üzerindeki Etkilerinin Haklar Bağlamında Değerlendirilmesi”, Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, 2020, s.63-64, (Çevrimiçi), <https://kadinininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2021/02/Salginda-Kadin-Olmak-Uzun-Rapor-Final.pdf>, Erişim Tarihi: 21.04.2022.

⁷¹Arlie Russell Hochschild, **The Second Shift**, London: Penguin Books, 1989, p. 4.

⁷²Heejung Chung, “Return of the 1950s Housewife? How to Stop Coronavirus Lockdown Reinforcing Sexist Gender Roles”, The Conversation, March 30 2020, (Çevrimiçi), <https://theconversation.com/return-of-the-1950s-housewife-how-to-stop-coronavirus-lockdown-reinforcing-sexist-gender-roles-134851>, Erişim Tarihi: 6.06.2022.

⁷³Sherly Sandberg, Rachel Thomas, “Sherly Sandberg: The Coronavirus Pandemic is Creating a ‘Double Double Shift’ for Women Employers Must Help”, Fortune, May 7 2020, (Çevrimiçi), <https://fortune.com/2020/05/07/coronavirus-women-sheryl-sandberg-lean-in-employers-covid-19/>, Erişim Tarihi: 30.03.2022.

bakımı, alışveriş işleri, hijyen koşullarının yönetim ve organizasyonu, tedbir olarak yemeklerin evde hazırlanması ve gıdaların son kullanma tarihi ve stok takibinin yapılması, hijyen ve sterilizasyon hususunda artan sorumluluk, halihazırda çalışan kadınların evde çalışma sistemine geçmiş olması durumunda evden gerçekleştirilmesi gereken iş organizasyonu”⁷⁴ dur.

Salgın sürecinde önem teşkil eden ve sürekli dile getirilen konulardan bir diğeri de insan sağlığının korunması ve var olan salgın tehdidinden insanları korumaktır. Özellikle temizlik ve hijyen koşullarını sağlamak bu süreçte önem kazanmıştır. Hijyen koşullarının sağlanabilmesi için ise en temel gereksinim temiz su ihtiyacıdır. Fakat küresel olarak 4 milyar insan temizlik koşullarına, 3 milyar insan ise temiz su ve sabuna erişimden yoksundur. Bu nedenle temel hizmetlerin eksikliği kadınlar tarafından yapılan hane içi işleri arttırıcı yönde etkiye sahiptir. Örneğin, nüfus yoğunluğunun fazla ve temel hizmetlere ulaşımın sınırlı olduğu yerlerde (gecekondularda) kadınların su almak için su pompalarının olduğu kalabalık alanlara girmesi virüse yakalanma riskini arttırmaktadır. Kırsal alanlarda ise kadınların hane içi ücretsiz emeğine su teminine ilaveten yakacak odun temini eklenmektedir.⁷⁵

Öte yandan literatür incelendiğinde COVID-19 salgını sürecinde hane içi işlerin kimler tarafından gerçekleştirildiği ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerindeki etkisini tespit edebilmek amacıyla çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmüştür.

UNDP tarafından 2020 yılı Mayıs ayında yayınlanan “COVID-19 Küresel Salgın Sürecinde Türkiye’de Bakım Ekonomisi ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Eşitsizlikler”⁷⁶ raporunda yer alan bulgulara göre salgın sürecinde kadınlar ve erkekler tarafından yapılan işlerde ilk sırada hem kadınlarda hem de erkeklerde % 41 ile salgının gerekliliklerinden biri haline gelen hijyen koşullarını sağlamak, ikinci

⁷⁴Başak Işıl Alpar, “COVID-19 Salgın Sürecinde Kadın ve Hane İçi Emeği”, **COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri**, Ed. Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt, Sayım Yorgun, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 5264, İktisat Fakültesi Yayın No: 657, 2020, DOI: 10.26650/B/SS46.2020.005., s. 176.

⁷⁵UN Women, “From Insights to Action: Gender Equality in the Wake of COVID-19”, 2020, p. 8, (Çevrimiçi), <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Gender-equality-in-the-wake-of-COVID-19-en.pdf>, Erişim Tarihi: 3.05.2022.

⁷⁶İpek İlkkaracan, Emel Memiş, “COVID-19 Küresel Salgın Sürecinde Türkiye’de Bakım Ekonomisi ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Eşitsizlikler Araştırma Notu, Ankara: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2020, s.8, (Çevrimiçi), <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/covid-19-kuresel-salgın-surecinde-turkiyede-bakim-ekonomisi-ve-toplumsal>, Erişim Tarihi: 14.01.2022.

sırada çocuk bakımına yönelik işler bulunmaktadır. Çocuk bakımına yönelik işlerin kadınlarda erkeklerden %5 oranında fazla olduğu görülmektedir. Üçüncü sırada ise dışarıda yemek yeme ve dışarıdan sipariş verme olanaklarının sınırlı hale gelmesi yer almakta kadınlarda %16 ve erkeklerde %15 oranında iş yükü yarattığı şeklindedir.

O'neil ve Çarkoğlu'nun Türkiye'de 18 yaş ve 1216 kişi ile gerçekleştirdiği çalışmada hane içi işlerin paylaşılmasında ise eğitim düzeyinin önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Fakat bu işlerin hangi eğitim düzeyinden olursa olsun erkekler tarafından kadınların alanı olarak kabul edilen ve özel alanla ilişkilendirilen çamaşır ve bulaşık yıkamak, yemek yapmak, temizlik yapmak ve evi toplamak vb. işlerden ziyade erkeklerin yapabileceği, güç gerektiren ve kamusal alanla ilişkilendirilebilecek tamirat ve bakım işleri, ev için alışveriş yapmak gibi işler olduğu görülmüştür. Evdeki tamirat ve bakım işlerini üstlenen erkeklerin eğitim düzeyine göre oranları şu şekildedir; ilk-orta %59, lise %61, yüksekokul ve üstü %69 oranında iken ev için alışveriş yapmak; ilk-orta %56, lise %60, yüksekokul ve üstü %68'dir. Erkeklerin çocuk bakımı ile ilgili sorumluluklarının ise 2016 ile 2020 yılları arasında artış yaşandığı belirlenmiş, 2020 yılı itibarıyla çocuk bakımı ile ilgilenen babalarının oranı %51 olmuştur.⁷⁷

Işık'ın çalışmasında ise kadınlar, erkekler tarafından hane içi işlere olan yardımın salgın sonrasında devam etmeyeceğine dair inanca sahiptir. Bu durum Işık tarafından "*sahte olumlu bir rüzgar*" şeklinde yorumlanırken⁷⁸ öte yandan karantina döneminin aile bireyleri arasındaki ilişkilerin güçlenmesi, çocukları ve eşi ile vakit geçirmek isteyenlere yeterli zaman sağlaması nedeniyle de bir "*fırsat penceresi*" olarak da yorumlanmaktadır.⁷⁹

⁷⁷Mary Lou O'Neil, Aslı Çarkoğlu, "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması 2020", Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezi, s. 16, (Çevrimiçi), <https://gender.khas.edu.tr/sites/gender.khas.edu.tr/files/inline-files/TTCKAA2019%20Son7.pdf>, Erişim Tarihi: 15.05.2022.

⁷⁸Ebru Işık, "Covid(19) Salgını ve Kadın Emegi: Türkiye'den Kadın Deneyimleri", **Politik Ekonomik Kuram**, C. 4, S. 2, 2020, s. 235.

⁷⁹Ali Murat Alhas, "More "Family Time" Amid Coronavirus Isolation at Home", **Anadolu Agency**, 21.04.2020, (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/en/latest-on-coronavirus-outbreak/more-family-time-amid-coronavirus-isolation-at-home/1812529>, Erişim Tarihi: 16.5.2021.

COVID-19 salgın sürecinin kadınlar tarafından nasıl yaşandığına ilişkin Türkiye’de 18-30 Mayıs 2020 tarihleri arasında 413 kadın ile gerçekleştirilen bir diğer çalışmada kadınların sorumluluk alanları arasında temel ihtiyaçların giderilmesi ile ilgili işlerin bulunduğu görülmektedir. İlk sırada %70 ile çamaşır ve bulaşık, ikinci sırada %61,1 ile yemek yapmak ve üçüncü sırada ise %49,5 ile temizlik yapmak bulunmaktadır. Öte yandan salgın sürecinde uzaktan eğitime geçilmesi ile birlikte bu süreçte çocukların derslerine yardımcı olma ile ilgili eşinin sorumluluk aldığını söyleyen kadınların oranı ise %2’dir. Hane içi işlerin aile içinde eş ve çocuklar arasında paylaşımı ile sağlanan işler; %42 ile temizlik ve %35 ile çocukların derslerine yardımcı olunması ile ilgilidir. Hane içi işler ve çocukların sorumluluğunun kadınların üzerinde olduğu görülmekle birlikte bu işleri tek başına üstlenen erkek bu çalışmada bulunamamıştır.⁸⁰

Şenol ve Taştan’ın COVID-19 salgınında ev kadınlarının salgın sürecine bakış açısını anlayabilmek ve ev kadınlarının kendilerine yükledikleri sorumlulukları tespit edebilmek amacıyla 20 Nisan-20 Mayıs tarihleri arasında Kırıkkale’de 21 ev kadını ile gerçekleştirdikleri çalışmada salgın sürecinde sürekli evde olan ev kadınları tarafından eşinden hane içi işler ve çocuk bakımına destek görmediğinde dinlenmekte zorlandıkları, gerek fiziksel gerek psikolojik olarak yıprandıkları ifade edilmektedir. Öte yandan bu işlerin yalnızca kadının sorumluluk alanında bulunduğu şeklinde erkekler tarafından sergilenen tutum ise kadınları rahatsız etmektedir.⁸¹

Aygün, Köksal ve Ünsal’ın 3000 kişilik bir veri setine erişerek salgının hane içi üretim ve işbölümü üzerindeki etkilerini incelediği çalışmasında ise salgın esnasında hane içi işlerden sorumlu olan kadın katılımcıların oranında %6 gerileme yaşanmıştır. Bu gerilemenin nedeni salgın öncesinde bu işlerden sadece kendisinin sorumlu olduğunu söyleyen kadınların salgın esnasında hane içi işleri eşleriyle birlikte paylaşmasına dayandırılmaktadır. Hane içi işleri eş ile birlikte paylaştığını

⁸⁰ Aysel Günindi Ersöz, “Bir Salgını Kadın Olarak Deneyimlemek: Covid-19 Günlerinde Ev İçindeki Yaşamın Eşitsiz Doğası”, **Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences**, C. 6, S. 31, 2020, s. 1519.

⁸¹ Dolunay Şenol, Aşkın Taştan, “Covid-19 (Corona Virüs) ile Mücadelenin Görünmez Kahramanları: Ev Kadınları”, **Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences**, Vol. 6, No. 27, 2020, s. 845.

söyleyen hem erkek hem de kadın katılımcıların oranı artarken, erkek katılımcılardan hane içi işleri eşiyile paylaştığını söyleyenlerin oranında %5, kadın katılımcılarda ise %6 artış olmuştur. Salgın öncesinde hane içi işlere dair sorumluluk almadığını söyleyen erkeklerin oranı ise %82'den %75'e gerilemiştir. Buna göre kadınların hane içi sorumluluklarında ise büyük oranda bir değişiklik olmamıştır. Erkeklerin hane içi sorumluluk almaları kadınların iş yükünü azaltmamış bu yükün büyük bir kısmı yine kadınlar tarafından üstlenilmiştir.⁸²

Czymara, Lagenkamp ve Cano'nun Almanya'da karantinanın ilk dört haftasında (27 Mart-26 Nisan) yaşanan deneyimlerin cinsiyetler arasında nasıl farklılık gösterdiğini inceledikleri 1100 kişi ile çevrimiçi anket yöntemiyle gerçekleştirilen çalışmalarında ise en çok öne çıkan konulardan ilki %14.9 ile sosyal etkileşimdir. İkinci olarak ise %13,2 ile çocuk bakımı gelmektedir. İlk sırayı sosyal etkileşimin alması karantina süreci ve salgının sosyal izolasyonu gerektirmesi, toplumsal ilişkileri sekteye uğratması ile yakından ilişkilidir. Çocuk bakımının ise ankete katılanlar için hayati öneme sahip olan konulardan biri olduğu görülmektedir.⁸³ Aynı çalışmada erkekler ve kadınların COVID-19 salgın sürecini farklı şekillerde deneyimlediği de anlaşılmaktadır. Örneğin; erkekler çoğunlukla ücretli iş ve ekonomi, kadınlar ise sosyal etkileşim ve çocuk bakımı ile ilgili konuları konuşmaktadır. Kadın ve erkeklerin konuştuğu konular arasında farklılıkların bulunması bir yandan bireylerin yaşadığı durumun getirdikleri ile ilişkili iken diğer yandan bilişsel emeğin kadınlar tarafından yoğun biçimde kullanıldığını göstermekte ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir başka boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁴

Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında bazı çalışmalarda erkeklerin hane içi iş bölümüne katılımında değişiklikler olduğuna yer verilse de bu işlerin kadının hane içi ücretsiz emek alanlarından farklı, kamusal alanla ilişkisi bulunan

⁸²Aysun Hızıroğlu Aygün, Selin Köksal, Gökçe Uysal, "COVID-19 Pandemisinde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Ev İşlerini Kim Yaptı? Çocuklara Kim Baktı?", İstanbul: İstanbul Politikalar Merkezi (İPM) Sabancı Üniversitesi Stiftung Mercator Girişimi, **İPM Mercator Politika Notu**, Mart 2021, s. 4, (Çevrimiçi), <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20210816-20080736.pdf>, Erişim Tarihi: 15.05.2022.

⁸³Christian S. Czymara, Alexander Langenkamp, Tomás Cano, "Cause for Concerns: Gender Inequality in Experiencing the COVID-19 Lockdown in Germany", **European Societies**, Vol. 23, 2021, p. 7-8-9.

⁸⁴A.e., p. 11.

alanlarda olduğu görülmektedir. Çamaşır, bulaşık, yemek yapma, temizlik, çocuk bakımı işlerinde kadının sorumluluğu salgın sürecinde de devam etmektedir. Dinlenmeye ve kendine vakit ayıramayan kadınların psikolojik olarak yıpranmaları ve tükenmiş hissetmeleri ise kaçınılmaz gözükmemektedir. Bu nedenle salgın sürecinin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini besleyen bir niteliğe sahip olup olduğu söylenebilir.

Salgın sürecinin kadın emeği üzerindeki farklı boyuttaki etkilerinin yanı sıra salgın sürecinde dışarıdan temin edilemeyen bakım hizmetlerini telafi edebilmek ve çocuk bakımının kadın emeği üzerindeki etkisini azaltmaya yönelik bazı ülkeler tarafından çeşitli uygulamalar hayata geçirilmiştir. Örneğin İtalya’da sağlık sektöründe çalışanlar için 1000 £ (1104 Amerikan dolarına kadar) “bebek bakıcısı ikramiyesi” ile evde çocuk bakımı için ödeme yapabilme imkanı sağlamayı amaçlayan bir uygulama getirilmiştir. Avusturya, Fransa, Almanya ve Hollanda’da çocuk bakım hizmeti veren kuruluşlar, okullar ve tesisler kapanmasına rağmen temel hizmet sağlayan çalışanların çocuklarının bakılabilmesi adına çekirdek kadro ile bazı tesisler açık kalmaya devam etmiştir. Almanya ise düşük gelir düzeyine sahip ebeveynler için çocuk bakımına erişim artırırken Güney Kore, gelir düzeyi düşük olan ailelere 2,4 trilyon Won (2 milyar ABD \$) tutarında kupon vermiştir.⁸⁵

Salgın sürecinde okulların kapanması ve çocuk bakımına olan ihtiyacın artması nedeniyle büyük ölçüde tek ebeveynli ailelerin bu durumdan olumsuz şekilde etkilenmesi beklenmektedir. Tek ebeveynli aileler gelir elde etmek ile hane içi iş yükü özellikle de çocukların bakımı konusunda denge kurmakta güçlük yaşar hale gelmiştir. 1950’lerin eve geldiğinde sıcak yemek ve yıkanmış çocuklarla karşılaşan aile babası ideali COVID-19 salgınında pek mümkün görünmemektedir. Örneğin, Britanya’da bugün ailelerin dörtte birini tek ebeveynli aileler oluştururken, tek ebeveynli ailelerin ise %90’dan fazlasını hane reisi kadın olan aileler

⁸⁵Umberto Cattaneo, Emanuel Pozzan, “Women Health Workers: Working Relentlessly in Hospital and at Home”, ILO, 7 April 2020, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_741060/lang--en/index.htm, Erişim Tarihi: 22.06.2021.

oluşturmaktadır. Bu nedenle salgın sürecinde hane reisi kadın olan ailelerin daha fazla zorlanacağı söylenebilir.⁸⁶

Amerika Birleşik Devletleri Nüfus Sayım Bürosu (USCB) 2019 yılı verilerine göre ABD’de yaklaşık olarak 130 milyon hanehalkı bulunmaktadır. Evli çiftler (çocuk sahibi olan ve olmayan) %48, tek başına yaşayan bekâr ve aile olmayıp çiftlerin birlikte yaşadığı haneler %35, hane reisi kadın olan hanelerin oranı %12 iken hane reisi erkek olan hanelerin oranı ise %5’tir. Tek ebeveynli haneler ise 66 milyon, hane reisi kadın olan ailelerin oranı ise 15 milyon civarındadır. Tek ebeveynli ailelerin ise yaklaşık %30’u hane reisi kadın olan ailelerden oluşmaktadır. Bundan dolayı ekonomik durgunluk dönemlerinde olduğu gibi COVID-19 salgınında da hane halkında ikinci bir kazanç sağlayan eşin varlığı ve iş gücüne dahil olması salgın sürecinde yaşanacak iş kayıpları olsa da gelirin güvence altına alınmasını sağlamaktadır. COVID-19 salgınına önceki salgınlardan farklı kılan ise okulların ve kreşlerin kapanması nedeniyle çocuk bakım ihtiyacında yaşanan ani yükseliştir. Bu durumdan özellikle etkilenecek olan kesim tek ebeveynli ailelerdir.⁸⁷

3.3.2.2. Zaman Yoksulluğu Yaşayan Kadınlar Üzerindeki Etkisi

Kadın emeğinin yoğun bir biçimde kullanıldığı, iş yükünün arttığı ve birçok işin bir arada yapılmasını zorunlu hale getiren COVID-19 salgınında dünya genelinde kadınlar “*zaman yoksulluğu*” sorunu ile karşılaşmaktadır. Kadın ve erkeklerin salgın öncesinde ücretsiz bakım ve ev işlerine zaman ayırdıkları sürelerle bakıldığında bu işlere kadınların erkeklerden üç kat daha fazla zaman ayırdığı görülmektedir. Fakat salgınla birlikte okul, kreş ve günlük bakım hizmeti sağlayan kurum ve kuruluşların kapanması aileleri özellikle de kadınları daha çok etkilemiştir. İş kaybı yaşamaları ve gelirlerinin azalmasının yanı sıra kadınların karşılaştığı güçlüklerin sonucunda “*zaman yoksulluğu*” ortaya çıkmıştır. Bu durum zamanlarını nasıl değerlendirmeleri konusunda tercihlerde bulunmalarını, değişiklikler

⁸⁶Helen Lewis, “The Coronavirus Is a Disaster for Feminism”, **The Atlantic**, March 19 2020, (Çevrimiçi), <https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/03/feminism-womens-rights-coronavirus-covid19/608302/>, Erişim Tarihi: 29.03.2022.

⁸⁷Titan Alon vd., “The Impact of COVID-19 on Gender Equality”, **Cambridge: National Bureau of Economic Research (NBER)**, Working Paper 26947, April 2020, p. 11-12.

yapmalarını gerektirmiştir.⁸⁸ Zaman yoksulluğunun kadınlar tarafından yaşanması, hane içi işlerin hanedeki bireyler özellikle de kadınlar ve erkekler arasında nasıl paylaşıldığına yönelik olarak da ışık tutmaktadır.

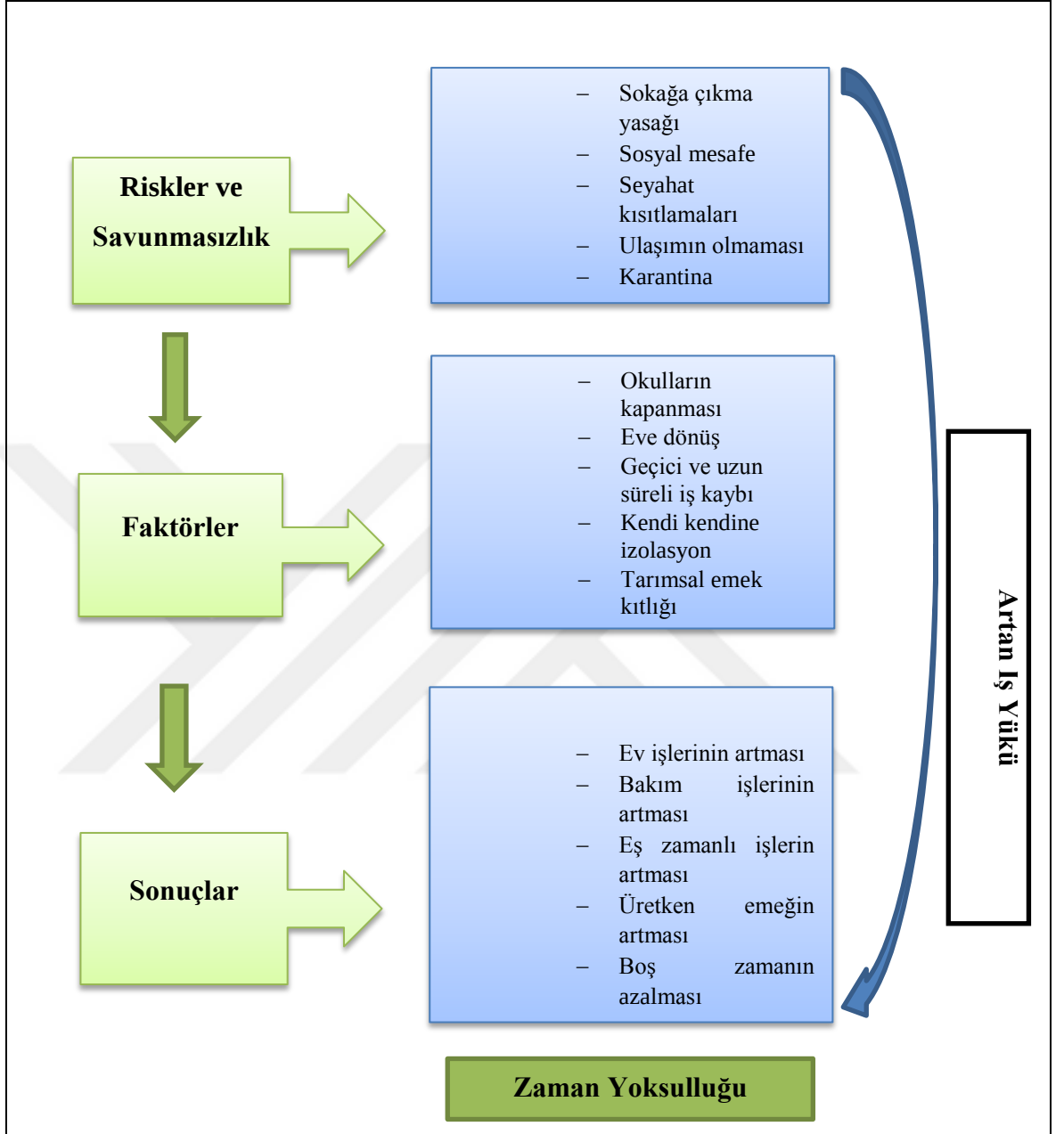
Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verilerine göre kadınlar günlük olarak ortalama 4 saat 25 dakika ücretsiz bakım emeğine vakit harcarken erkekler 1 saat 23 dakika ayırmaktadır. Bu durum kadın ve erkekler arasında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin olduğunu gösterirken öte yandan okulların, çocuk bakımı ve diğer bakım hizmeti sunan kurumların kapanması ücretsiz bakım emeğine harcanan vaktin de artmasına neden olmuştur. Küresel bakım krizinin yaşanması, hane içi iş yükünün artması ve bakım krizinin yaşandığı salgın sürecinde kadınların yoğun bir biçimde çalışıyor olması iş ve yaşam dengesinin sağlanmasını güçleştirmiştir.⁸⁹ Nitekim kadınların salgın sürecinden önce ve sonra hane içi ücretsiz emeğe ayırdıkları zaman açısından da farklılıklar bulunmaktadır. Salgın öncesinde kadınların %84'ü ev içi emeğe 0-4 saat arasında zaman ayırırken salgın sürecinde bu oran %58,1'e düşmüş, 4-6 saat ve üzeri zaman ayıranların oranı ise salgın öncesinde %15,9'dan salgın sürecinde %41,80'e yükselmiştir.⁹⁰ Ücretsiz ev içi emeğe ayrılan zamanın iş yükünün artmasına bağlı olarak artış gösterdiği ve bu durumun kadınların zaman yoksulluğu yaşamasında da önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır.

⁸⁸UN Women, "From Insights to Action: Gender Equality in the Wake of COVID-19", 2020, p. 8, (Çevrimiçi),

<https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Gender-equality-in-the-wake-of-COVID-19-en.pdf>, Erişim Tarihi: 3.05.2022.

⁸⁹Umberto Cattaneo, Emanuela Pozzan, "Women Health Workers: Working Relentlessly in Hospitals and at Home", 7 April 2020, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_741060/lang--en/index.htm, Erişim Tarihi: 22.06.2021.

⁹⁰Damla Eroğlu, Hilal Gençay, "Salgında Kadın Olmak: Covid-19 Salgınının ve Kamusal Alan Kısıtlamalarının Kadınlar Üzerindeki Etkilerinin Haklar Bağlamında Değerlendirilmesi", Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, 2020, s.66, (Çevrimiçi), <https://kadininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2021/02/Salgında-Kadın-Olmak-Uzun-Rapor-Final.pdf>, Erişim Tarihi: 21.04.2022.

Şekil 3. 1. COVID-19 Salgınında Kadınların Yaşadığı Zaman Yoksulluğu

Kaynak: Mou Rani Sarker, “Labor Market and Unpaid Works Implications of COVID-19 for Bangladeshi Women”, **Gender Work Organ**, Vol. 28, No. S2, 2020, p. 5.

Öte yandan uzaktan/evden çalışma biçiminin kadınlar açısından değerlendirildiğinde zaman tasarrufu sağladığına yapılan çalışmalarda yer verilmektedir. Karaca-Esen tarafından uzaktan çalışmanın çalışan annelerin iş ve yaşam dengesinin sağlanmasında nasıl bir etkiye sahip olduğunu incelemek amacıyla yapılan araştırmada çalışan annelere göre uzaktan çalışmanın önemli kazanımları arasında en çok ön plana çıkan “zaman” kavramıdır. Salgın sürecinde uzaktan/evden

çalışan anneler için işe giderken yolda geçirdiği vakit, çocuklarına ayırabildikleri bir zaman dilimine dönüşmüştür.⁹¹ Uzaktan çalışmanın çalışanlar tarafından “zamandan tasarruf” olarak görülmesi Akbaş Tuna ve Türkmendağ tarafından yapılan araştırmada da rastlanmıştır. Covid-19 salgınında uzaktan çalışma uygulamasının çalışanların motivasyonunu nasıl etkilediğini belirlemek üzere yapılan bu çalışmada ise uzaktan çalışmanın avantajları; çalışma koşulları ve güvenli bir ortamda çalışma, işyerindeki düzende çalışmanın bitkinlik yaratması ve zaman tasarrufudur. İşyerine ulaşımında ve molalarda harcanan zamanın uzaktan çalışmada olmaması, aslında bu zamanın çalışanlar tarafından zaman kaybı olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur.⁹²

Tüm bu işlerin aynı zamanda ihtiyaçların öngörülmesi, ihtiyaçların karşılanması için seçenekleri tespit etmek, karar almak ve sonucunu takip etmek şeklinde dört farklı süreci içeren bilişsel emeğin kullanımını da arttırdığını söylemek mümkündür.⁹³

Daminger, bilişsel emek ve kullanıldığı alanları aşağıdaki şekilde örnekleriyle vermektedir:

Tablo 3. 5. Bilişsel Emek Alanları ve Örnekleri

Bilişsel Emek Alanları	Bilişsel Emek Örnekleri
Yiyecek	Piştirilecek yemeğe karar vermek, Marketten yiyeceklerin sürekli temin edilmesi
Çocuk bakmak	Çocuk bakım merkezi seçmek, Uyku düzeni ve yemek saatlerini ayarlamak
Lojistik / Programlama	Aile takvimini yönetmek, Takvimde yaşanan çakışmaları çözmek
Temizlik/ çamaşır	Çarşafaların ve havluların ne zaman değişeceğine

⁹¹Selin Karaca, Emel Esen, “İş Yeri İnovasyonunun Bir Örneği Olarak Uzaktan Çalışmanın İş-Yaşam Dengesine Etkisi: Çalışan Anneler Üzerine Bir Araştırma”, **International Social Innovation Congress Istanbul**, 16-17 October 2019, s. 19.

⁹²Ayşen Akbaş Tuna, Zafer Türkmendağ, “Covid-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Çalışma Uygulamaları ve Çalışma Motivasyonunu Etkileyen Faktörler”, **İşletme Araştırmaları Dergisi**, C. 12, S. 3, 2020, s. 3253.

⁹³Allison Daminger, “The Cognitive Demansion of Household Labor”, **American Sociological Review**, Vol. 84, No. 4, 2019, p. 610.

	karar vermek, Ne zaman yardım alınacağına karar vermek
Finans	Faturaların vaktinde ödenmesi, Gelirin nerelere ayrılacağına karar vermek
Toplumsal ilişkiler	Yaklaşan doğum günleri için hediye seçmek, Oyun tarihlerini koordine etmek
Alışveriş	Satın alınacak ürünleri belirlemek, Ürünlerin marka ve modeline karar vermek
Ev ve araba bakımı	Tamire ihtiyacı olan öğelerin fark edilmesi, Tamirci bulmak
Seyahat/Boş Zaman	Tatil programı ayarlamak, Hafta sonu tatillerinde yapılabilecek boş zaman aktivitelerini araştırmak

Kaynak: Allison Daminger, “The Cognitive Demansion of Household Labor”, **American Sociological Review**, Vol. 84, No. 4, 2019, p. 617.

Sosyoloji profesörü Sarah Bowen COVID-19 sürecinde yaşanan durumu “*masaya yiyecek koymanın bilişsel emeği arttı*” şeklinde ifade etmekte ve bilişsel emek kavramının son derece cinsiyetlendirilmiş olduğunu belirtmektedir. Bu durumun nedeni ise evdeki ihtiyaçların önceden algılanması ve tespit edilmesinde kadınların rolüdür. Örneğin; alışveriş listesini yapmak sıklıkla kadınlar tarafından gerçekleştirilirken, evde biten tuvalet kağıdını ilk fark eden ise genellikle kadınlardır.⁹⁴ Benzer bir durum çalışan anneler tarafından çocukları hastalandığında veya rutin sağlık kontrolleri gerektiğinde doktorun araştırılması, randevunun alınması, randevuya zamanında gidilmesi gibi süreçlerin takibinde de yaşanmaktadır. Kadınlar randevuya genellikle çocukları ile birlikte kendileri giderken, bu süreç düzenlendikten sonra eşler doktora gitme aşamasında katılım göstermektedir.⁹⁵

Salgın sürecinde kadınların bilişsel emeğini yoğun biçimde harcadığı alanlardan bir diğerini de çocuk sahibi olan annelerin eğitim sürecini takip etmesi, kontrol etmesi, okul ve öğretmen arasındaki iletişimin sağlanması gibi faaliyetleri

⁹⁴Anna North, “The Women’s Work of the Pandemic”, **Vox**, 30 April 2020, (Çevrimiçi), [The “women’s work” of the coronavirus pandemic - Vox](#), Erişim Tarihi: 30.03.2022.

⁹⁵Şenay Dinçer, Olcay Bige Aşkun, “Orta Düzey Bankacı Kadın Yöneticilerin Annelik Sürecinin İş Yaşamları Üzerine Etkisi”, **İş Yaşamında Kadın: COVID-19 Sürecinde Farklı Sektörlerde Analiz**, Ed. Fatma Ayanoğlu, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2021, s. 245.

içeren eğitim-öğretim süreci oluşturmaktadır. Okulların eğitime ara vermesi ile uzaktan eğitim sürecine geçiş, salgın öncesinde yeterince üzerinde durulmayan aktif teknoloji kullanımı gibi bazı yeteneklere ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştur. Bu beceriden yoksun olan ve kendi başlarına canlı ders yayınlarının takibi, kaydı ve ödev çıktısının alınması gibi işleri gerçekleştiremeyen özellikle de anaokulu ve ilkokul çağındaki çocuklar genellikle anneleri ile bu süreci beraber götürmektedir. Öte yandan canlı dersin açılması ve kapatılması, bağlantının kopması, sesin kesilmesi gibi durumlar bu süreçte yaşanırken öğretmenin istedikleri etkinliklerin gerçekleştirilmesinde çocukların kimi zaman söylenileni anlamakta güçlük çekmesi, başka işlerle ilgilenmesi ve dikkatinin dağılması söz konusudur. Bu durum ise annelerin çocukları başında beklemelerine ve ciddi bir zaman harcamalarına sebep olmakta hem zaman yoksulluğu hem de bilişsel emeğin kullanımını arttırmaktadır.⁹⁶

3.3.3. Psikolojik Etkileri

COVID-19 salgını bireylerin beklenmedik bir durum ile karşı karşıya kalmalarına ve geleceğe yönelik planlarının ertelenmesine neden olmuştur. Karantina ve izolasyon süreci, salgının seyri hakkında belirsizlik ortamının oluşması, yakın çevreden ayrı kalmak ve yaşam koşullarının kötüleşmesi gibi etmenler nedeniyle bu süreçte herhangi bir ruhsal hastalığa yatkın olup olmadığına bakmaksızın toplumdaki tüm bireyler salgının yarattığı ortam neticesinde karamsarlık, çaresizlik ve kaygı hissi yaşar hale gelmiştir. Hanede kendisine bağımlı nüfus bulunanların ise bu kişilerin ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmadığı konusunda endişelenmeleri de mevcut kaygı düzeyinin hastalık boyutuna gelmesi gibi durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öte yandan bireylerin yakınlarının hastalık riski altında olması veya hastalığa yakalanması, aile içi şiddete şahit olması depresyona, travmatik stres belirtilerine veya travma sonrası stres bozuklukları gibi psikolojik rahatsızlıklara da yol açmaktadır.⁹⁷ Kadınlar salgın süreci ile ortaya çıkan sağlık tehdidinden tedirginlik duyarken, en büyük kaygılarından birini ise kendilerinin değil evdeki bir

⁹⁶Alpar, **a.g.e.**, s. 176.

⁹⁷İstanbul Tabip Odası, “Karantinanın Ruhsal Etkileri ve Koruyucu Önlemler”, 28 Mart 2020, (Çevrimiçi), <https://istabip.org.tr/5612-karantinanın-ruhsal-etkileri-ve-koruyucu-onlemler.html>, Erişim Tarihi: 15.08.2022.

başka bireyin hasta olma ihtimali oluşturmaktadır. Bu durumun kadınlar üzerinde psikolojik sorunlara yol açması beklenirken aynı zamanda bakımı sağlayacak kişi olarak da iş yükü anlamına gelmektedir.⁹⁸

DİSK/Genel-İş sendikasına üye 2.050 kadın işçi ile yapılan ve Mart 2021 yılında yayınlanan “COVID-19 Salgınının Kadın İşçiler Üzerindeki Etkileri Araştırması”nda kadın işçilerin %60’ı kendi sağlığı ve yakınlarının sağlığına ilişkin korku ve endişe duyarken, %15,5’i sosyal çevresinden uzaklaştığını, %12’si umutsuz hissettiğini belirtmiştir. Öfkeli ve kızgın hissetme, kamusal alanlara girmekten çekince duyma, sağlık sorunlarının artması da endişeye yol açan diğer nedenler arasında belirtilmiştir.⁹⁹ Salgının kadınlar üzerinde psikolojik etkileri mevcutken şiddet, iş hayatından kaynaklanan tükenmişlik hissi ve genel yaşamla ilgili olan bunalım, stres ve depresyon şeklinde psikolojik sorunlar yaşadığı da görülmektedir.

3.3.3.1. Şiddet

COVID-19 salgın sürecinde kadınların psikolojisi üzerinde olumsuz etkiye neden olabilecek etmenler arasında ilk sırada kadına yönelik şiddet bulunmaktadır. Salgın ile birlikte kadına yönelik şiddeti besleyen ve artmasına neden olan etmenler; şiddet uygulayan kişi ile bir arada kalmak ve aynı evi paylaşmaktır. Bu durum kadınlar açısından 24 saat boyunca şiddete maruz kalma tehlikesi doğurmuş, salgından korunmak için önemli bir alan olan ev, kadınlar için güvensiz, tehlikeli ve korunaksız alanlara dönüşmüştür.¹⁰⁰ Öte yandan hanehalkının salgın nedeniyle iş, gelir ve diğer varlıklarında kayba uğraması ekonomik zorlukları beraberinde getirmiş, temel ihtiyaçların karşılanamaması söz konusu olmuş ve yoksulluk riski ortaya çıkmıştır. Böyle bir ortamın varlığı ise cinsel şiddete maruz kalma riskini arttırırken diğer yandan geleneksel cinsiyet rollerinin ailenin geçimini sağlayan

⁹⁸Ebru Işık, “Covid(19) Salgını ve Kadın Emeği: Türkiye’den Kadın Deneyimleri”, **Politik Ekonomik Kuram**, C. 4, S. 2, 2020, s. 236.

⁹⁹DİSK/GENEL İŞ, “COVID-19 Salgınının DİSK/GENEL-İŞ Kadın İşçileri Üzerindeki Etkileri Araştırması”, Mart 2021, s. 13, (Çevrimiçi), <https://cloudsdomain.com/uploads/dosya/45717.pdf>, Erişim Tarihi: 25.07.2022.

¹⁰⁰Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, **Koronavirüs Salgını Süresince Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele İzleme Raporu**, 13 Nisan 2020, s. 2, <https://morcati.org.tr/wp-content/uploads/2020/06/koronavirüs-salgini-suresince-kys-rapor.pdf>, Erişim Tarihi: 6.03.2022.

tarafın erkek olduğunu dayatması nedeniyle erkeklerin yetersizlik hissi, belirsizlik, kontrol kaybı yaşaması eş, çocuklar başta olmak üzere hanedeki diğer bireylere yönelik şiddetin de ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁰¹ Nitekim gerek dünyada gerek Türkiye’de kadına yönelik şiddetin arttığını gösteren verilere ulaşılmıştır.

Fransa’da sokağa çıkma yasaklarının başladığı 17 Mart’tan beri ev içi şiddet vakalarında %30, Arjantin’de ise aile içi şiddet vakalarında karantina önlemleri başladığından beri %25 artış görülmüştür. Kanada, İspanya, Almanya, İngiltere ve Amerika’da, hükümet otoriteleri, sivil toplum örgütleri ve kadın hakları aktivistleri pandemi esnasında kadınların barınak ihtiyacı olduğunu ifade etmiş ve bu yönde talepte bulunmuştur. Kıbrıs ve Singapur’daki yardım hattı çağrılarında da yine artış olduğu gözlemlenmiştir.¹⁰²

Çin’in Hubei şehrinde yer alan Jingzhou polis departmanının raporlarına göre ev içi şiddet vakalarının üç katına çıktığı ve Ocak 2019 yılı ile Ocak 2020 yılı kıyaslandığında şiddet vakalarının %90’ının COVID-19 salgını ile ilişkili olarak ortaya çıktığı bildirilmiştir.¹⁰³ Türkiye’de de benzer bulgulara rastlanmıştır, Sosyo Politik Saha Araştırma Merkezi tarafından 1873 kadın katılımcı ile yapılan çalışmada salgın sürecinde kadına yönelik şiddetin %15,2 den %43’e yükseldiği görülmüştür.¹⁰⁴ Fakat T.C İçişleri Bakanlığı ise dünyadaki artan şiddet oranlarının aksine Türkiye’de vakalarda azalma görüldüğü yönünde bir tespitte bulunmuştur. Bu durumu ise Türkiye’de ilk COVID-19 vakasının görüldüğü tarihten önce ve sonraki 70 günlük süreçte kadına yönelik şiddet olayları ve müracaatlarını karşılaştırarak polis ve

¹⁰¹UN Women, “Prevention: Violence against Women and Girls & COVID-19”, p. 3, (Çevrimiçi), <https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Brief-Prevention-Violence-against-women-and-girls-and-COVID-19-en.pdf>, Erişim Tarihi: 4.05.2022.

¹⁰²UN Women, “COVID-19 and Ending Violence Against Women and Girls”, UN Women Headquarters, 2020, (Çevrimiçi), <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Issue-brief-COVID-19-and-ending-violence-against-women-and-girls-en.pdf>, Erişim Tarihi: 15.05.2022.

¹⁰³Bethany Allen-Ebrahimian, “China’s Domestic Violence Epidemic”, *Axios*, Mar 7 2020, (Çevrimiçi), <https://www.axios.com/2020/03/07/china-domestic-violence-coronavirus-quarantine>, Erişim Tarihi: 4.05.2022.

¹⁰⁴Sosyo Politik Saha Araştırmaları Merkezi, Covid-19 Karantinasından Kadının Etkilenimi ile Kadın ve Çocuğa Yönelik Şiddete İlişkin Türkiye Araştırma Raporu, Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://sahamerkezi.org/wp-content/uploads/2020/04/kadin-covid-ek.pdf>, Erişim Tarihi: 4.05.2022.

jandarmaların sorumluluğundaki bölgelere gelen taleplerin %7, hayatını kaybeden kadın sayısında ise %31 oranında azalma yaşanmasına dayandırmaktadır.¹⁰⁵

T.C Hakimler ve Savcılar Genel Kurulu (HSK) tarafından yayımlanan genelge ile ülke çapında salgın riskine karşı alınan tedbirler arasına “6264 sayılı Kanun kapsamında verilen tedbir kararlarının yükümlülerin korona virüs kapsamında sağlığını tehdit etmeyecek şekilde değerlendirilmesi gerektiğine”¹⁰⁶ şeklinde bir ibare konmuştur. Bu durum ise şiddet uygulayan kişinin salgına karşı korunurken kadınların tehlikeye atıldığı şeklinde değerlendirilmiştir. Kadınların şiddet uygulayan kişi ile aynı evde kalması salgın sürecinin bir zorunluluğu olmadığı gibi sağlıklı olmak nasıl herkesin hakkı ise güvende olmanın da herkesin hakkı olduğu ifade edilmiş ve bu durum kadına yönelik şiddette bir insan hakkı ihlali olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan toplumdaki bazı kesimler tarafından bu kararın iptaline yönelik talepte bulunulmuştur.¹⁰⁷

Kadına yönelik şiddet, salgından önce de sıklıkla karşılaşılan bir durum olsa da salgın sürecinde arttığı düşünülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü tarafından “COVID-19 ve Kadına Yönelik Şiddet” başlığı ile 7 Nisan 2020 tarihinde yayınlanan yazıda kadınların pandemi de dahil olmak üzere kriz durumlarında şiddete maruz kalma eğilimlerinin arttığı, özellikle de yaşlı, engelli, çatışma bölgesinde yaşayan ve göçmen kadınları da savunmasız hale getirerek bu gruplar için ek riskler içerdiğine yer verilmektedir.¹⁰⁸ 27 Mayıs 2020 tarihinde ise Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (UN Women) tarafından “Gölge Pandemi (Shadow Pandemic)” adıyla kadına

¹⁰⁵T.C İçişleri Bakanlığı, “Aile ve Kadına Yönelik Şiddet Olaylarında Azalma Görüldü”, (Çevrimiçi), <https://www.icisleri.gov.tr/aile-ici-ve-kadina-yonelik-siddet-olaylarinda-azalma-goruldu>, Erişim Tarihi: 22.05.2022.

¹⁰⁶T.C Hakimler ve Savcılar Kurulu Genel Sekreterliği, “COVID-19 Kapsamında İlave Tedbirler”, (Çevrimiçi), <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/files/uu.pdf>, Erişim Tarihi: 22.05.2022.

¹⁰⁷Evrensel, “HSK’nin 6284 Kararına Kadınlardan Tepki: Bu Yanlış Karardan Dönülsün”, 30 Mart 2020, (Çevrimiçi), https://www.evrensel.net/haber/400901/hsknin-6284-kararina-kadinlardan-tepki-bu-yanlis-karardan-donulsun?slide_order=02, Erişim Tarihi: 22.05.2022.

¹⁰⁸World Health Organization (WHO), “COVID-19 and Violence Against Women : What the Health Sector/Systems Can Do”, 7 April 2020, (Çevrimiçi), <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331699/WHO-SRH-20.04-eng.pdf>, Erişim Tarihi: 4.05.2022.

yönelik şiddet ile ilgili farkındalık yaratmak amacıyla bir kampanya başlatılmış ve COVID-19 krizinin ortasında artan ev içi şiddete dikkat çekmek amaçlanmıştır.¹⁰⁹

Bazı ülkelerin ise bu süreçte şiddete yönelik önlemler aldığı görülmüştür. Fransa, ev içi şiddet mağdurlarının marketlerin içinde yer alan portatif danışmanlık merkezlerine ve otellere yerleştireceğini duyurmuştur. Güney Afrika, şiddet mağdurlarına barınma ve sosyal hizmetlere erişimlerini sağlamanın yanı sıra acil koruma talebinde bulunanlara mahkeme salonlarını açmıştır. Aynı zamanda mağdurların yardım isteyebileceği bir mesajlaşma hattı da oluşturmuştur. İspanya ise karantina sürecinde ev içi şiddete uğrayanların yardım isteyebilmesi için tüm hizmetlerini açık tutarak kadınların yardım çağrısında bulunabilmesi için yeni bir kampanya başlatmıştır. Şiddet mağdurlarının ve çocuklarının barınma ihtiyacını ise otellere yerleştirerek gidermiştir.¹¹⁰ Aynı zamanda diğer ülkelerden farklı bir uygulama geliştirerek kadınların eczane çalışanlarından “Maske 19” isteyerek gizli biçimde ev içi şiddet vakalarının polise ulaştırılmasını sağlamıştır.¹¹¹

Türkiye’de ise salgın sürecinde şiddete uğrayan kadınlar, “*Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi (ŞÖNİM)*”ne başvuruda bulunduktan sonra sığınaklara yerleştirilmektedir. Salgın nedeniyle barınma süresinin altı ay uzatılması sığınakların sayı olarak yetersiz kalması, yapılan yardımların aksamaması, işe gitme, iş arama ve çocukların okula gitmesi gibi konularda sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur. Sığınaktan ayrılmak isteyen kadınlar ise bunu başka bir tarihe ertelemek durumunda

¹⁰⁹UN Women, “Press release: UN Women Raises Awareness of the Shadow Pandemic of Violence against Women During Covid-19”, 27 May 2020, (Çevrimiçi), <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/5/press-release-the-shadow-pandemic-of-violence-against-women-during-covid-19>, Erişim Tarihi: 3.05.2022.

¹¹⁰Boram Jang, Khanyo Farise, “Gender Based Violence During the COVID-19 Pandemic and Economic, Social and Cultural Rights”, **OpinioJuris**, 23.04.2020, (Çevrimiçi), <https://opiniojuris.org/2020/04/23/gender-based-violence-during-the-covid-19-pandemic-and-economic-social-and-cultural-rights/>, Erişim Tarihi: 31.05.2022.

¹¹¹Onur Erem, “Koronavirüs Günlerinde Ev İçi Şiddet Artıyor: Kadınlar Şiddetten Korunmak İçin Neler Yapabilir?”, **BBC Türkçe**, 8 Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52208017https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52208017>, Erişim Tarihi: 31.05.2022.

kalmış, kendi yaşamlarını kurma ve yaşama devam etme konusunda korku ve kaygı yaşar hale gelmiştir.¹¹²

Kadına yönelik şiddete salgın sürecinde bir de dijital şiddet eklenmiştir. Dijital şiddet, diğer şiddet türlerinin aksine şiddeti uygulayan ve şiddete uğrayan kişinin şiddeti algılayış biçiminde farklılıklar yaratmaktadır. Hangi davranış veya tutumların dijital şiddetin kapsamı içinde yer alacağını bilememek, rahatsızlık verici boyuttaki aramaların veya sahte hesaplardan takip edilmenin şiddete uğrayan kişi tarafından dijital şiddet olarak algılanmamasına sebep olmaktadır. Ayrıca şiddete konu olan tarafın ve şiddet uygulayan kişinin arasında fiziksel bir yakınlığın olmayışı ve şiddetin sahte hesaplardan farklı kimlikler ile uygulanması şiddeti uygulayan kişinin kimliğinin tespit edilememesine sebep olmakta, dijital şiddeti bu nedenlerle diğer şiddet türlerinden farklılaştırmaktadır. Bu durumun bir diğer tehlikeli sonucu ise şiddete kim tarafından, ne zaman, nasıl ve ne şekilde maruz kalınacağını bilmeyi de güçleştirmesi ve bu nedenle bir belirsizlik içerdiği için şiddetin sıklığını arttırmasıdır.¹¹³ Dijital şiddete yönelik yaptırımların henüz bulunmaması da dijital şiddeti arttıran diğer nedenlerdendir. Nitekim Türkiye’de internet aracılığıyla gerçekleştirilen bu tarz ve benzer faaliyetlerin bir suç teşkil etmesi halinde yaptırımların uygulanacağına yer veren yasal düzenlemeler olsa da dijital şiddet henüz yasada tanımlanmamıştır.¹¹⁴

COVID-19 salgını ile birlikte dünya nüfusunun yarısından fazlasının 2020 yılı Nisan ayı başından itibaren karantina sürecine girmesi sosyal yaşamın devamlığını sağlayabilmenin bir uzantısı olan internet kullanımını ihtiyaç haline getirmiştir. İş, okul, sosyalleşme gibi nedenler internet kullanım oranlarında %50 ile %70 arasında artış yaşanmasına yol açmıştır. İnternet kullanım oranlarındaki artış

¹¹²Neşe Şahin Taşgın, Nurdan Bürüngüz, “Sosyal Hizmet Uzmanlarının Deneyimleri Işığında Pandemi Sürecinde Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardım Sunan Kurumlarda Yaşananlar: İstanbul Örneği”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, Covid-19 Özel Sayı Cilt 1, 2021, s. 212.

¹¹³Fatma Ayanoğlu, “COVID-19 Sonrası Artan Dijitalleşme ve İş Yaşamında Kadına Yönelik Dijital Şiddet”, **İş Yaşamında Kadın: COVID-19 Sürecinde Farklı Sektörlerde Analiz**, Ed. Fatma Ayanoğlu, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2021, s. 27.

¹¹⁴Hanife Baş, “Kadına Dijital Şiddet de Arttı”, 27.07.2020, Milliyet, (Çevrimiçi), <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/kadina-dijital-siddet-de-artti-6269025>, Erişim Tarihi: 23.05.2022.

sınırlı dijital becerilere sahip olan kullanıcıların, kadınların ve kız çocuklarının ise dijital şiddete maruz kalma riskini de arttırmıştır. Bu nedenle bilgi ve iletişim teknolojilerinin (ICT) salgın sürecinde kadınlar ve genç kızların tehdit, cinsel şiddet, sosyal medya araçlarından takip edilme gibi çevrimiçi şiddet formlarına maruz kalma riskini tetiklediği ve kadına yönelik şiddetin salgın gölgesinde yaygınlaşmasına neden olduğu görülmektedir.¹¹⁵

Günümüzde sosyal medya da artık kamusal alan özelliği taşımaktadır. Fakat kamusal alanın sınırları genişlemekte ve tüm dünyaya yayılmaktadır. Kadınlar açısından ise artık sosyal medyada bulunmak, kamusal alanda olunduğunun bir göstergesidir. Kadına yönelik şiddetin boyutu da sosyal medya aracılığıyla artmakta ve tek bir kadını değil dünyanın her yerinden kadını şiddetin konusu haline getirebilmektedir. Dijital alanda kadınları en çok etkileyen durumlar arasında izinsiz bir biçimde görüntülerinin paylaşılması yer almaktadır. Kadınlar bu durumdan kaynaklanabilecek taciz, yorum veya kötü içerikli sözlerin önlenmesi adına sosyal medya hesaplarını kilitlemek gibi eğilimler göstermektedir. Bunun nedeni ise kadının kamusal alanda bulunmaktan tedirginlik duyması ve güvende hissedememesidir. Sosyal medya kullanıcı sayısının giderek artacağı düşünüldüğünde daha fazla kadının bu alana dahil olması dijital şiddete maruz kalma risklerini de arttıracak ve kadınların kırılganlaşmasına neden olacaktır.¹¹⁶

3.3.3.2. Tükenmişlik

Tükenmişlik hissi kısaca çalışma hayatındaki psikolojik ve duygusal taleplerin artması nedeniyle bireyin enerjisini kaybetmesi sonucunda kendini bitkin ve yorgun hissetme durumu olarak ifade edilebilir. Tükenmişlik hissi bireyin hem yakın çevresindekilere hem de ailesine karşı duygudan yoksun bir biçimde davranarak duyarsızlaşmasına ve geliştirdiği bazı savunma yöntemleriyle de

¹¹⁵UN Women, “Online and ICT Facilitated Violence Against Women and Girls During COVID-19”, 2020, (Çevrimiçi), p.3, <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Brief-Online-and-ICT-facilitated-violence-against-women-and-girls-during-COVID-19-en.pdf>, Erişim Tarihi: 23.05.2022.

¹¹⁶Ayanoğlu, a.g.e., s. 28.

onlardan uzaklaşma, sert biçimde davranma ve ilgisiz kalma gibi tutumlar göstermesine neden olmaktadır. Kendini yeterli veya başarılı hissedemediğinde ise çalışanın olumsuz duygu ve düşünce içerisinde olması depresyon yaşama riski arttırmakta ve kişinin kendi benliğine olan saygısını kaybetmesine yol açabilmektedir.¹¹⁷ Tükenmişlik hissine neden olan etmenler; stres, kariyer gelişiminde yaşanan sıkıntılar, iş yükünün artması, çalışma biçimi (gece veya vardiyalı çalışma vs.), iş tanımının belirli olmaması, sürekli aynı işlerin tekrar edilmesi, yöneticiler tarafından desteklenmemek, iş ile ilgili kararlara katılamamak, kişinin bulunduğu konum ile olması gereken konum arasındaki statü farklılığı, kendini gösterememek, yönetici ve çalışma arkadaşlarına duyulan kızgınlık şeklinde çeşitlenebilmektedir.¹¹⁸ Bahsedilen etmenler incelendiğinde bireyin kendini gerçekleştirme ile tükenmişlik hissini yakından ilişkili olduğu görülmekte, çalışma hayatında kendini gerçekleştirme fırsatlarını yakalayamayan çalışanların tükenmişlik hissine yakalanma ihtimali artmaktadır.

COVID-19 salgın sürecinde kadın istihdamının yoğunluk gösterdiği sağlık, perakende, bankacılık ve finans gibi yüz yüze hizmet sunan sektörlerde işverenler tarafından çalışanların duygu ve davranışlarını sunulacak hizmetin satın alınabilmesi için şekillendirmesi beklenmekte, bu durum duygusal emeğin yoğun biçimde kullanılmasına neden olmaktadır. Tükenmişlik sendromu, yaşanan bu durumun sonuçlarından biri olarak meydana gelmektedir.¹¹⁹ Kadın çalışanlar açısından benzer bir durum salgın sürecinde uzaktan/evden çalışma şekli ile çalışma hayatına devam ederken ev ve iş ile ilgili sorumlulukların birbiri içine geçmesi, hane içi iş yükünün artması ve çocuk bakımı ile ilgili sorumlulukları üstlenmesi işe odaklanamama,

¹¹⁷Hakkı Aktaş, Eylem Şimşek, “Bireylerin Örgütsel Sessizlik Tutumlarında İş Doyumu ve Duygusal Tükenmişlik Algılarının Rolü”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, C. 11, S. 24, 2015, s. 208.

¹¹⁸Şebnem Aslan, Musa Özata, “Duygusal Zeka ve Tükenmişlik Arasındaki İlişkilerin Araştırılması: Sağlık Çalışanları Örneği”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 30, 2008, s. 78-79.

¹¹⁹Yılmaz Yeniler, “Salgın, Kadın ve Erkek Arasındaki Ekonomik Uçurumu Arttırabilir”, **Boğaziçi Üniversitesi Haberler**, 22 Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://haberler.boun.edu.tr/tr/haber/salgın-kadın-ve-erkek-arasındaki-ekonomik-ucurumu-artirabilir>, Erişim Tarihi: 18.03.2022.

dikkat dağınıklığı, motivasyon eksikliği, verimliliğin azalması ve uyku bozukluğu gibi sonuçları meydana getirmesi şeklinde yaşanmaktadır.¹²⁰

Bu süreçte ev ile iş alanının birbiri içine geçmesi ile çalışma ortamı/iş ortamı bir yaşam alanı olan “ev” haline gelmiştir. Kadın çalışanlar açısından değerlendirildiğinde evin iş alanına yayılması; iş ile ilgili taleplerin öncelik kazanması, kendine zaman ayıramamak, aile taleplerine yeterli karşılığı verememek, evin düzeninin bozulması şeklinde iken ev alanının iş alanına yayılması ise çalışırken bölünmek, evdeki gürültünün çalışmayı zorlaştırması, çalışma ortamının hazırlanabilmesi için ev işlerinin yerine getirilmesi, gece çalışmak, ev işleri ve çocukları düşünmek, çocuğun işi bölmesi şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle kadınların iş-yaşam dengesi kurmakta zorlandıkları görülmektedir.¹²¹

Bozkurt tarafından COVID-19 salgın sürecinde bireylerin yaşadığı ekonomik kaygılar başta olmak üzere uzaktan/evden çalışma şekli ve salgının çevrimiçi çalışanlar tarafından verimliliği nasıl algıladıklarına dair tespitlerde bulunabilmek amacıyla gerçekleştirilen araştırmada anketi cevaplayan kişilerin %56,2’si verimliliğinin düştüğünü ifade etmiştir. Özellikle de kadınların verimliliğinde yaşanan düşüşün erkeklerinkine göre yaklaşık %11 oranında daha yüksek olmasının ardında ise hanede bir arada kalan kişilerin artması ve hane içi iş yükünün artması sebebiyle daha fazla iş ile ilgilenmek zorunda kalmak gibi nedenler bulunmaktadır. Aynı araştırmada dikkat çeken bir başka bulgu ise kendini yorgun ve bitkin hisseden kadınların erkeklerden daha fazla olmasıdır.¹²² Bu psikolojik belirtiler çalışma düzeninde yaşanan değişikliğin ve salgın sürecinin de bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

¹²⁰Günindi Ersöz, **a.g.e.**, s. 1517.

¹²¹Sevgi Elmas Atay, Merve Gerçek, “İş-yaşam Çatışmasının Koronavirüs (COVID-19) Pandemi Sürecinde Yeniden Değerlendirilmesi: Kadın Akademisyenler Açısından Nitel Bir Araştırma”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 24, S. 45, Haziran 2021, s. 225.

¹²²Veysel Bozkurt, “Pandemi Döneminde Çalışma: Ekonomik Kaygılar, Dijitalleşme ve Verimlilik”, **COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri**, Ed. Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt, Sayım Yorğun, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 5264, DOI: 10.26650/B/SS46.2020.005, 2020, s. 129-130.

3.3.3.3. Bunalım, Depresyon, Stres

COVID-19 salgını ve beraberinde getirdiği karantina, izolasyon süreçleri bireylerde depresyon ve anksiyete, davranış bozuklukları ve uyum sorunu gibi ruhsal problemlere yol açarken süreç uzadıkça bireylerin yaşadıkları psikolojik sorunların düzeyi de artmaktadır.¹²³ COVID-19 salgınında kadınların sağlık anksiyete düzeyi de daha yüksek çıkmaktadır.¹²⁴ Bunalım, depresyon ve stres özellikle kadınlarda yaygın olarak görülmektedir. Karantina süreci nedeniyle uzun süre evde kalmak, aile üyelerinin bakım ihtiyaçlarını gidermek, hane içi işleri gerçekleştirmek gibi birçok işi tamamlamaya çalışan kadınların COVID-19 salgını ve sonrasında psikolojik hastalıklara açık hale gelmesi beklenmektedir. Sağlık sektöründe çalışan kadınlar için de hastanedeki hasta sayısının artması nedeniyle kendilerini ve ailelerini virüse karşı korumaya çalışmak psikolojik olarak yorgunluğa sebep olmakta ve evdeki işleri gerçekleştirmeye çalışmak, iş ile ev arasında gidip gelmek ise fiziksel yorgunluğu arttırmaktadır. Bu durum kadınlarda bunalım, depresyon ve stresin oluşmasını tetiklemektedir.¹²⁵

3.4. COVID-19 Kapsamında Kadın Yoksulluğu ile Mücadele

COVID-19 salgınının kadın yoksulluğunu dolaylı ve doğrudan olmak üzere iki açıdan etkileyeceği düşünülmektedir. Doğrudan etki; istihdamda olan kadınların çalıştıkları sektörün salgın sürecinden olumsuz şekilde etkilenmesi nedeniyle işlerini ve gelirlerini kaybetmesine sebep olmasıdır. Dolaylı etki ise kadının çalışmadığı fakat hanenin geçimini sağlayan kişi veya kişilerin istihdamda yer aldığı sektörün salgından olumsuz etkilenmesi, iş kaybına uğraması ve gelirini kaybetmesidir. Bu nedenle kadınlar hane gelirinin azalması nedeniyle dolaylı olarak kadın yoksulluğuna

¹²³Burhanettin Kaya, “Pandeminin Ruh Sağlığına Etkileri”, **Klinik Psikiyatri Dergisi**, C. 23, S. 2, 2020, s. 123.

¹²⁴Tutku Ekiz, Ebrar İlman, Elif Dönmez, “Bireylerin Sağlık Anksiyetesi Düzeyleri ile COVID-19 Salgını Kontrol Algısının Karşılaştırılması”, **Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi**, C. 6, S. 1, 2020, s. 151.

¹²⁵Esra Ünal, Derya Atik, Ebru Gözüyeşil, “COVID-19 Pandemisi ve Kadın”, **Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi**, C. 4, S. 1, 2021, s. 4.

karşı savunmasız hale gelmektedir.¹²⁶ Fakat COVID-19 salgını yalnızca iş ve gelir kaybı yoluyla değil sosyal, ekonomik ve psikolojik olmak üzere farklı açılardan da kadın yoksulluğuna etki etmektedir.

2020 yılında Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlendirilmesi Birimi (UN Women) tarafından hazırlanan “İçgöründen Eyleme: COVID-19’un Ardından” başlıklı raporda Denver Üniversitesindeki Pardee Center tarafından yaş ve cinsiyet dikkate alınarak hazırlanan Uluslararası Gelecek Modeli’ne göre 96 milyon kişinin yoksulluk yaşaması beklenirken 47 milyonunu kadınlar ve kız çocuklarının oluşturacağı tahmin edilmektedir.¹²⁷ Yoksulluğun yoğunlaştığı alanlara bakıldığında ise Orta Asya, Güney Amerika ve Sahraaltı Afrika öne çıkmaktadır. Nitekim bu bölgeler dünyadaki ultra yoksulların %87’sini oluşturmaktadır. Güney Asya’da yoksulluk oranları salgın öncesinde 2021 yılı için %10 olarak öngörülürken bu oranın %13’e ulaşması beklenmektedir. Bölgesel projeksiyonlar 2030 yılına kadar yoksulluğu %15,8 olarak öngörürken revize edilen projeksiyonlar ise %18.6 olarak göstermektedir.¹²⁸

Dünya Gıda Programı (WFP) verilerine göre 2019 yılında düşük gelirli ve orta gelirli ülkelerde yaklaşık 310 milyon çocuk okulda beslenmektedir. Okullarda verilen öğlen öğünlerinin öğrenciler arasında özellikle de kız çocuklarında beslenme profilini arttırdığı ve yoksul ailelerin finansal gerilemelerini hafiflettiği

¹²⁶Ayşe Aylin Bayar, Öner Günçavdı, Haluk Levent, “COVID-19 Salgınının Kadınların Çalışma ve Hane Yaşamı Üzerine Etkileri”, Politika Raporu, İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü (İSTANPOL), FRIEDRICK EBERT STIFTUNG, Mayıs 2020-010, s. 23, (Çevrimiçi), <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-09/covid-salgininin-kadinlarin-calisma-ve-hane-yasami-uzerine-etkileri-politika-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 16.07.2022.

¹²⁷UN Women, “From Insight to Action: Gender Equality In the Wake of COVID-19”, 2020, p. 6, (Çevrimiçi), <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Gender-equality-in-the-wake-of-COVID-19-en.pdf>, Erişim Tarihi: 3.05.2022.

¹²⁸UN Women, “From Insight to Action: Gender Equality In the Wake of COVID-19”, 2020, p. 6, (Çevrimiçi), <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Gender-equality-in-the-wake-of-COVID-19-en.pdf>, Erişim Tarihi: 3.05.2022.

kaydedilmiştir. Okulların kapanmasıyla birlikte gıda yoksulluğu riski artarken yetersiz beslenme ve açlık ise diğer risk faktörleri olarak ortaya çıkmıştır.¹²⁹

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlendirilmesi Birimi'ne göre ise 2021 yılı itibarıyla 435 milyon kadın ve genç kızın günlük 1.90 dolardan daha az gelirle yaşamak durumunda kalması ve bu kadın ve genç kızların ise 47 milyonunun salgının bir sonucu olarak yoksulluk yaşaması beklenmektedir.¹³⁰ Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) ise 2020 yılında 4 milyonunu hamile kadınların oluşturduğu 48 milyon kadın ve kız çocuğunun insani yardıma ve korumaya ihtiyaç duyacağını tespit etmiştir. Salgının toplumdaki her bir kesim üzerinde farklı bir etki yaratması beklenmekle birlikte kadınların ve kız çocuklarının savunmasız hale geldiği anlaşılmaktadır.¹³¹ Bahsedilen verilere göre kadın yoksulluğunun salgın sürecinde artması beklenmektedir. Kadın yoksulluğunun artma eğiliminde olduğunu gösteren bir başka etken ise COVID-19 salgın sürecinde kadınların bizatihi kendilerinin yoksullukla mücadele yöntemleri geliştirmiş olmalarıdır.

Tablo 3. 6. COVID-19 Salgınında Kadınların Yoksullukla Mücadelede Bizatihi Kendilerinin Mücadele Yöntemleri

Mücadele Yöntemi	Mücadele Örnekleri	Sonuçları
Yiyecek tüketimini azaltmak	Öğün atlamak, tek tip beslenmek, market/manav listesini temel besinler ile sınırlı tutmak.	Yetersiz beslenme, bağışıklık sisteminin bozulması/çökmesi.
Gayri resmi yollardan/tefecilerden borç almak	Takı, dikiş makinesi, (ev eksenli çalışanlar) vb. varlıkları teminat göstermek.	Yüksek faiz oranlarına maruz kalmak, tehdit edilmek, borç yüzünden saklanmak, kaçmak

¹²⁹Nikita Sharma, "Torn Safety Nets: How COVID-19 Has Exposed Huge Inequalities in Global Education", **World Economic Forum**, (Çevrimiçi), <https://www.weforum.org/agenda/2020/06/torn-safety-nets-shocks-to-schooling-in-developing-countries-during-coronavirus-crisis/>, Erişim Tarihi: 26.01.2022.

¹³⁰UN Women, "From Insight to Action: Gender Equality In the Wake of Covid-19", 2020, (Çevrimiçi), <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Gender-equality-in-the-wake-of-COVID-19-en.pdf>, Erişim Tarihi: 3.05.2022.

¹³¹Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA), "Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Covid-19: Cinsel Sağlık, Üreme Sağlığının ve Haklarının Korunması ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Teşvik Edilmesi", Teknik Bilgi Notu, Mart 2020, s.6, (Çevrimiçi), https://turkiye.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/COVID-19_A_Gender_Lens_Guidance_Note_Turkish.pdf, Erişim Tarihi: 16.05.2022.

		veya eve gelememek.
Harcamaları azaltmak	Soğuk gecelerde kombileri kapatmak ya da sıcak yaz günlerinde klimayı/vantilatörü kullanmamak, tıbbi tedavilerden feragat etmek.	Bireyin sağlığı üzerinde kısa ve uzun süreli sonuçlar.
Birikimleri/tasarrufları kullanmak	-	Tasarruf ve birikimleri yerine koyamamak, sosyal koruma mekanizmasından yoksun kalmak.
Varlıkları satmak	-	Yoksulluk riskinden kurtulamamak, temel kazançlarını sağlamak için gerekli olan varlıkları kaybetmek.
Yakın çevreden borç almak (akraba, arkadaş, komşu)	-	Geri ödeme yükünün endişe, kaygı, stres vb. psikolojik etkilere yol açması, borç tuzağına sıkışmak.
Kredi çekmek	Okul masraflarını karşılamak, eğitim masraflarını karşılamak, okul ücretini ödemek	Elde edilen nakit gelirin borca verilmesi ve gelirden yoksun kalmak.

Kaynak: Damla Eroğlu, Hilal Gençay, “Salgında Kadın Olmak: Covid-19 Salgınının ve Kamusal Alan Kısıtlamalarının Kadınlar Üzerindeki Etkilerinin Haklar Bağlamında Değerlendirilmesi”, Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, 2020, s. 60, (Çevrimiçi), <https://kadinininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2021/02/Salginda-Kadin-Olmak-Uzun-Rapor-Final.pdf>, Erişim Tarihi: 21.04.2022; Abdul Azeed E. P. vd., The Impact of COVID-19 on Migrant Women Workers in India”, **Eurasian Geography and Economics**, Vol. 62, No. 1, 2020, p. 14; WIEGO, “COVID-19 and Informal Work in 11 Cities: Recovery Pathways Amidst Continued Crisis”, WIEGO Working Paper No.43, UK:WIEGO, 2022, p. 31-32-33, (Çevrimiçi), https://www.wiego.org/sites/default/files/publications/file/WIEGO_Working%20Paper%20No%2043.pdf, Erişim Tarihi:16.07.2022’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Salgın öncesinde kadınların yoksullukla mücadele yöntemlerine dair yapılan çalışmalar incelendiğinde de elektrik tüketimini azaltmak için elektronik aletlerin kullanımını asgari düzeye indirmek veya kullanmamak, akşamları ışıkları kapatmak, su kullanımının şebeke suyu ile karşılanması, aynı odada uyumak, hanedeki bireylerin aynı gün banyo yapması, yiyecek tüketimini azaltmak için öğün atlamak, doğalgaz tüketimini azaltmak için sobayı/petekleri yakmamak ve yiyeceklerin yaz ve kış ayına göre ateşte veya sobada ısıtılması şeklinde stratejilere başvurduğu görülmüştür.¹³² COVID-19 salgınında kadınların yoksullukla mücadelede başvurduğu yöntemler, salgın öncesindeki deneyimler ile kıyaslandığında farklılık

¹³²Şenol-Cantek, **a.g.e.**, s. 118.; Ömer Şükrü Yusufoglu, Zahir Kızmaz, “Parçalanmış Yoksul Ailelerin Geçinme Stratejileri Elazığ Örneği”, **Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 2, 2015, s. 12-13.

yaratmaktan ziyade salgın öncesindeki deneyimlere paralel şekilde gerçekleşmektedir.

Salgın sürecinde kadınların yoksullukla mücadelede başvurduğu bir diğer yöntem ise eve iş alma, dikiş, nakış yapma gibi hane içinde gerçekleştirilen işlere yönelerek gelir elde etme çabasıdır. Kadınların elde ettiği gelir, erkek çalışanlar tarafından yeterli bulunmasa da mutfak masrafları, fatura ödemeleri gibi giderlerin karşılanmasına katkı olarak değerlendirilmektedir.¹³³ Gelir elde etme çabasının altında yatan nedenler arasında en çok öne çıkanlar ise yakın çevre ve gayri resmi yollardan borç para almanın yanı sıra bankadan kredi almaktır. Bu nedenle haneler borçlandıkça kredi kartı ekstrelerinin, banka kredilerinin zamanında ödenebilmesi için ek gelir elde etmek önemli hale gelmektedir. Çünkü bu durum haneye yeniden borçlanabilme imkanı sağlamaktadır. Özellikle kadınlar ev eksenli işler, ev içi hizmetler veya ücretli bakım işlerine yönelerek gelir elde etme çabası göstermektedir.¹³⁴ Borçlanma, salgın sürecinde de kadınları enformel sektörde zorlayıcı ve güvencesiz çalışma koşullarına maruz bırakmakta ve COVID-19 virüsüne yakalanma riskini arttırmaktadır. Aynı zamanda iş tanımında bulunmayan diğer işlerin üstlenilmesi, cinsiyet ayrımı gibi durumlarla karşı karşıya getirmektedir.¹³⁵ Salgın sürecinde de ihtiyaçların borçlanma yoluyla giderilmesinin başvurulan yöntemler arasında yaygınlık göstermesi kadın yoksulluğunun süreklilik kazanmasına sebep olmaktadır.

Kadınların bizatihi kendilerinin yoksullukla mücadele yöntemlerinin yanı sıra devletlerin ve hükümetlerin yoksullukla mücadeleye yönelik kararları ve uygulamaları da oldukça önemlidir. Bu bağlamda COVID-19 salgın süreci ile ilgili olarak kadın yoksulluğu ile mücadelede emek piyasasına yönelik uygulamalar ve sosyal yardımlar şeklinde bir ayrıma gidilmesi faydalı olacaktır.

¹³³Firat, **a.g.e.**, s. 9.

¹³⁴Pelin Kılınçarslan, “Gündelik Deneyimler Üzerinden Türkiye’de Kadın Emeği ve Borçluluk”, **Praksis**, S. 53, 2020, s. 55.

¹³⁵**A.e.**,s. 57.

3.4.1. Emek Piyasasına Yönelik Uygulamalar

COVID-19 salgınının emek piyasasına yönelik etkilerini azaltmak, işsizliğin önüne geçebilmek ve ekonomiyi canlı tutabilmek için Türkiye’de istihdam politikalarıyla entegre olacak biçimde uygulamalar ve düzenlemeler yapılmıştır. Uzaktan/evden çalışma şeklinin yaygınlaştırılması, esnek çalışma, kısa çalışma ödeneği, işverenlere iş sözleşmesini feshetmenin yasaklanması, ücretsiz izin ve işverenlere sosyal güvenlik primi ödemelerinde kolaylık sağlanması bu kapsamda öne çıkan uygulamalardır.¹³⁶ Dünya genelinde ise emek piyasasına yönelik arz yönlü dört temel uygulamanın öne çıktığı görülmektedir. Bunlar ücret sübvansiyonları, iş gücü piyasası düzenlemeleri, kısa çalışma düzenlemeleri ve eğitim ve işe yerleştirme politikaları aracılığıyla işgücünü etkinleştirmeye yönelik politikalar. Kapsam alanını ise büyük ölçüde formel sektörde çalışanlar oluşturmaktadır.¹³⁷ Bu nedenle COVID-19 salgın sürecindeki emek piyasasına yönelik uygulamaların enformel sektörde çalışanları dışarıda bıraktığını söylemek mümkündür.

Dünya Bankası tarafından ülkelerin salgına nasıl tepkiler verdiklerine dair bilgi sunmayı amaçlayan, sürekli güncellenmekte olan çalışmanın ilk versiyonu 20 Mart 2020’de “COVID-19’a Sosyal Koruma ve İş Yanıtları: Ülke Önlemlerinin Gerçek Zamanlı Gözden Geçirilmesi” başlığıyla yayınlanmıştır. 20 Mart 2020 tarihinden itibaren Afrika haricinde 45 ülke sosyal koruma tedbirleri uygulamaya başlamıştır. Bu tedbirler arasında en yaygın olanı 30 program ile çalışanlara yönelik nakit transferlerdir. Daha sonra 11 uygulama ile ücret sübvansiyonları, 10 uygulama ile sübvansiyonlu hastalık izni gelmekte ve bunları ise sosyal güvenlik ve işsizlik sigortası ile ilgili uygulamalar izlemektedir.¹³⁸ Aynı çalışmanın Ocak 2022 tarihli

¹³⁶Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor 2020, s. 33, (Çevrimiçi), <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/Yillik-Ekonomik-Rapor-.pdf>, Erişim Tarihi: 16.07.2022.

¹³⁷Ugo Gentilini vd., “Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real Time Review of Country Measures”, “Living paper” version 16, February 2, 2022, p. 18, (Çevrimiçi), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/33635/Social-Protection-and-Jobs-Responses-to-COVID-19-A-Real-Time-Review-of-Country-Measures.pdf?sequence=27&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 14.06.2022.

¹³⁸Ugo Gentilini, Mohamed Almenfi, Ian Orton, “Social Protection and Jobs Responses to Covid-19: A Real Time Review of Country Measures, A “living paper” version 1 , March 20 2020, p. 2,

16.versiyonunda ise Ocak 2022 itibarıyla 223 ülkede planlanan ve uygulanmakta olan sosyal koruma ve iş gücü önlemlerinin toplam sayısının 3,856'ya ulaştığı görülmektedir. Mayıs 2021'e göre 523 yeni önlem eklenirken, alınan önlemlerde %15.6 artış olduğu kaydedilmiştir. Öte yandan Ocak 2020-Ocak 2022 arasındaki iki yıllık süreçte alınan önlemlerin hızının küresel olarak yavaşlama gösterdiği görülmüştür. COVID-19 salgınının pandemi ilan edildiği Mart ayında 180 tane önlem ile en yüksek artış yakalanmış, haftalık olarak 16 yeni önlemin alındığı kaydedilmiştir. Sosyal koruma ve iş gücü önlemlerinin ise %50'den fazlasını sosyal yardımlar oluşturmuştur. Bölgeler ve ülkelerin bulunduğu gelir grubuna göre sosyal yardımların sunuluş biçimi değişmekte olup, iş gücü arzı ile ilgili kısımda iş gücü piyasası programları ve sosyal sigortalar yer almaktadır.¹³⁹

COVID-19 salgını ilk ortaya çıktığında alınan önlemlerin sınırlı sayıda ve temel nitelikte olduğu görülürken salgının üzerinden iki yıllık bir sürecin geçmesi ile alınan önlemlerin sayısında ciddi bir artış kaydedilmiştir. Günümüzde COVID-19 salgını ilk ortaya çıktığı zamanki etkisini sürdürmemektedir. Ülkelerin almış olduğu seyahat kısıtlamaları ve sınırların kapatılmasına yönelik tedbirler gevşetilmiş ve sonrasında ise kaldırılmıştır. Bu süreçte salgından büyük ölçüde etkilenen kadınların emek piyasası ile olan ilişkisine yönelik alınan önlemler merak konusu haline gelmiştir.

Dünya'da kadınlar ve emek piyasasına yönelik uygulamalara bakıldığında; Arjantin ve Botswana'da hükümetler, işletmelere belirli bir süre işten herhangi bir çalışanı çıkarmama teminatı verdiklerinde ücret sübvansiyonları sağlamayı taahhüt etmiştir. Avustralya ve Yeni Zelanda'da gündelik çalışanlar ve kadınların fazla temsil edildiği işlerde yardımların süresi salgın sürecinin etkileri hafifleyinceye kadar uzatılmıştır. Çek Cumhuriyeti ise kendi hesabına çalışan kadınları desteklemeye

(Çevrimiçi), <https://www.ugogentilini.net/wp-content/uploads/2020/03/global-review-of-social-protection-responses-to-COVID19.pdf>, Erişim Tarihi: 2.05.2022.

¹³⁹Ugo Gentilini vd., "Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real Time Review of Country Measures", "Living paper" version 16, February 2 2022, (Çevrimiçi), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/33635/Social-Protection-and-Jobs-Responses-to-COVID-19-A-Real-Time-Review-of-Country-Measures.pdf?sequence=27&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 14.06.2022.

yönelik politikalara odaklanmıştır. Şili ve Malezya, bakım işlerinde çalışanların iş ilişkileri devam ederken de işsizlik sigortasından yararlanmalarını sağlayarak kadınları iş gücü piyasasında tutmayı amaçlamıştır. Kolombiya ve Senegal kadın girişimcileri desteklemek ve güçlendirmek için yeni işe başvuran kadınlara daha yüksek ücret sübvansiyonları sağlamıştır. Brezilya, Endonezya ve Mozambik'te Şartlı Nakit Transfer programları (ŞNT) daha fazla kişiye ulaşmak için genişletilirken Gana ve Pakistan'da yeni ŞNT programları başlatılmış ve Hindistan ise mevcut nakit transfer sisteminin tutarını yükseltmiştir. Kolombiya ve Güney Afrika gibi ülkeler ise var olan ŞNT programlarından yararlanamayan enformel sektör çalışanlarına yönelik geçici ve yeni sübvansiyonlar uygulamıştır.¹⁴⁰ Türkiye'de ise emek piyasasına yönelik alınan önlemlerin sosyal güvenlik sistemine kayıtlı çalışanlar özelinde gerçekleşmesi özellikle enformel sektörlerde kayıt dışı çalışan kadınların bu imkanlardan yararlanamamasına, yoksulluğa karşı savunmasız hale gelmesine neden olmuştur. Bu süreçte işsiz kalan ve gelir kaybı yaşayan kadınların yoksulluk riski ise artmıştır. Öte yandan dünya genelinde salgın süreci çalışma hayatını olumsuz yönde etkilemekle birlikte ücretsiz izin, işten çıkarma ve ücretlerin ödenmesi hususunda da yaşanan problemler ile etkisini ağırlaştırmıştır.¹⁴¹

COVID-19 salgınının kadın çalışanların yoğunlukta olduğu işletmelerde de birtakım farklılıklar yarattığı görülmektedir. TÜSİAD ve TÜRKKONFED tarafından Türkiye'de farklı bölgelerde faaliyet gösteren yedi tanesini kooperatiflerin oluşturduğu toplam 339 işletmeyle yapılan araştırmada; kısa çalışma ödeneği, SGK, KDV ve Muhtasar ödemeleri, asgari ücret desteği ve ekonomik istikrar kalkını kredi desteğinden yararlanan işletmelerde kadın çalışan sayısının azaldığı görülmektedir. Burada önemli olan husus, kısa çalışma ödeneği şartlarının özellikle emek piyasasında ücretsiz bakım emeği, çocuk bakımı, hane içi işler gibi nedenlerden dolayı uzun süreli istihdama katılamayan kadınları bu hak dışında bırakmaya

¹⁴⁰ILO, "Building Forward Fairer: Women's Rights to Work and at Work at the Core of the COVID-19 Recovery", **ILO Brief**, July 2021, p.6, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@gender/documents/publication/wcms_814499.pdf, Erişim Tarihi: 31.05.2022.

¹⁴¹Şemsa Özar, Emel Memiş, "Korona Salgınının Yarattığı Kriz Kadın Emeği Açısından Ne İfade Ediyor?", KEİG, (Çevrimiçi), www.keig.org/korona-salgininin-yarattigi-kriz-kadin-emeği-acısından-ne-ifade-ediyor/, Erişim Tarihi:20.04.2022.

itmesidir. Bu durum son 60 gün hizmet akdine tabi olmak kaydıyla son 3 yıl içinde 450 gün prim ödeme yükümlülüğünden kaynaklanmaktadır. 3 yıldan daha az süre istihdamda kalan kadınlar, bu haktan yararlanamamaktadır.¹⁴² Aynı çalışmada kadın çalışan sayısındaki artışa bağlı olarak ücretsiz izin kullanımının da yaygınlık kazandığı görülmektedir. Ücretsiz izin kullanımının salgın sürecinde kadınlar tarafından tercih edilen bir uygulamaya dönüşmesi, hane içi ve bakım işlerinin çoğunlukla kadınlar tarafından gerçekleştirilmesi ile yakından ilişkilidir. Bu uygulama kadınlar açısından çalışma hayatına ara verilmesi, emeklilik süresinin uzaması gibi olumsuz sonuçlar da doğurmaktadır.¹⁴³ Kısa çalışma ödeneği ve asgari ücret desteği çalışanların gelir kaybını önlemeye yönelik uygulamalar arasında yer alırken kredi teşviki ise işletmelerin salgın sürecinden olumsuz etkilenmemesi adına yapılmaktadır. Kısa çalışma ödeneği ve asgari ücret desteğinden yararlanamayan, gelir kaybına uğrayan çalışan kadınların salgın sürecinde yoksulluk yaşamaları öngörülebilir bir durum haline gelmektedir.

COVID-19 salgını sürecinde emek piyasasına yönelik uygulamalar kapsamında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yürütülen ve kadınları konu edinen dört farklı uygulamanın olduğu görülmüştür. Bu uygulamalar aşağıdaki gibidir:

Tablo 3. 7. Türkiye'de COVID-19 Salgınında Kadınların Emek Piyasasına Katılımını Sağlamaya Yönelik Gerçekleştirilen Uygulamalar

COVID-19 Salgını Öncesinde Başlayıp Günümüzde Tamamlanmış Projeler	– Türkiye'nin Mühendis Kızları Projesi (2016-2021) – Annemin İşi Benim Geleceğim Projesi (2013-2019)
COVID-19 Salgını Öncesinde Başlayıp Günümüzde Devam Etmekte Olan Projeler	– Finansal Okuryazarlık ve Kadınların Ekonomik Güçlenmesi Seminerleri (2017-devam ediyor) – Kadın Kooperatiflerinin Güçlendirilmesi Çalışmaları (2018-devam ediyor)
COVID-19 Salgın Sürecinde Başlayıp Günümüzde Devam	– Türkiye'nin Mühendis Kızları II. Aşama (2022-2024)

¹⁴²TÜSİAD, TÜRK KONFED, UN WOMEN, "COVID-19 Salgınının Kadın Çalışanlar Açısından Etkileri Araştırması", 2020, s.15-16, (Çevrimiçi), <https://www.tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10659-covid-19-salgininin-kadin-calisanlar-acisindan-etkileri-arastirmasi>, Erişim Tarihi: 4.06.2022.

¹⁴³TÜSİAD, TÜRK KONFED, UN WOMEN, "COVID-19 Salgınının Kadın Çalışanlar Açısından Etkileri Araştırması", 2020, s.13, (Çevrimiçi), <https://www.tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10659-covid-19-salgininin-kadin-calisanlar-acisindan-etkileri-arastirmasi>, Erişim Tarihi: 4.06.2022.

Etmekte Olan Projeler	– Kadınların Kooperatif Yoluyla Güçlendirilmesi Projesi (2021-devam ediyor) – Türkiye’de Kadın-Erkek Eşitliğine Duyarlı Planlama ve Bütçeleme Projesi (2020-2023) – Ne Eğitimde Ne İstihdamda Olan (NEET) Kadınlar Projesi (2021-devam ediyor)
------------------------------	--

Kaynak: T.C Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, “Türkiye’de Kadın”, Ankara, Ocak/2022, s. 50-51-52-53, (Çevrimiçi), <https://aile.gov.tr/media/97569/tu-rkiye-de-kadin-2022.pdf>, Erişim Tarihi: 12.06.2022’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Uygulamaların içeriğine bakıldığında salgın sürecinde büyük ölçüde kadınlar tarafından yaşanan gelir kaybına yönelik olmaktan ziyade kadınların mesleki yetkinliklerini arttırmak, kadın kooperatiflerini yaygınlaştırmak, cinsiyete duyarlı kamu politikaları oluşturmak ve ne eğitimde ne de istihdamda olan kadınların (NEET) sorun ve ihtiyaçlarını belirlemeye yönelik olduğu görülmektedir.¹⁴⁴ Bu uygulamalar uzun vadede kadın istihdamı açısından önemli olsa da salgın sürecinde beklenmedik şekilde oluşan ve kadınların ekonomik durumları üzerinde belirsizlik yaratan etkileri telafi edici nitelikte olmadığı anlaşılmaktadır.

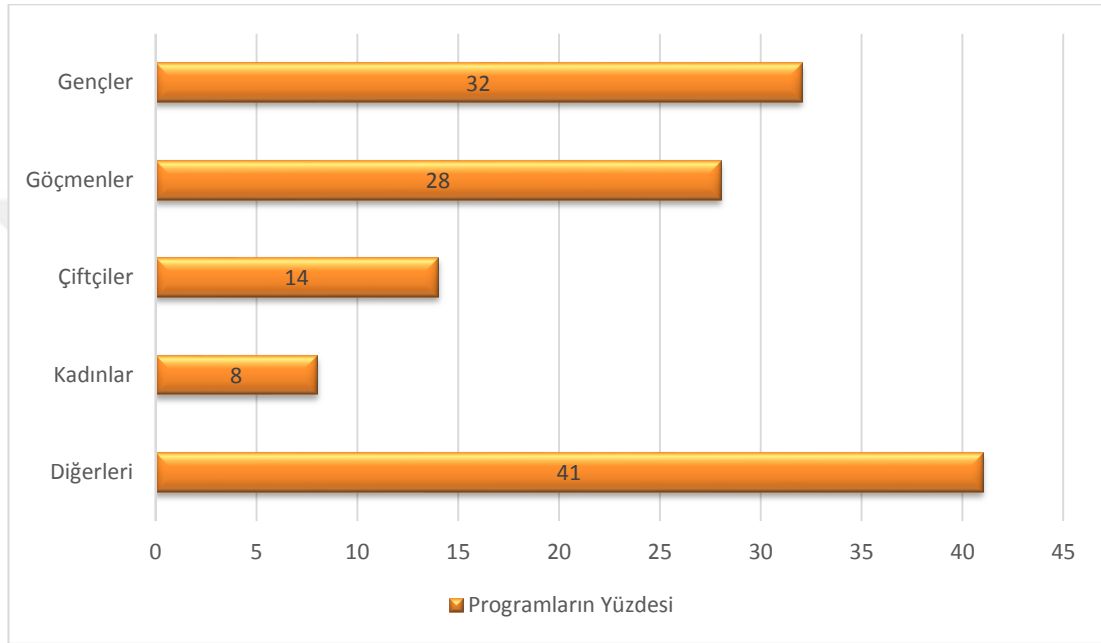
İŞKUR tarafından aktif işgücü piyasası politikaları kapsamında COVID-19 salgın sürecinde gerçekleştirilen uygulamaların ise genel çerçevesini kurs ve programların devamlılığının sağlanabilmesi oluşturmaktadır. Bundan dolayı kurslara ara verme süresi uzatılmış, eğitim programlarına başvurular İŞKUR’un web sitesi üzerinden sağlanabilir hale getirilmiş ve uzaktan çalışmaya elverişli işlerde 13.08.2020-31.05.2021 tarihleri arasında işbaşı eğitim programları uzaktan çalışma şeklinde düzenlenmiştir. Salgın sürecinden etkilenmemeleri için engelliler, hamileler ve kronik hastalığı bulunanlara ayrıca iş başı eğitim programlarına bireysel olarak ara verme hakkı tanınmıştır. 2021 yılında engellilere yönelik kendi işini kurma projesi için başvurular da dijital ortam üzerinden alınmıştır.¹⁴⁵

Dünya genelinde ise ülkeler salgın sürecinden eşitsiz bir biçimde etkilenen gruplara yönelik de politikalar oluşturmuştur. Örneğin, ülkeler tarafından uygulanan

¹⁴⁴T.C Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, “Türkiye’de Kadın”, Ankara, Ocak/2022, s. 50-51-52-53, (Çevrimiçi), <https://aile.gov.tr/media/97569/tu-rkiye-de-kadin-2022.pdf>, https://aile.gov.tr/media/97652/tu-rkiye-de-kadin_20220214.pdf Erişim Tarihi: 12.06.2022.

¹⁴⁵Türkiye İş Kurumu, 11. Genel Kurul Raporu, <https://media.iskur.gov.tr/51814/11-genel-kurul-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 20.06.2022.

politikaların %18'inden fazlası savunmasız grupları koruma ve desteklemeye yöneliktir. Gençler, göçmenler, iş arayanlar, ebeveynler gibi diğer gruplar da emek piyasasına yönelik uygulamaların hedef grupları arasına girmiştir. Seçili politikalar dışında kalan politikaların %41'i ise ebeveynler, engelliler, yaşlılar, iş arayanlar ve diğerlerini, %32'si gençleri, %14'ü çiftçileri ve %8'i de kadınlara yöneliktir.¹⁴⁶

Grafik 3. 1. Emek Piyasasına Yönelik Arz Yönlü Programların Temel Hedef Grupları

Kaynak: Ugo Gentilini vd., “Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real Time Review of Country Measures”, “Living paper” version 16, February 2, 2022, p. 24. (Çevrimiçi), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/33635/Social-Protection-and-Jobs-Responses-to-COVID-19-A-Real-Time-Review-of-Country-Measures.pdf?sequence=27&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 14.06.2022.

Şekil 3.2’de emek piyasasına yönelik arz yönlü programların ne kadarının kadınlara yönelik olduğuna bakıldığında kadınların %8 ile en düşük paya sahip olduğu görülmektedir.

¹⁴⁶Ugo Gentilini vd., “Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real Time Review of Country Measures”, “Living paper” version 16, February 2, 2022, p. 23. (Çevrimiçi), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/33635/Social-Protection-and-Jobs-Responses-to-COVID-19-A-Real-Time-Review-of-Country-Measures.pdf?sequence=27&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 14.06.2022.

3.4.2. Sosyal Yardımlar

COVID-19 salgın süreci ile başta yaşlılar, engelliler, kimsesi olmayan bireyler, daha sonra ise işini kaybeden, işsiz kalan, gelir kaybına uğrayan, alınan tedbir ve önlemler nedeniyle çalışmaya devam edemeyen esnaf ve işverenlerin sosyal yardımlara muhtaç hale gelmesi söz konusu olmuştur. Bu nedenle salgın süreci sosyal yardımların önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır.¹⁴⁷ Bilindiği üzere sosyal yardımlar, gelir kaybı ve yoksulluk söz konusu olduğunda ilk başvurulacak araçlardan biridir. Salgının da bu etkilere neden olduğu göz önünde bulundurulduğunda sosyal yardımlara olan talebin artacağı ve önemli bir politika alanı haline geleceği kaçınılmaz gözükmemektedir.¹⁴⁸

Nitekim salgın süreciyle birlikte sosyal yardımlara duyulan ihtiyaç, bireyleri farklı kurum ve kuruluşlardan da yardım ister hale getirmiştir. Türkiye’de ve dünyada insan hakları ile ilgili uygulamaları inceleyerek araştırmalar yapan ve raporlar yayımlayan İnsan Hakları Derneği¹⁴⁹ 11 Nisan 2020 ile 11 Mayıs 2020 tarihleri arasında ayni ve nakdi yardım sunan bir kurum olmamasına rağmen maddi desteğe ihtiyaç duyan kişiler tarafından 100’den fazla talep aldığını ifade etmektedir. Başvuranların 39’unu kadınlar oluştururken 38’inin ise herhangi bir mesleğe ve düzenli bir işe sahip olmadığı görülmektedir.¹⁵⁰ 2020 yılında ise ekonomik ve sosyal hak ihlallerine ilişkin başvuruların %75’i kadınlar tarafından gerçekleştirilmiş olup başvuruların içeriğini ise %93,7 maddi yardımlar ve %46,2 işsizlikten kaynaklanan talepler oluşturmuştur.¹⁵¹

¹⁴⁷Hasan Çimen, “Dünyayı Sarsan Pandemi (COVID-19) Sürecinde Türkiye’de Sosyal Yardımların Önemi Yeniden Düşünmek”, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 2, 2021, s. 33.

¹⁴⁸Denizcan Kutlu, “Covid-19, “Yoksulluk ve Sosyal Yardımlar: Durum ve Öneriler”, *Birikim Dergisi*, 3 Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://birikimdergisi.com/guncel/10009/covid-19-yoksulluk-ve-sosyal-yardimlar-durum-ve-oneriler>, Erişim Tarihi: 27.05.2022.

¹⁴⁹İnsan Hakları Derneği, “Hakkımızda”, (Çevrimiçi), <https://www.ihd.org.tr/hakkimizda/>, Erişim Tarihi: 13.06.2022.

¹⁵⁰İnsan Hakları Derneği, “Pandemi Döneminde Kadın”, 22.05.2020, s.1, (Çevrimiçi), https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2020/05/20200522_PandemiDonemindeKadin.pdf, Erişim Tarihi: 13.06.2022.

¹⁵¹İnsan Hakları Derneği, *COVID-19 Pandemisi Sürecinde Ekonomik ve Sosyal Haklar Raporu*, Aralık 2020, s. 28, (Çevrimiçi), <https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/Covid-19-Pandemisi-Surecinde-Ekonomik-ve-Sosyal-Haklar-Raporu-1.pdf>, Erişim Tarihi: 13.06.2022.

Özellikle belediyelere başvurarak sosyal yardım talebinde bulunan bireylerin profilinde de salgın sürecinde değişiklikler görülmeye başlamıştır. Yardım talebinde bulunanlar; daha önce belediyeden herhangi bir sosyal yardım almamış, salgın sürecinde faaliyetleri durdurulan sektörlerde; yiyecek-içecek hizmetleri; garson, komi, eğitim sektörü; özel sektördeki öğretmenler, ulaşım hizmeti; dolmuş, minibüs şoförlerinin yanı sıra kuaför ve berberlerde çalışanlar, kendi hesabına çalışanlar ve hizmet sektöründe işçi olarak istihdam edilenlerden oluşmuştur. Bu durum toplum ve bireylerin yaşadığı yoksulluğun çalışanlar arasında da yaygınlaştığını göstermektedir. Öte yandan belediyelerin sunmuş olduğu sosyal yardımlara artan talep, devletin sosyal yardım ve hizmet sunma konusunda yetersiz kaldığına da işaret etmektedir.¹⁵²

COVID-19 salgın sürecinde Türkiye'deki sosyal yardımların düzenli yardımlar ve süreli yardımlar olmak üzere iki farklı şekilde sunulduğu görülmektedir. 2020 yılında ülke genelinde 450.080 hane düzenli yardım, 22.733.721 hane süreli yardım, 1.436.799 hane ise hem düzenli hem de süreli yardım almış toplamda 6.630.682 haneye yardım ulaştırılmıştır.¹⁵³

Salgının ortaya çıktığı 2019 yılı ve sonrasındaki iki yıllık süreçte Türkiye'de de sosyal yardımlara ayrılan tutarlar Tablo 3.8'de verilmektedir.

Tablo 3. 8. Türkiye'de Salgın Sürecindeki Sosyal Yardımların Türleri ve Yıllara Göre Miktarları

Tür	2019	2020	2021
<i>“Toplam Sosyal Yardım Harcaması Tutarı (TL)”</i>	55.000.000.000	69.000.000.000	97.800.000.000
<i>“Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğünce Yapılan Sosyal Yardım Harcaması (SYDT Fonu+Genel Bütçe)”</i>	38.000.000.000	43.000.000.000	60.900.000.000
<i>“Toplam Sosyal Yardımların GSYH İçindeki Payı”</i>	1,24%	1,42%	1,74%
<i>“Sosyal Yardımlardan Faydalanan Hane Sayısı”</i>	3.282.975	6.630.682	5.903.515
<i>“Düzenli Yardımlardan Faydalanan Hane”</i>	2.501.106	2.450.080	2.476.457

¹⁵²Neşe Şahin Taşgün, Nurdan Bürüngüz, “Sosyal Hizmet Uzmanlarının Deneyimleri Işığında Pandemi Sürecinde Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardım Sunan Kurumlarda Yaşananlar: İstanbul Örneği”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, Covid-19 Özel Sayı Cilt 1, 2021, s. 208-209.

¹⁵³T.C Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, **2020 Yılı Faaliyet Raporu**, Strateji Geliştirme Başkanlığı Şubat 2021, s. 150, (Çevrimiçi), <https://www.aile.gov.tr/media/73627/2020-faaliyet-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 3.07.2022.

Sayısı”			
“Geçici (Süreli) Yardımlardan Faydalanan Hane Sayısı”	2.106.961	2.733.721	5.276.998
“2022 Yaşlı ve Engelli Maaşı Fayda Sahibi Sayısı”	1.510.293	1.527.091	1.538.810
“2022 Yaşlılık ve Engelli Maaşı Toplam Aktarılan Kaynak (TL)”	10.191.085.026	11.595.559.763	13.233.342.386
“GSS Primi Devlet Tarafından Ödenen Kişi Sayısı”	7.524.138	7.810.588	9.482.940
“GSS Prim Desteği (SGK’ya Ödenen) (TL)”	12.118.762.128	14.454.882.659	34.473.957.571
“Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Sayısı (SYDV)”	1.003	1.003	1.003
“SYDV Personel Sayısı”	8.072	8.883	8.421
“SYDV Sosyal Yardım ve İnceleme Görevlisi Sayısı”	3.868	3.915	3.921
“Nakdi Yardımların Tüm Yardımlar İçindeki Payı (Yüzdesi)”	93%	96%	94%
“Düzenli Yardımlara Aktarılan Kaynağın Tüm Yardımlara Oranı”	85%	83%	83%

Kaynak: T.C Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020 Yılı Faaliyet Raporu, Strateji Geliştirme Başkanlığı Şubat 2021, s.148, (Çevrimiçi), <https://aile.gov.tr/media/73627/2020-faaliyet-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 3.07.2022; T.C Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021 Yılı Faaliyet Raporu, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Şubat 2022, s. 130, (Çevrimiçi), <https://aile.gov.tr/media/100242/2021-yili-faaliyet-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 3.07.2022’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3.8’e bakıldığında Toplam Sosyal Yardımların GSYİH içindeki payının 2019 yılında %1,24 olduğu 2021 yılına gelindiğinde ise %0,5 oranında artış göstererek %1,74’e yükseldiği görülmektedir. Öte yandan Balun’un COVID-19 döneminde Türkiye’de uygulanan sosyal yardım temelli sosyal politikaları resmi raporlar ve OECD özelinde karşılaştırmalı incelediği çalışmasında OECD ülkelerinin ortalama olarak sosyal refah harcamalarının GSYİH’nın %20’sine tekabül ettiği görülmektedir. Norveç, Belçika, Avusturya, İsveç, Finlandiya, Almanya, Danimarka, İtalya gibi ülkeler GSYİH’larının dörtte birinden fazlasını kamu sosyal desteğine ayırırken Şili, Kolombiya, İrlanda, Meksika, Güney Kore ve Türkiye’de kamu sosyal harcamalarının GSYİH içindeki payı %15’in altında kalmaktadır.¹⁵⁴ Türkiye’de sosyal yardımlara ayrılan payda 2019 yılı ve sonrasında az da olsa bir artış görülse de bu durum yoksulluğun azaltılmasında etkili bir rakam ifade etmekte yetersiz kalmaktadır.

¹⁵⁴Bora Balun, “COVID-19’un Türkiye’deki Sosyal Yardım Anlayışına Etkisi”, **Journal of Social and Humanities Sciences Research**, C. 8, S. 74, 2021, s. 2313.

Özdemir ve İnce'nin OECD ülkelerinde sosyal yardımlara yönelik harcamaların yoksulluk üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu incelediği çalışmasında sosyal yardım harcamaları/GSYİH değişkeninin yoksulluğu azaltmadaki etkisine bakıldığında ise Japonya, İsveç, İsviçre, İzlanda, Danimarka ve Avusturya'da yüksek etkiye sahipken Slovenya, Slovak Cumhuriyeti, Türkiye, Meksika ve Litvanya'da ise yoksulluğu azaltmada düşük etkiye sahip olduğu görülmektedir.¹⁵⁵ Aynı çalışmada 2000-2018 yılları arasında Türkiye'deki sosyal yardımların yoksulluğu iyileştirici etkisinin %1,42 oranında olduğu kaydedilmiştir.¹⁵⁶

Türkiye'de sosyal yardımların yoksulluğu azaltmadaki etkisini arttırabilmek için birtakım düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bunlar;

- Sosyal yardımların yerelden merkezi yönetime kadar uzanan bütünlükçü bir yapı oluşturulması¹⁵⁷
- Başta devlet olmak üzere bireylerin ihtiyaçlarına hızlı biçimde cevap verebilen sivil toplum örgütleri ve belediyelerin sosyal yardımların sunumunda aktif rol almasına imkan verilmesi¹⁵⁸
- Farklı kurum ve kuruluşlar tarafından sunulan sosyal yardımların aynı yardım alanında gerçekleşmesinin önüne geçilerek, sosyal yardımların birbirini tamamlayıcı niteliğe sahip olacak şekilde düzenlenmesi¹⁵⁹
- Sosyal yardımlara ayrılan miktarın artırılması ve yoksullara yönelik sosyal yardım programlarının ihtiyaçlara yönelik olarak çeşitlendirilmesi¹⁶⁰ şeklinde ifade edilebilir.

¹⁵⁵ Abdullah Özdemir, Gamze Duygu İnce, "OECD Ülkelerinde Sosyal Yardımların Yoksulluk Üzerindeki Etkisi", **Çalışma ve Toplum**, C. 4, S. 71, 2021, s. 2653-2654.

¹⁵⁶ **A.e.**, s. 2654.

¹⁵⁷ Çimen, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁵⁸ Denizcan Kutlu, "Covid-19, Yoksulluk ve Sosyal Yardımlar: Durum ve Öneriler", **Birikim Dergisi**, 3 Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://birikimdergisi.com/guncel/10009/covid-19-yoksulluk-ve-sosyal-yardimlar-durum-ve-oneriler>, Erişim Tarihi: 27.05.2022 ; Mehmet Birinci, Tunahan Bulut, "Covid-19'un Sosyo-Ekonomik Yönden Dezavantajlı Gruplar Üzerindeki Etkileri: Sosyal Hizmet Bakış Açısından Bir Değerlendirme", **Sosyal Çalışma Dergisi**, C. 4, S. 1, 2020, s. 64.

¹⁵⁹ Doğa Başer, Mehmet Kırlioğlu, "Türkiye'deki Sosyal Yardım Sistemine Yönelik Sosyal Hizmet Uzmanlarının Deneyimleri", **Toplum ve Sosyal Hizmet**, C. 31, S. 4, 2020, s. 1500.

¹⁶⁰ Özdemir ve İnce, **a.g.e.**, s. 2654.

Sosyal koruma politikaları ve programları aracılığıyla COVID-19 salgınının yol açtığı geniş kapsamlı etkiler hafifletilebilmektedir. Sosyal yardım programları; nakit yardımlar, aynı yardımlar ve kamu istihdam programları hanehalkı üyelerine gelir sağlanması, ekonomik güvencesizliğin giderilmesi, hanehalkı üyeleri arasındaki çatışmanın azalması, stresin azalması ve kadınların karar verme, söz sahibi olma gücünü arttırmaktadır. Nakit transferler ile diğer hizmetler bir araya geldiğinde sağlık sigortası, hastalık sigortasına otomatik katılım gibi uygulamalar kadın ve genç kızların da bu imkanlardan yararlanabilme ihtimallerini arttırmaktadır.¹⁶¹

COVID-19 salgın sürecinde Türkiye’de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından kadınlara yönelik yapılan sosyal yardımlar incelenmiş ve aşağıdaki gibi kategorize edilmiştir. Tablo incelendiğinde COVID-19 salgın sürecinde kadınlara yönelik sosyal yardımların salgın öncesinde gerçekleştirilen sosyal yardımların devamı niteliğinde olduğu görülmektedir.

Tablo 3. 9. COVID-19 Salgın Sürecinde Türkiye’de Kadınlara Yönelik Sosyal Yardımlar

Yardım Programı	Kapsamı	Yardım Alma Şartları	Tutarı
“Çoklu Doğum Yardımı”	“Çoklu doğum ile dünyaya gelen 0-2 yaş aralığında çocukların bulunduğu ihtiyaç sahibi hanelerin beslenme ve özbakım ihtiyaçlarının desteklenmesine yöneliktir.”	“Hane içinde kişi başına düşen geliri net asgari ücretin 1/3’ünden (1.833,45 TL) az olan haneler”	“2021 yılı itibarıyla hane içinde kişi başına düşen aylık geliri net asgari ücretin 1/3’ünden az olan hanelere çocuk başına aylık 150 TL düzenli ödeme yapılmaktadır.”
“Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Düzenli Nakit Yardım Programı”	“Hanede sosyal güvencesi olan birey bulunmayan, 3294 sayılı Kanun kapsamında ihtiyaç sahibi olan ve son resmi nikahlı eşini kaybetmiş kadınlara yöneliktir.”	“Son resmi nikahlı eşini kaybetmiş 3294 sayılı Kanun kapsamında ihtiyaç sahibi olan kadınlar”	“2021 yılı itibarıyla aylık 325 TL olmak üzere 2 aylık periyotlarla 650 TL düzenli nakdi yardım verilmektedir.”
“Öksüz ve Yetim Yardımı”	“3294 sayılı Kanun kapsamında ihtiyaç sahibi olan annesi, babası veya her ikisi de vefat etmiş çocuklar için	“Annesi, babası veya her ikisi de vefat etmiş ise 3294 sayılı Kanun kapsamındaki ihtiyaç sahibi çocuklar”	“2021 yılı itibarıyla aylık 150 TL ödeme yapılmaktadır.”

¹⁶¹Megan O’Donnell vd., “The Gendered Dimensions of Social Protection in the COVID-19 Context”, **CGD Working Paper 576**, Washington DC: Center for Global Development, April 2021, p. 10, (Çevrimiçi), <https://www.cgdev.org/sites/default/files/gender-social-protection-during-covid.pdf>, Erişim Tarihi: 29.06.2022.

	yapılan nakdi yardımdır.”		
“Asker Ailelerine Yönelik Düzenli Nakit Yardım Programı”	“Vatani görevini yerine getirmekte olan askerlerimizin, sosyal güvencesi olmayan ve 3294 sayılı Kanun kapsamında ihtiyaç sahibi olan ailelerinin askerlik görevi süresince desteklenmesi amacıyla yürütülür.”	“Asker evli ise eşi, bekar ise anne veya babası”	“2021 yılı itibarıyla aylık 400 TL olmak üzere 2 aylık periyotlarla 800 TL düzenli yardım verilmektedir.”
“Asker Çocuğu Yardımı”	“Sosyal güvencesi olmayan ve 3294 sayılı Kanun kapsamında ihtiyaç sahibi olup babası askerde olan çocuklar için yapılan nakdi yardımlardır.”	“Sosyal güvencesi olmayan ve 3294 sayılı Kanun kapsamında ihtiyaç sahibi olup babası askerde olan çocuklar”	“2021 yılı itibarıyla aylık 150 TL ödeme yapılmaktadır.”
“Şartlı Sağlık Yardımları (Sağlık ve Gebelik)”	“Sosyal güvencesi olmayan, 3294 sayılı Kanun kapsamında ihtiyaç sahibi durumda bulunan ailelere çocuklarını sağlık kontrolüne göndermeleri, anne adaylarının ise hamilelik süresince sağlık kontrolüne gitmeleri ve doğumlarını hastanede yapmaları şartıyla yapılan yardımlardır.”	“0-6 yaş arası çocuklar ve hamileler”	“Sağlık kontrolü yapılan çocuklar için aylık 45 TL Doğuma kadar ve doğumdan sonraki iki ay süresince sağlık kontrolünü yaptıran ihtiyaç sahibi kadın için aylık 45 TL, doğumun hastanede gerçekleştirilmesi durumunda tek seferlik 100 TL olarak belirlenmiştir.”
“Şartlı Eğitim Yardımları”	“Çocukların örgün eğitime devam etmeleri ve okulun açık olduğu aylarda bir ay içerisinde 4 günden fazla devamsızlık yapmamaları şartıyla, 0-6 yaş arası okul çağı öncesi çocuklarının düzenli sağlık kontrollerini yaptırmaları ve anne adaylarının sağlık kontrollerini düzenli yaptırmaları ve doğumlarını hastanede yapmaları şartıyla düzenli nakdi yardım sağlanması şeklinde yürütülmektedir.”	“İlk ve orta öğretim çağında çocuğu bulunan aileler”	“İlköğretim erkek öğrenci için aylık 45 TL, Kız öğrenci için aylık 50 TL, Ortaöğretim erkek öğrenci için aylık 55 TL, Kız öğrenci için aylık 75 TL (Ödemeler 2 ayda bir yapılmaktadır.)”
“Aile Destek Merkezleri (ADEM)”	“3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik	“Dezavantajlı kadın ve çocuklar”	“Yeni açılan merkezler için azami 500.000 TL Devam eden merkezler

	<i>Kanunu kapsamındaki kadınlarımıza yönelik faaliyet gösteren ADEM'ler; devlet ve millet kaynaşmasını sağlamak amacıyla kadınların psikososyal, sosyokültürel, mesleki ve kişisel yönden gelişimleri ile toplumsal entegrasyonlarını geliştirmeye çalışan merkezlerdir.”</i>		<i>için azami 400.000 TL.”</i>
<i>“Sosyal Dayanışma Merkezi (SODAM Projeleri)”</i>	<i>“Roman vatandaşlarımızın yoğun olarak yaşadığı yerlerde 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu kapsamındaki vatandaşlarımızın toplumsal entegrasyonlarını sağlamak amacıyla faaliyet gösteren SODAM'lar vatandaşlarımızın psikososyal, sosyokültürel, mesleki, sanatsal ve kişisel gelişimlerini desteklemeye çalışan merkezlerdir.”</i>	<i>“Dezavantajlı kadın ve çocuklar”</i>	<i>“Yeni açılan merkezler için azami 500.000 TL Devam eden merkezler için azami 400.000 TL.”</i>

Kaynak: T.C Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, “Sosyal Yardımlarımız”, (Çevrimiçi), <https://aile.gov.tr/sygm/programlarimiz/sosyal-yardim-programlarimiz/>, Erişim Tarihi: 11.06.2022 ; T.C Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, “Kadınlara Yönelik Sosyal Yardımlar”, (Çevrimiçi), <https://aile.gov.tr/media/78318/kadinlara-yonelik-sosyal-yardimlar.pdf>, Erişim Tarihi: 11.06.2022 ; T.C Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, “Proje Destek Programlarımız”, (Çevrimiçi), <https://aile.gov.tr/sygm/programlarimiz/proje-destek-programlarimiz/>, Erişim Tarihi: 11.06.2022’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

COVID-19 salgın sürecinde kadınlara yönelik sosyal koruma politikaları ve programlarına başvuran ülkeler ise şu şekildedir:

Tablo 3. 10. COVID-19 Sürecinde Kadınlara Yönelik Aldığı Önlemleri ile Öne Çıkan Ülkeler

Politikalarıyla Öne Çıkan Ülkeler	Nakit Transferler (Şartlı ve Şarta Bağlı Olmayan)	Sosyal Emeklilik	Gıda Yardımları/ Kupon Yardımları/ Diğer	Okul Beslenme Programları	Kamu Hizmetleri ve Mali Yükümlülük Desteği (Muafiyet/ Erteleme)	Kamu İstihdam Programları
--	--	-------------------------	---	----------------------------------	--	----------------------------------

ABD			✓			
Azerbaycan	✓	✓				
Bahreyn					✓	
Bangladeş	✓	✓				
Batı Şeria ve Gazze			✓		✓	
Bolivya	✓					
Brezilya	✓					
Cook Adası	✓					
Ekvador	✓					
Endonezya	✓					
Ermenistan	✓		✓			
Grenada						✓
Güney Afrika			✓			
Güney Sudan		✓				
Hindistan	✓		✓			
İran					✓	
Irak	✓					
Kosova	✓					
Kosta Rika			✓			
Kuveyt	✓					
Lao PDR	✓		✓			
Liberya	✓		✓		✓	
Mali			✓			
Mısır	✓		✓			
Morocco			✓			
Myanmar	✓		✓		✓	
Nepal		✓				
Özbekistan	✓		✓			
Pakistan			✓			
Palau	✓					
Papua Yeni Gine						✓
Senegal	✓					
Sırbistan			✓			
Sudan	✓		✓			
Suudi Arabistan			✓			
Şili					✓	
Togo	✓					
Türkiye	✓					
Uganda	✓	✓				
Vietnam	✓					

Kaynak: Ugo Gentilini vd., “Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real Time Review of Country Measures”, “Living paper” version 16, February 2, 2022, (Çevrimiçi), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/33635/Social-Protection-and-Jobs-Responses-to-COVID-19-A-Real-Time-Review-of-Country-Measures.pdf?sequence=27&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 14.06.2022’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

41 ülkede uygulanmakta olan sosyal yardım uygulamalarına bakıldığında ilk sırada 24 ülkede uygulanmakta olan şartlı ve şarta bağlı olmayan nakit transferler gelmektedir. İkinci sırada ise 17 ülkede uygulanmakta olan gıda yardımları/kupon yardımları/diğer yardımlar yer almaktadır. 5 ülke sosyal emeklilik, 2 ülke kamu istihdam politikası uygularken, okul beslenme programlarına yönelik yardım bulunmamaktadır.

Kadınları salgın sürecinde ortaya çıkan bu etmenlere ve kadın yoksulluğuna karşı koruyabilmek için ise devletlerin alacağı tedbir ve sosyal yardımlar giderek önem kazanmaktadır. Ülkelerin kadınlara yönelik aldığı tedbirleri ücretsiz bakım emeği, şiddetle mücadele ve kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesi şeklinde üç farklı toplumsal cinsiyet perspektifinden “COVID-19 Küresel Toplumsal Cinsiyet Müdahalesi İzleme Aracı” ile izlenmektedir. 206 ülkede ve bölgede uygulanmakta olan 2500’ün üzerinde tedbir değerlendirildiğinde 42 ülkenin toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetken herhangi bir uygulamaya yer vermediği ve yalnızca 25 ülkenin bu nitelikte uygulamalar geliştirdiği görülmektedir. Kadınlara yönelik uygulamaların kapsamını şiddetle mücadele edebilmek amacıyla destek hatları oluşturmak, barınma imkanı sunmak, çocuk bakım izni, hastalık izni ve nakit transferler oluşturmaktadır. Öte yandan 85 ülkede uygulanmakta olan 177 önlemin hedef kitlesini kadınlar oluşturmakta ve ekonomik olarak güçlendirilmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır. 60 ülkede ise genellikle kadınlar tarafından gerçekleştirilen bakım hizmetlerine yönelik tedbirler alınmaktadır.¹⁶²

Türkiye’de ise salgın sürecinde eğitim veren kurumlar ve bakım hizmeti sağlayan kurumların kapanması “ücretsiz bakım emeği”ne yönelik herhangi bir

¹⁶²UNDP Türkiye, “COVID-19 ile İlgili Yeni Veriler, Dünyada Her Sekiz Ülkeden Yalnızca Birinin Kadınları Sosyal ve Ekonomik Etkilere Karşı Korumak İçin Tedbirler Aldığını Ortaya Koyuyor”, (Çevrimiçi), <https://www.undp.org/tr/turkiye/news/covid-19-ile-ilgili-yeni-veriler-d%C3%BCnyada-her-sekiz-%C3%BClkeden-yaln%C4%B1zca-birinin-kad%C4%B1nlar%C4%B1>, Erişim Tarihi: 13.06.2022.

tedbirin alınmasına veya desteğin sağlanmasına ortam oluşturmamıştır. Bu durum bakım emeğini kadınların sorumluluğuna bırakan sosyal politika anlayışının devamı niteliğindedir. Uygulanacak sosyal politikalar ile kadınlar üzerinde oluşan yükün hafifletilmesinin aksine kadının yükü daha da artmıştır.¹⁶³ Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ise ALO 183 Sosyal Destek Hattı'na günün her saatinde ulaşabilme imkanı sunmuş, hattı arayan kadın, çocuk, engelli, şehit, gazi ve gazi yakınlarına rehberlik ve danışmanlık hizmeti sunacağını duyurmuştur. Öte yandan şiddet, istismar, ihmal, evde bakım aylığı ve sosyal yardımlar ile ilişkili başvuruların da bu hat aracılığıyla değerlendirildiği Bakan Zehra Zümrüt Selçuk tarafından ifade edilmiştir.¹⁶⁴ Gerek dünyada gerekse Türkiye'de kadınlara yönelik önlemlerin yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu durum salgın sürecinde kadın yoksulluğunu besleyen faktörlerin bir araya gelmesine ve kadınların dezavantajlı gruplar arasındaki yerini korumasına neden olmaktadır.

Tablo 3. 11. Kadınların Yaşam Döngüsü İçerisinde Karşılaştıkları Riskler ve Savunmasızlıklara Yönelik Sosyal Koruma Önlemleri

Yaşam döngüsü aşamaları	Kadınların karşılaştıkları riskler ve savunmasızlıklar	Sosyal Korumaya Yönelik Alternatifler
Genç Erişkinlik	– Çocuk doğurma, cinsel üreme sağlığı ile ilgili riskler – Yüksek ücret sunan sektörlerde istihdam edilmenin sosyal normlar ve ayrımcılık nedeniyle kısıtlanması – Hamilelik ve çocuk bakımı için ayrılan zaman nedeniyle istihdam güvencesizliği yaşanması – Boşanma sürecinde varlık kaybının yaşanması – Finansal kurumlara erişim ve varlık oluşturma fırsatlarının eksikliği	– Sağlık sigortası – Enformel sektör çalışanları için düzenlenen sosyal koruma önlemleri – Doğum izni hükümleri – Çocuk bakım hükümleri – Yasal yardımlar – Kadınlar için tasarlanmış mikro finans ürünleri
Orta Yaş	– Çocuk ve yaşlı bakımı	– İşsizlik

¹⁶³Damla Eroğlu, Hilal Gençay, “Salgında Kadın Olmak: Covid-19 Salgınının ve Kamusal Alan Kısıtlamalarının Kadınlar Üzerindeki Etkilerinin Haklar Bağlamında Değerlendirilmesi”, Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, 2020, s.13, (Çevrimiçi), <https://kadinininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2021/02/Salginda-Kadin-Olmak-Uzun-Rapor-Final.pdf>, Erişim Tarihi: 21.04.2022.

¹⁶⁴T.C Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İstanbul İl Müdürlüğü, “Bakan Selçuk: “ALO 183 Whatsapp İhbar Hattı Vatandaşlarımızın Hizmetinde”, (Çevrimiçi), <https://www.aile.gov.tr/istanbul/haberler/bakan-selcuk-alo-183-whatsapp-ihbar-hatti-vatandaslarimizin-hizmetinde/>, Erişim Tarihi: 13.06.2022.

	sorumlulukları sonucunda verimliliğin azalması ve istihdam güvencesizliği – Ailedeki hastalık ve ölüm nedeniyle finans ve bakım maliyetleri – Çocukların evlenmesi, cenaze ve diğer geleneksel adetlere yönelik harcamalar	sigortası – Kadınlara uyumlu İstihdam programları – Mikro- tasarruf ürünleri
Yaşlılık	– Dul olmak – Vefat eden eşin ailesinin alacak iddiaları nedeniyle varlıkların kaybı – Yaşam boyu elde edilen kazançların azalması ve uzun yaşam beklentisi nedeniyle emeklilik gelirinin yetersiz kalma riski taşınması	– Hayat sigortası – Yasal yardımlar – Mikro emeklilik

Kaynak: Lisa A. Cameron, “Social Protection Programs for Women in Developing Countries”, **IZA World of Labor**, (Çevrimiçi), <https://wol.iza.org/articles/social-protection-programs-for-women-in-developing-countries/long>, Erişim Tarihi: 8.07.2022.

Bu nedenle COVID-19 salgını gibi kriz dönemlerinde kadınların yoksullukla mücadele edebilmesi için alınacak önlemler ve sosyal yardımlar, Tablo 3.11’de ifade edildiği üzere kadınların hayatın farklı evrelerinde karşılaştıkları riskler ve savunmasızlıklar göz önünde bulundurularak geliştirilmeli ve çeşitlendirilmelidir. Öte yandan sosyal yardımların bu savunmasızlıkları bütünlükçü bir çerçevede giderecek ve birbirinin tamamlayıcısı olacak şeklinde sunulması son derece önemlidir.

COVID-19 salgın sürecinde daha da görünür hale gelen dijitalleşme, dijital ödeme yöntemleri aracılığıyla sosyal yardımların kadınlara ulaştırılmasında bir imkan sunmakta ve böylece kadın yoksulluğunun önüne geçilebilmesinde önem taşımaktadır. Ödemelerin kadınların kendi hesabı/banka hesabı veyahut mobil para ödeme yöntemi ile iletilmesi kadınlara birçok avantaj sağlamaktadır. Bunlar;

- Kendi kaynakları üzerinde söz sahibi olabilmek, istediği gibi haralayabilmek ve yönetebilmek
- Ekonomik olarak güçlenmek
- Tasarruflara ve üretken yatırımlara kaynak ayırabilmek
- İş gücü piyasasına katılımının artması

- Ailelerin ihtiyaçları doğrultusunda sağlık ve eğitim harcamalarına yönelik kaynak ayırabilmek
- Pazarlık gücünün artması
- Kadınlara daha fazla hareketlilik imkanı sağlaması
- Kadının çalışmasına hanedeki diğer kişiler tarafından el konulamaması¹⁶⁵ şeklindedir.

Bu avantajlar, muhtelif eşitsizliklerin kadın emeği ve kadın yoksulluğu üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik başlıklardan oluşmaktadır. Bu nedenle COVID-19 salgın sürecinde sosyal yardım ödemelerinin kadınlara doğrudan ulaştırılması kadın yoksulluğunun önlenmesinde dikkate alınması gereken bir unsur olarak gözükmektedir.

Kadınlara yönelik uygulamaların ileride ne şekilde gerçekleşeceğine dair öngörüde bulunabilmek adına salgın öncesi; 2014-2018 yılları ile salgın süreci ve sonrası; 2019-2023 yıllarını kapsayan Kalkınma Planları incelenmiştir.

2014-2018 yılları arasındaki dört yıllık süreci içeren Türkiye’nin “*Onuncu Kalkınma Planı*”na bakıldığında kadınlara yönelik hedef ve politikaların “aile ve kadın” özelinde olduğu görülmektedir. Bu politikaların temel amaçları arasında; toplumsal cinsiyet bağlamında kadınların başta ekonomik olmak üzere sosyal ve kültürel açılardan da güçlendirilmesi, ailenin korunması ve toplumsal bütünleşmeyi güçlendirmek yer almaktadır. Uygulanacak politikaların içeriği; aile yardımlarını geliştirmek, ailenin korunmasını sağlamak, iletişim araçlarının (görsel, işitsel ve sosyal medya) aile üzerindeki etkilerini azaltmak, tek ebeveynli ailelerin sorunlarını gidermek, aile ile çalışma hayatı arasında uyumun sağlanabilmesi amacıyla ocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, güvenceli esnek çalışma, kadına şiddeti ortadan kaldırmak ve toplumsal cinsiyete dayalı bt oluşturmak bulunmaktadır.¹⁶⁶

¹⁶⁵Greta L. Bull vd., “Empowering Women: Send Social Assistance Payments Directly to Her”, (evrimii), World Bank Blogs, <https://blogs.worldbank.org/voices/empowering-women-send-social-assistance-payments-directly-her>, Erişim Tarihi: 8.07.2022.

¹⁶⁶T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bt Başkanlığı, “Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)”, (evrimii), s.40-41, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf, Erişim Tarihi:11.06.2022.

2019-2023 yıllarını kapsayan “On Birinci Kalkınma Planı”ndaki politikaların ise daha çok “kadın” özelinde ve kadınların ihtiyaçlarına yönelik olduğu görülmektedir. Kadınlara yönelik uygulama ve politikaların hedefleri; kadına yönelik her türlü ayrımcılığın giderilmesi ve toplumsal hayata katılımını sağlamak için eşit hak ve fırsat sunulması şeklinde yer bulmaktadır. Kadınlara yönelik politikalar; çalışma hayatı başta olmak üzere yönetim ve karar organlarına aktif katılım sağlanması, şiddetin önlenmesi ve koruyucu hizmetlerin geliştirilmesi, eğitim hayatında devamlılığın sağlanması, medyada kadın temsiline iyileştirilmesi, kadına yönelik sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve dijitalleşme ile ilgili konularda çeşitlilik göstermektedir.¹⁶⁷

Her iki eylem planına bakıldığında ise COVID-19 salgın süreciyle birlikte Onuncu Kalkınma Planı’nda yer almayan dijitalleşme, dijital ortamdaki ekonomik faaliyetleri güçlendirmek, e-ticaret, dijital okuryazarlık ile ilgili konularda kadınlara yönelik politikalar geliştirilmesine dair 2019-2023 yıllarını hedef alan On Birinci Kalkınma Planı’nda yer verilmektedir.¹⁶⁸

¹⁶⁷T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, “100. Türkiye Planı: On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)”, s.140-141, (Çevrimiçi), <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>, Erişim Tarihi: 11.06.2022.

¹⁶⁸T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, “100. Türkiye Planı: On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)”, s.140-141, (Çevrimiçi), <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>, Erişim Tarihi: 11.06.2022.

SONUÇ

Emek, bir bütün olarak tüm insanların çalışma yaşamında veya gündelik hayatta kullandığı bir güçtür. Emek vesilesiyle gelir elde edilebilmekte ya da iş gücünün yeniden üretimi sağlanabilmektedir. Bu bağlamda kadın emeği ayrı olarak değerlendirilmesi gereken bir kategori sunmakta; ücretli kadın emeği ve ücretsiz kadın emeği olarak iki ayrı sınıflandırmada incelenebilmektedir. Emek piyasasında yer alan ve ücret geliri elde eden kadınlar için çalışma hayatında yaşanan bazı olumsuzluklardan, hane içinde ücretsiz emek sunan kadınlar için ise bu emek için ayırdıkları zamana bağlı birtakım sorunlardan bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda çalışan kadınlar emek piyasasında ayrımcılık, düşük ücretler, güvencesiz işlerde istihdam edilme gibi durumlarla karşılaşmaktadır. Öte yandan hane içinde ücretsiz emek sunan kadınlar ise çocuk, yaşlı, hasta, engelli vb. bakıma ihtiyaç duyan bireylerin bakımına zaman ayırmak ve ev işlerinin gerçekleştirilmesini sağlamaktan sorumlu olmaktadır. Bu işlerin yapımına harcanan zamanın kadınların iş yükünü arttırması, kadının kariyer yolculuğunda ilerleyebilmesi için gereken nitelikleri ve kazanımları elde ederek beşeri sermayesine katkı sağlayamaması, iş gücüne dahil olmasını zorlaştırması veya bu işlerin yapılması için bir başka kişi yoksa iş gücünden ayrılma sebebi haline gelmesi gibi olumsuzluklardan bahsetmek mümkündür.

Nitekim dünyadaki ve Türkiye'deki verilere göre kadınların erkeklere nazaran yoksulluğa daha fazla maruz kaldıkları görülmektedir. Ancak hangi kadınların yoksulluğa ve yoksulluğun getirdiği risklere daha fazla maruz kaldığının tespiti önemlidir. Zira bu şekilde yoksullukla mücadelede izlenecek yolların daha başarılı bir şekilde incelenmesi mümkün olabilir.

Dolayısıyla kadın emeği ve kadın yoksulluğunu konu edinen bu çalışmanın amacı; çalışma hayatında ya da hane içinde emekleri ile varlık gösteren kadınların yaşadıkları yoksulluğun COVID-19 sürecinden ne şekillerde etkilendiğini ve kadın yoksulluğuna yönelik ne gibi uygulamaların geliştirildiğini tespit etmeye yöneliktir. Çalışmada literatür taramasından ve ikincil verilerden yararlanılmıştır. Konuya dair uygulamalarıyla öne çıkan ülke örnekleri ve Türkiye'deki durum değerlendirilmiştir. Kadınların yaşadıkları her ülkenin kendine ait ekonomik, sosyal ve kültürel

bağlamda öznel koşulları bulunmakla birlikte, çalışmada kadın emeği ve kadın yoksulluğu konusunda ortak payda oluşturan başlıklar ele alınmıştır.

Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümü emek ve kadın emeği başlığı altında ele alınmış olup, ilk olarak tez çalışmasının da temelini oluşturan emek kavramına yer verilmiş, ücretli kadın emeği; çalışma hayatında kadın ve çalışma hayatında cinsiyet ayrımcılığı şeklinde değerlendirilmiş, esneklik ve kadın emeği başlığı altında ise kısmi süreli çalışma, ev hizmetlerinde çalışma, ev eksenli çalışma ve uzaktan çalışma şeklinde sınıflandırılmıştır. Ücretsiz kadın emeğine ise geçimlik üretimde ve hane işletmesinde kadın emeği, ücretsiz hane içi kadın emeği ve ücretsiz bakım emeği şeklinde yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise yoksulluk ve kadın yoksulluğu kapsamında öncelikli olarak yoksulluğun kavramsal çerçevesi ele alınmıştır. Bununla birlikte yoksulluk türleri; klasik yoksulluk türleri ve görece güncel yoksulluk türleri şeklinde iki başlık altında değerlendirilmiş, yoksulluk sınırı, yoksulluk ölçüm yöntemleri, yoksulluğun genel nedenleri verilmiştir. Sonrasında ise muhtelif eşitsizliklerin kadın emeği ve kadın yoksulluğu ile ilişkisi incelenerek bu eşitsizliklere dokuz ayırt edici başlık altında değinilmiştir. COVID-19 salgın süreci ile ilgili açıklamalarda kadın yoksulluğunun nasıl gerçekleştiğinin anlaşılmasında bu sınıflandırmadan yararlanılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde COVID-19 salgınının ortaya çıktığı 2019 yılından itibaren 2022 yılına değin literatür taramasından faydalanılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda salgın sürecinin kadınlar üzerindeki etkilerinin ekonomik, sosyal ve psikolojik olarak üç farklı başlık altında detaylandırılması mümkün görülmüştür. Salgının kadınlar üzerindeki ekonomik etkileri; istihdamdaki kadınlar açısından sektörel bağlamda kadın iş gücü şeklinde ele alınırken, vasıfsız kadınlar; ev içi hizmetlerde çalışanlar, göçmen kadın işçiler, enformel sektörde çalışan kadınlar, çalışan yoksul kadınlar ve işsiz kadınlar çerçevesinde incelenmiştir. COVID-19 salgınının sosyal etkileri ise hane içi ücretsiz emek sunan kadınlar ve zaman yoksulluğu yaşayan kadınlar üzerinden ele alınmıştır. Salgının psikolojik etkileri ise; şiddet, tükenmişlik, bunalım, stres ve depresyon bağlamında

değerlendirilmiştir. COVID-19 kapsamında kadın yoksulluğu ile mücadelede ise emek piyasasına yönelik uygulamalar ve sosyal yardımlar şeklinde bir ayrıma gidilmiştir.

Yoksulluğun yaşanış biçimleri veya hissedilme derecesi bazı objektif ve sübjektif kriterlere dayanarak çok sayıda yoksulluk tanımlamalarının yapılmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda yoksulluk en temel anlamıyla mutlak ve göreceli yoksulluk olarak sınıflandırılmaktadır. Diğer klasik yoksulluk sınıflandırmaları; objektif ve sübjektif yoksulluk, kırsal yoksulluk ve kentsel yoksulluk, kronik yoksulluk, küresel yoksulluk, gelir yoksulluğu, insani yoksulluk, ultra yoksulluk ve son olarak çalışan yoksulluğu şeklinde iken görece güncel yoksulluk sınıflandırmaları ise yeni yoksulluk, nöbetleşe yoksulluk, zaman yoksulluğu ve dijital yoksulluk şeklindedir.

Kadın yoksulluğu ayrı bir kategori olarak ele alındığında ise kadın yoksulluğunun nedenlerini genel yoksulluk nedenlerinden ayıran en önemli faktörlerin; hane içindeki eşitsizliklerin kadının gelir ve kaynaklar üzerindeki etkisini azaltması, kadınların üstlenmiş olduğu toplumsal ve sosyal rollerin çokluğu, kadın emeğinin hane içinde maddi bir karşılık bulamaması, kadınların dezavantajlı gruplar arasında yer alması, kadının tek ebeveyn/hane reisi olma durumu, şiddetin kadınların yoksullukla mücadele edebilme kapasitesini sınırlandırması, kadınların iş gücü piyasasındaki konumu, kadınların eğitim hakkından yoksun kalması ve sosyal güvenlik sisteminin toplumsal cinsiyet eşitsizliği temelinde düzenlenmesi olduğu görülmüştür. Bahsedilen faktörlerin kadınların “gelirden yoksun kalması”na ve “yoksullukla mücadele kapasitesinin azalması”na neden olduğu anlaşılmaktadır.

Hane içinde yaşanan eşitsizlikler genellikle gelirin ve kaynakların dağılımında görünür hale gelmektedir. Paranın ve gelirin kullanımı genellikle erkekler tarafından üstlenilirken; kadınlar ise gelirden azalma olduğunda kaynakların nelere kullanılacağı ve tasarrufu konusunda söz hakkına sahip olabilmektedir. Bu nedenle çalışma hayatında yer alamayan kadınların hanedeki bir başka çalışanın geliri ile geçinmeye çalışması kadınların gelir ve kaynaklar üzerindeki etkisini azaltmaktadır.

Toplum içerisinde kadın kimliğine sahip olmak, bireyler ve toplum tarafından beklenen rol ve sorumlulukları arttırmaktadır. Anne olmak, eş olmak, çalışan kadın olmak; çocukların bakımının sağlanması, yeniden üretimin gerçekleşmesi için gereken emeğin sunumu, çalışma hayatının gerekliliklerini sağlamak gibi sorumluluklarla çevrelenmesine neden olmaktadır. Diğer yandan ücretsiz kadın emeği hane içinde pek çok işin yerine getirilmesinde hayati bir önem arz etmektedir. Fakat bu işlerin maddi bir karşılığının olmaması kadının sunmuş olduğu emeği gelir getirici bir yapıya sahip olmasından yoksun bırakmaktadır. Çoklu dezavantajlılık yaşayan engelli, yaşlı, eşini kaybetmiş, tek ebeveyn ve göçmen kadınların karşılaştığı ayrımcılığa maruz kalma, topluma entegre olamama ve dışlanma ve yalnız kalma gibi durumlar kadınların yoksullukla mücadele kapasitesini azaltmaktadır. Örneğin; kadının hane reisi olması halinde kazanılan gelirin tek kişi tarafından sağlanması elde edilen gelirin hanenin geçimini sağlamaya yetmemesine neden olabilmekte ve bu tecrübeyi yaşayan kadınların yoksulluk yaşama ihtimali artarken yoksullukla mücadele kapasitesi de daralmaktadır.

Şiddete maruz kalmak da kadınların zihnen, bedenen ve psikolojik olarak yıpranmasına sebep olmaktadır. Fiziksel şiddet, cinsel şiddet, psikolojik şiddet gibi şiddet türleri kadın yoksulluğunu dolaylı olarak etkilerken; ekonomik şiddet gelir ile doğrudan ilişkili olduğu için kadın yoksulluğu ile daha yakından ilişkilidir. Özellikle ekonomik şiddet, kadını elde edilen gelirden veya geliri üzerinde söz sahibi olmaktan alıkoymaktadır. Ayrıca kadınların iş gücü piyasasına katılımının enformel sektörde, güvencesiz, düşük ücretli işlerde olması kadınların elde ettiği kazancı ve iş gücü piyasasında kalma süresini de etkilemektedir. Nitekim kadınlar genellikle çocuk bakımı nedeniyle iş gücü piyasasından ayrılmaktadır. Bu nedenle kadınların vasıf gerektiren ve formel işlerde istihdamı kadın yoksulluğu riskini azaltabilmektedir. Benzer şekilde eğitim hakkından yoksun kalmak da kadınların beşeri sermayesini, iş gücü piyasasında istihdam edildiği işleri ve sektörleri etkilemektedir. Nitekim eğitim, kadınların çalışma hayatındaki konumunun belirlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir.

Son olarak sosyal güvenlik sistemi içinde yer alan emeklilik sisteminin prim ödemeleriyle yapılması, iş gücü piyasasında uzun süreli istihdamda bulunmayan

kadınlar açısından emeklilik süresinin uzaması, emekli olduğunda bağlanacak aylığın miktarının azalması gibi durumları ortaya çıkarmaktadır. Geliri yeterli olmayan kadınlar eşine bağımlı hale gelmektedir. Bu nedenle iş gücü piyasasında daha uzun süreli istihdamda olan erkekler, sosyal güvenlik sistemi açısından kadınlara göre daha avantajlı hale gelmektedir.

Hali hazırda söz konusu nedenlere 2020 yılı Mart ayında COVID-19 salgını süreci de eklenmiştir. COVID-19 salgını, sürecin zamana yayılmasıyla birlikte başta sağlık olmak üzere toplumdaki tüm bireyleri etkilemiş, özellikle kadınlar ücretsiz kadın emeği ve ücretli kadın emeği ile birlikte bu süreçte dezavantajlı bir grup haline gelmiştir. Sosyal izolasyon önlemleri, evde kalmanın bir çözüm yöntemi olarak sunulması, okulların kapanması, çocuk, yaşlı, hasta bakım hizmeti sunan kurum ve kuruluşların kapanması, COVID-19 virüsüne yakalanan bireylerin bakımının evde gerçekleştirilmesi, çalışma şeklinin uzaktan/evden çalışma şeklinde gerçekleştirilmeye başlaması, evde iş ortamının oluşturulmaya çalışılması, temizlik, çamaşır, bulaşık gibi hane içi işlerin yanı sıra evde geçirilen vaktin artması nedeniyle daha fazla iş yükünün oluşması salgının ortaya çıkardığı birtakım sorunları oluşturmaktadır. Tüm bu etkenler kadınlardan beklenen roller ve sorumlulukların artmasına bağlı olarak ücretsiz kadın emeğinin sunumunun da artmasına yol açmaktadır. Salgından önce bu işlerin gerçekleştirilmesinde kadınların sarf ettiği emeğin azımsanmayacak nitelikte olduğu görülmekle birlikte çeşitli kurum ve kuruluşlardan bu işlerin yapımına yönelik hizmet alabilmek, kadınların yükünü görece hafifletirken; salgın süreci söz konusu hizmetlerin alımını sınırlandırmış, bu alanda oluşan açık ise kadının ücretsiz emeği ile kapatılmaya çalışılmıştır. Bu durum kadınlar açısından artan iş yükünü karşılayabilmek için işlerin organize edilmesi, düzenlenmesi, sıraya konulması gibi bilişsel emeğin kullanım alanlarını da içine dahil etmiştir. Öte yandan kadınlar yapılacak işlerin çokluğu ve yeterli zamanın bulunamaması nedeniyle “zaman yoksulluğu” riski ile karşı karşıya kalmıştır.

Salgının ekonomik etkileri formel sektörde ve enformel sektörde çalışan kadınlar açısından farklılaşmaktadır. Formel sektörde çalışan kadınlar bu süreçte ücret kaybı, çalışma saatlerinin azalması ve işsizlik; enformel sektörde vasıfsız çalışan kadınlar ise çalışma koşullarının kötüleşmesi, uzaktan/evden

yürütülemeyecek işlerde çalışma nedeniyle virüse yakalanma riskinin artması, gelir kaybı, güvencesiz işlerde günlük ücret ile çalışma, dijital okuryazarlıktan yoksun olmak şeklindeki sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Formel sektörde çalışanlara yönelik devlet tarafından işverenlere iş akdi feshinin yasaklanması, kısa çalışma ödeneği ve ücretsiz izin gibi uygulamalar ile çalışanlar güvence altına alınmaya çalışılmış ve birtakım sosyal koruma önlemleri geliştirilmiştir. Bu nedenle salgının ekonomik etkileri formel sektörde çalışan kadınlar açısından tam olarak giderilemese de hafiflemesi sağlanmıştır. Öte yandan enformel sektörde vasıfsız çalışan kadınlar; ev içi hizmetlerde çalışanlar, göçmen kadınlar, enformel sektörde çalışan kadınlar, çalışan yoksul kadınlar ve işsiz kadınlar açısından ise durum daha farklı görünmektedir. Salgın sürecinde enformel sektörde çalışıyor olmak, vasıfsız kadınların sosyal koruma mekanizmasından yoksun kalmasına ve emek piyasasına yönelik uygulamalardan yararlanamamasına sebep olmuştur. Bu durum kadın yoksulluğu riskini arttırmış ve yaşanan olumsuzlukların giderilmesinde sosyal yardımlar başvurabilecekleri tek çare haline gelmiştir. COVID-19 salgını ve ileride yaşanacak herhangi bir kriz durumunda istihdamdaki vasıfsız çalışan kadınların ekonomik etkilerden doğrudan etkilenmesi kadın yoksulluğu yaşama ihtimalinin artması ve kadınların yoksullukla mücadele kapasitesinin azalması kaçınılmaz gözükmektedir. Diğer taraftan COVID-19 salgın sürecinin kadınlar üzerindeki ekonomik etkileri istihdamdaki kadınlar açısından değerlendirilmiş olup, ücretli emeği ile formel ve enformel sektörde çalışan kadınlar arasında kadın yoksulluğunun “gelir yoksulluğu” ve “çalışan yoksulluğu” şeklinde görülme ihtimali artmıştır. Hane içi ücretsiz emeğini sunan kadınların yaşadığı kadın yoksulluğu ise salgın sürecinde “zaman yoksulluğu” şeklinde gerçekleşmektedir.

COVID-19 salgın sürecinin kadınlar üzerindeki psikolojik etkileri; şiddet, iş hayatıyla ilgili olarak tükenmişlik, genel yaşamla ilgili olarak ise bunalım, depresyon, stres altında kalması şeklinde görülmektedir. COVID-19 sürecinin sosyal izolasyon ve evde izole olmanın teşvik edilmesi nedeniyle bireyleri aynı evin içinde bir arada kalmak zorunda bırakması ve salgın sürecinin yarattığı kaygı verici ortam ile birleştiğinde kadına yönelik şiddetin artmasına neden olabilecek ortamın oluşmasına sebep olmuştur. Bu süreçte kadınların şiddete uğramaması için öncelikli

olarak alınan önlem, kadınların bir başka yere yerleştirilmesi şeklindedir. Barınma, salgın sürecinde şiddete uğrayan kadınların temel ihtiyacı haline gelmiştir. Kadına yönelik şiddet; sözel şiddet, fiziksel şiddet, ekonomik şiddet vb. türlere sahipken salgın sürecinde bunlara bir de dijital şiddet eklenmiştir. Dijital şiddet, tek bir kadına yönelik olmaktan ziyade pek çok kadını etki alanı içine katarak kadına yönelik şiddetin hedef kitlesinin genişlemesine sebep olması nedeniyle salgının kadınlar üzerindeki boyutlarını farklılaştırmaktadır. Bir başka psikolojik problem ise tükenmişlik hissidir. Müşteri ile birebir iletişim kurulmasının gerektiği sektörlerde, çalışan kadınlar için virüse yakalanma riski, uzaktan/evden çalışma şekli ile çalışmaya devam eden kadınlar için ise ev ve iş ile ilgili sorumluluklara bağlı olarak tükenmişlik hissi yaşamak kaçınılmaz hale gelmiştir. Öte yandan iş dışında hane içi iş yükünün artması, çocuk bakımı ile ilgili sorumluluklar, iş yaşam dengesi kurmaya çalışmak da bu hisse neden olan etmenler arasına girmiştir. Bunalım, stres, depresyon ise uzun süre evde kalmanın gerekmesi neticesinde kadınların yaşadığı psikolojik problemler arasında yer almıştır.

Neticede literatür taramasından ve ikincil verilerden görülmektedir ki; COVID-19 salgınının ekonomik etkileri formel ve enformel sektörde istihdam edilen kadınlar açısından farklılık göstermektedir. Bununla birlikte sosyal ve psikolojik etkilerin ise benzerlik gösterdiği ifade edilebilir.

COVID-19 salgını ilk ortaya çıktığında emek piyasasına yönelik uygulamalar, dünyada ve Türkiye’de cinsiyete yönelik herhangi bir ayırım yapılmaksızın istihdam politikalarıyla entegre bir biçimde gerçekleşmiştir. Salgın sürecinin ilerlemesi ile uygulamalarda kadınlara da ayrıca yer verildiği görülmektedir. Dünyadaki uygulamalara bakıldığında ağırlıklı olarak Arjantin, Botswana, Şili, Malezya, Brezilya, Senegal gibi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin emek piyasasına yönelik uygulamalarda kadınlar özelinde önlemler aldığı görülmektedir. Türkiye’de ise istihdamdaki kadınlar açısından uygulamalar, salgın nedeniyle yaşanan gelir kayıpları başta olmak üzere bakım ve hane içi sorumlulukların azaltılmasından ziyade kadınları istihdama dahil etmeye yöneliktir. Öte yandan bu durum salgın sürecindeki gelir kayıplarını telafi edemediğinden kadın yoksulluğunu besleyeceği düşünülmektedir. Neticede dünyada ve Türkiye’de emek piyasasına yönelik

uygulamalar ve sosyal yardımlar, COVID-19 sürecinin dinamik yapısına uygun olsa da kadınlar açısından ne kadar telafi edici olduğu tartışmalıdır.

Yoksulluk riskinin azaltılmasında önemli bir yer tutan sosyal yardımlar ise COVID-19 salgın sürecinin kadınlar üzerindeki etkilerinin hafifletilmesinde ön plana çıkmaktadır. Çalışmada yer alan muhtelif ülke örneklerinde ise genel itibarıyla sosyal yardımlar; şartlı ve şarta bağlı olmayan nakit transferler, gıda yardımları/kupon yardımları/diğer yardımlar etrafında toplanmaktadır. Azerbaycan, Bangladeş, Nepal, Uganda nakit transferler (şartlı ve şarta bağlı olmayan) ve sosyal emekliliğe dair yardımlara yer verirken; nakit transferler (şartlı ve şarta bağlı olmayan) ve gıda yardımları/kupon yardımları/diğer uygulamaları bir arada uygulayan ülkeler ise Ermenistan, Güney Afrika, Hindistan, Kosta Rika, Lao PDR, Liberya, Mısır, Myanmar, Özbekistan, Sırbistan, Sudan, Uganda gibi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere olmaktadır. Öte yandan bu ülkelerdeki sosyal emeklilik, kamu istihdam politikaları gibi kadınları uzun vadede yoksulluk riskine karşı korumada öne çıkan politikaların bu süreçte daha az tercih edildiği görülmektedir. Türkiye’de COVID-19 salgın sürecinde kadınlara yönelik sosyal yardımlar değerlendirildiğinde ise salgın öncesindeki sosyal yardımların devamı niteliğini taşıdığı görülmektedir.

Her iki açıdan bakıldığında da gerek dünyada gerek Türkiye’de sunulmakta olan sosyal yardımların süresi düşünüldüğünde kadın yoksulluğuna yönelik önlemlerin kadınları yoksulluk riskine karşı kısa vadeli olarak koruyabileceği görülmektedir. COVID-19 salgın süreci, 2022 yılı itibarıyla ülkelerin gündeminde ilk ortaya çıktığı andaki yoğun etkisini devam ettirmemekle birlikte güncelliğini görece korumaktadır. Bu nedenle kadınların yoksullukla mücadele edebilmesinde alınacak önlemlerin devam edip etmeyeceği veya yeni önlemler alınıp alınmayacağı ise salgının seyrine göre değişeceğinden dolayı belirsiz bir tablo oluşmaktadır. Zira 2022 yılı itibarıyla salgın sürecinin bitme aşamasında olduğuna yönelik görüşler olduğu gibi yeni varyantlarla süreceğine dair görüşler de bulunmaktadır.

Yoksullukla mücadele söz konusu olduğunda bireylerin yoksullukla mücadelede ne tür mekanizmalara başvurduğu da önem kazanmaktadır. Sosyal yardım kapsamında yer alamamak veya yapılan yardımların yetersizliği, bireyleri

yoksullukla mücadeleyi kendi yöntemleri ile hafifletmeye itmektedir. Nitekim COVID-19 salgınında kadınların yoksullukla mücadele yöntemlerinden biri olarak öne çıkan borçlanma, gelirden yoksun kalan kadınları borcun kapatılması için gereken paradan da yoksun bırakmaktadır. Gıda malzemelerini satın almanın güçleşmesi, elektrik, su, doğalgaz faturalarını ödeyememek, kirayı ödeyemediği için barınma hakkından yoksun kalmak, yetersiz beslenmek gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Tüm bu ihtiyaçların giderilmesinin yine para karşılığında gerçekleşmesi söz konusudur. Bundan dolayı kadınlara yönelik sosyal yardımların aynı yardımlardan ziyade nakdi yardımlar şeklinde yapılması yoksullukla mücadele edebilme kapasitesini arttırıcı yönde bir etki yaratabilir ve fakat bu durum kadınlara aynı yardım yapılmaması şeklinde anlaşılmamalıdır. Aynı yardımlarla temel ihtiyaçlar giderilerek de nakdi yardımların tutarlarının arttırılması mümkün görünmektedir. Bu sayede kadınların yeniden borçlanma ve borçları ödeyememe riskinin önüne geçilebilir. Öte yandan kadınlara yönelik sosyal yardımların dijital ödeme yöntemleri ve bankacılık sistemi ile doğrudan kadınlara ulaştırılması da özellikle kadın yoksulluğunun nedenleri arasında yer alan ekonomik şiddet, gelire bir başkası tarafından el konulması şeklindeki kadınların gelirinden mahrum kalmasına sebep olan sorunların ortadan kalkmasında ve kadının güçlenmesinde etkili bir yöntem olabilir.

Özetle kadınların tecrübe ettiği yoksulluk halleri COVID-19 süreci ile birlikte ekonomik anlamda daha da derinleşirken; salgın koşullarının getirdiği sosyal ve psikolojik etkiler de dolaylı yollardan kadın yoksulluğunun nedenlerine eklenmiştir.

Konuya dair ampirik çalışmaların zaman içinde artmasıyla birlikte projeksiyon sunan verilerdense gerçek verilere ulaşmak daha mümkün olacaktır. Dolayısıyla bu çalışmadaki kadın yoksulluğunun nedenlerine ve COVID-19 sürecinin kadın yoksulluğuna doğrudan ve dolaylı etkilerine dair tasnifin bundan sonraki çalışmalarda yol gösterici olacağı ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Alcock, Pete: **Understanding Poverty**, Ed. Jo Campling, England: Macmillan Press, Second Edition, 1997.
- Andersen, Gosta Esping: **Tamamlanmamış Devrim: Kadınların Yeni Rollerine Uymak**, Ed. Kıvanç Koçak, Çev: Selin Çağatay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Bauman, Zygmunt: **Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar**, Çev. Ümit Öktem, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.
- Bora, Aksu: **Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası**, Ed. Tansel Güney, 8.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Budd, John W.: **Çalışma Düşüncesi**, Çev. Fuat Man, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.
- Buğra, Ayşe: **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika**, 9.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Dansuk, Ercan: **Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla Ölçülmesi**, Ankara: DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayını, 1997.
- Dumanlı, Recep: **Yoksulluk ve Türkiye’deki Boyutları**, Ankara: DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayını, 1996.
- Ercan, Fuat: **Toplumlar ve Ekonomiler**, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998.
- Eren, Sadun: **Ekonomi Dersleri**, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2017.
- Erim, Neşe: **İktisadi Düşünce Tarihi**, Ankara: Palme Yayıncılık, 2007.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki: **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, 2.bs., İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1991.

- Giddens, Anthony: **Sosyoloji**, Yay. Hazırlayan. Cemal Güzel, 5.bs., İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012.
- Hablemitoğlu, Şengül: **Toplumsal Cinsiyet Yazıları: Kadınlara Dair Birkaç Söz**, 2.Baskı, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005.
- Hançerlioğlu, Orhan: **Ekonomi Sözlüğü**, 6.bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986.
- Hochschild, Arlie Russell: **The Second Shift**, London: Penguin Books, 1989.
- Işık, Oğuz ve Mehmet Melih Pınarcıoğlu: **Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği**, Ed. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, 5.Baskı, 2005.
- İkcaracan, Pınar, Leyla Gülçür ve Canan Arın: **Sıcak Yuva Masalı: Aile İçi Şiddet ve Cinsel Taciz**, İstanbul: Metis Yayınları, 1996.
- Kabaş, Tolga: **Türkiye’de Yoksulluk ve Gelir Dağılımı**, Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2014.
- Koray, Meryem: **Sosyal Politika**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000.
- Kumar, Ranjit: **Araştırma Yöntemleri: Yeni Başlayanlar İçin Adım Adım Araştırma Yöntemleri**, Ed. Ömay Çokluk, Çev. Ömay Çokluk, Güçlü Şekercioğlu, Hasan Atak, Ankara: Edge Akademi Yayıncılık, 3. Baskı, 2011.
- Lordoğlu, Kuvvet ve Nurcan Özkaplan: **Çalışma İktisadı**, 6.bs., İstanbul: Der Yayınları, 2008.
- Marx, Karl: **Kapital: Ekonomi Politikinin Eleştirisi**, Ed. Oktay Türel, Erkin Özalp, Çev. Mehmet Selik-Nail Satlıgan, Cilt: I, İstanbul: Yordam Kitap, 2011.
- Méda, Dominique: **Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer mi?**, Çev. Işık Ergüden, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Omay, Umut: **Post Homo Servus**, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2017.
- Özbay, Ferhunde: **Kadın Emeği: Seçme Yazılar**, Yay. Haz. Şemsa Özar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

- Sapançalı, Faruk: **Sosyal Dışlanma**, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2005.
- Savran, Gülnur Acar ve Nesrin Tura Demiryontan: **Kadının Görünmeyen Emeği: Maddecî Bir Feminizm Üzerine**, 4.bs., İstanbul: Yordam Kitap, 2020.
- Sen, Amartya: **Özgürlükle Kalkınma**, Yay. Haz. Müge Karalom, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.
- Seyidoğlu, Halil: **Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı**, 5. Baskı, İstanbul: Güzem Yayınları, 1993.
- Şenses, Fikret: **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, 9.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Smith, Adam: **Ulusların Zenginliği**, Çev. Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı, Cilt 1, 5. Baskı, İstanbul: Alan Yayıncılık, Şubat 2017.
- Toksöz, Gülay: **Kalkınmada Kadın Emeği**, 2.bs., İstanbul: Varlık Yayınları, 2018.
- Zaim, Sabahattin: **Çalışma Ekonomisi**, 10. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1997.
- Zengingönül, Oğul: **Yoksulluk, Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde Küreselleşme**, Ankara: Adres Yayınları, 2004.
- White, Jenny B.: **Para ile Akriba: Kırsal Türkiye’de Kadın Emeği**, Çev. Aksu Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

KİTAP BÖLÜMLERİ

- Aktan, Coşkun Can ve İstiklal Yaşar Vural: “Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Der. Coşkun Can Aktan, Ankara: Hak İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, s. 39-70.
- Aktan, Coşkun Can ve İstiklal Yaşar Vural: “Yoksulluk Sorununun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Der. Coşkun Can Aktan, Ankara: Hak

İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, s. 551-561.

- Alpar, Başak Işıl: “COVID-19 Salgın Sürecinde Kadın ve Hane İçi Emeği”, **COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri**, Ed. Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt, Sayım Yorgun, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 5264, İktisat Fakültesi Yayın No: 657, 2020, DOI: 10.26650/B/SS46.2020.005., s. 171-184.
- Arber, Sara, Kate Davidson ve Jayy Ginn: “Changing Approaches to Gender and Later Life”, **Gender and Ageing: Changing Roles and Relationships**, Ed. Sara Arber, Kate Davidson, Jayy Ginn, Mainhead: Open University Press, 2003, s. 1-14.
- Ayanoğlu, Fatma: “COVID-19 Sonrası Artan Dijitalleşme ve İş Yaşamında Kadına Yönelik Dijital Şiddet”, **İş Yaşamında Kadın: COVID-19 Sürecinde Farklı Sektörlerde Analiz**, Ed. Fatma Ayanoğlu, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2021, s. 21-32.
- Aydoğan, Sibel: “Kadınların İş Dünyasında Karşılaştıkları Zorluklar ve Kariyer Engelleri”, **İş Yaşamında Kadın: COVID-19 Sürecinde Farklı Sektörlerde Analiz**, Ed. Fatma Ayanoğlu, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2021, s. 97-134.
- Aytaç, Ömer ve İlhan Oğuz Akdemir: “Türkiye’de Yeni Kentli Yoksulluk Sorunu”, **Yoksulluk**, İstanbul: Deniz Feneri Yayınları, 2.Cilt, 2003, s. 50-77.
- Bayraktar Karahan, Fatma: “İnsan ve İnanç Bağlamında Dezavantajlı Gruplara Yönelik Uygulamalar: Sevilla Örneği”, **Dezavantajlı Gruplar Psiko Sosyal ve Manevi Bakım**, Ed. İhsan Çapçioğlu, Fatma Zeynep Belen, Ankara: Grafiker Yayınları, s. 169-186.
- Bennholdt Thomsen, Veronika: “Neden Üçüncü Dünya’da da Hâlâ Ev Kadınları Yaratılıyor?”, **Son Sömürge: Kadınlar**, Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen, Claudia Von Werlhof, Çev. Yıldız Temurtürkan, Ed.Berna Akkiyak, 3.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018 s. 245-257.

- Berik, Günseli: “Türkiye’de Kırsal Kesimde Halı Dokumacılığı ve Kadının Ezilmişliği: Karşılaştırmalı Bir Tartışma”, **1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, Yay. Haz. Şirin Tekeli, 6.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 141-157.
- Bora, Aksu: “Olmayanın Nesini İdare Edeceksin? : Yoksulluk, Kadınlar ve Hane”, **Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, Der. Necmi Erdoğan), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, 2002, s. 65-88.
- Bozkurt, Veysel: Pandemi Döneminde Çalışma: Ekonomik Kaygılar, Dijitalleşme ve Verimlilik”, **COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri**, Ed. Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt, Sayım Yorgun, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 5264, DOI: 10.26650/B/SS46.2020.005, 2020, s. 115-136.
- Cantek, L. Funda: “Fakir/Haneler: Yoksulluğun “Ev Hali”, Yoksulluk ve Yoksunluk, Toplum ve Bilim, Sayı:89, İstanbul: Birikim Yayınları, Yaz 2001, s. 102-131.
- Çetin, Gürel ve Sevinç Göktepe: “Covid-19 Pandemisinin Turizm Endüstrisi Üzerindeki Etkileri”, **Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri**, Ed.Dilek DEMİRBAŞ, Veysel BOZKURT, Sayım YORĞUN, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İktisat Fakültesi Yayın No:657, İstanbul Üniversitesi Yayın No:5264, 2020, DOI: 10.26650/B/SS46.2020.005, s. 87-97.
- Chant, Sylvia: “Kadın Hane Reisliği ve Yoksulluğun Kadınlaşması: Olgular, Kurgular ve Gelecek Stratejileri”. **Yoksulluk ve Kadın**, Der. Abdullah Topçuoğlu, Gamze Aksan, Duygu Alptekin, Çev. Mina Furat, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 34-88.
- Crettaz, Eric ve Giuliano Bonoli: “Worlds of Working Poverty: National Variation in Mechanisms”, **Working Poverty in Europe: A Comparative Approach**, Ed. Neil Fraser, Rodolfo Gutiérrez, Ramón Peña-Casas, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 46-69.
- Dedeoğlu, Saniye: “Türkiye’de Refah Devleti, Toplumsal Cinsiyet ve

- Kadın İstihdamı”, **Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın**, Ed. Tanıl Bora, Der. Saniye Dedeoğlu, Adem Yavuz Elveren, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 211-229.
- Dedeoğlu, Saniye: “Kadın Emeğinin Bütünlüğü: Ücretli ve Eviçi Ücretsiz Emek Tartışmaları”, **Ferhunde Özbay: Kadın Emeği: Seçme Yazılar**, Yay. Haz. Şemsa Özar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 147-152.
- Dedeoğlu, Saniye: “Dünya Ekonomisi ve Hayatta Kalmanın Feminizasyonu: Toplumsal Cinsiyet, Kalkınma ve Küreselleşme, **Kalkınma ve Küreselleşme**, Yay. Haz. Saniye Dedeoğlu, Turan Başat, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2004, s. 87-111.
- Dinçer, Şenay ve Olcay Bige Aşkun: “Orta Düzey Bankacı Kadın Yöneticilerin Annelik Sürecinin İş Yaşamları Üzerine Etkisi”, **İş Yaşamında Kadın: COVID-19 Sürecinde Farklı Sektörlerde Analiz**, Ed. Fatma Ayanoğlu, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2021, s. 233-252.
- Ecevit,Yıldız: “Feminist Sosyal Politika Bağlamında Türkiye’de Çocuk Bakımı ve Erken Çocukluk Eğitimine İki Paradigmadan Doğru Bakmak”, Der. Ahmet Makal, Gülay Toksöz, **Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği**, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2012, s. 220-265.
- Elveren, Adem Yavuz: “Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından Değerlendirilmesi”, **2000’ler Türkiye’de Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet**, Der. Saniye Dedeoğlu, Adem Yavuz Elveren, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015, s. 63-91.
- Erdoğan, Güzin: “Türkiye’de ve Dünya’da Yoksulluk Ölçümleri Üzerine Değerlendirmeler”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Der. Coşkun Can Aktan, Ankara: Hak İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, s. 363-433.
- Erdut, Zeki: “Günümüzde Sosyal Politikanın Açılımları”, **Yaşam Boyu Sosyal Koruma**, I.Ulusal Sosyal Politika Kongresi, 22-24 Ocak 2004, Ankara: Devrimci İşçi Konfederasyonu (DİSK) Yayınları, 2004, s. 31-58.

- Goldberg, Gertrude
Schaffner ve Eleanor
Kremen:
“The Feminization of Poverty: Discovered in America”, **The Feminization of Poverty: Only in America?**, Ed. Gertrude Schaffner Goldberg, Eleanor Kremen, United States of America: Greenwood Press, 1990, s. 1-15.
- Gündoğan, Naci:
“Yoksullukla Mücadelede İstihdam Politikalarının Rolü ve Önemi”, **Yoksulluk**, Deniz Feneri, İstanbul: Deniz Feneri Yayınları, I.Cilt, 2003, s. 160-171.
- Hattatoğlu, Dilek:
“Yoksulluk, Kadın Yoksulluğu ve Bir Başa Çıkma Stratejisi Olarak Ev Eksenli Çalışma”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, 2002.
- İnsel, Ahmet:
“İki Yoksulluk ve Bir Öneri”, **Yoksulluk ve Yoksunluk**, Toplum ve Bilim, Sayı:89, İstanbul: Birikim Yayınları, Yaz 2001, s. 62-72.
- Körükmez, Lülüfer:
“Kent Yoksulluğu ile Mücadelede Kadınların Geliştirdikleri Stratejiler ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini”, **Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları**, Der. Nurgün Oktik, İzmir: Yakın Kitabevi, 2008, s. 207-244.
- Kümbetoğlu, Belkıs:
“Afetler Sonrası Kadınlar ve Yoksulluk”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, 2002, s. 1129-142.
- Memiş, Emel, Umut Öneş
ve Burça Kızıllırmak:
“Kadınların Ev-Kadınlaştırılması: Ücretli ve Karşılıksız Emeğin Toplumsal Cinsiyet Temelli Bir Analizi”, **Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın**, Der. Saniye Dedeoğlu, Adem Yavuz Elveren, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 159-182.
- Mies, Maria:
“Kapitalist Gelişme ve Geçimlik Üretim: Hindistan’da Kırsal Kesim Kadınları”, Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen, Claudia Von Werlhof, **Son Sömürge: Kadınlar**, Ed.Berna Akkıyal, Çev. Yıldız Temurtürkan, 3.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 47-80.

- Molyneux, Maxine: “Ev Emeği Tartışması ve Ötesi”, Haz. Gülnur Acar Savran, Nesrin Tura Demiryontan, **Kadının Görünmeyen Emeği**, 4.bs., İstanbul: Yordam Kitap, 2020, s. 115-155.
- Ocak, Ersan: “Yoksulun Evi”, Ed. Necmi Erdoğan, **Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, 2002, s. 89-115.
- Oktik, Nurgün: “Yoksulluk Olgusuna Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşımlar”, Der. Nurgün Oktik, **Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları**, İzmir: Yakın Kitabevi, 2008, s. 21-56.
- Özbay, Ferhunde: “Kadınların Ev İçi Uğraşlarındaki Değişme”, **1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, Yay. Haz. Şirin Tekeli, 6.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 115-139.
- Özbudun, Sibel: Küresel Bir “Yoksulluk Kültürü” mü?, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Denetleme Merkezi, 2002, s. 53-69.
- Özdemir, M. Çağlar: “Yoksulluğun Ölçüm Yöntemleri”, **Gelir Dağılımı ve Yoksulluk**, Ed. Mustafa Çağlar Özdemir, Emel İslamoğlu, Genişletilmiş 2.Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017, s. 183-209.
- Özar, Şemsa ve Burcu Yakut-Çakar: “Kamu Politikaları, Piyasa ve Toplumsal Normlar Kısacasında Türkiye’de Erkeksiz Kadın Olmak”, **2000’ler Türkiye’sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet** Der. Saniye Dedeoğlu, Adem Yavuz Elveren, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015, s. 301-330.
- Öztürk, Şinasi: “Kırsal Yoksulluk”, **Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları**, Der. Nurgün Oktik, İzmir: Yakın Kitabevi, 2008, s. 265-299.
- Rittersberger-Tılıç, Helga ve Sibel Kalaycıoğlu: “Çocuk ve Yaşlı Bakıcıları: Enformel Sektördeki Kadınlar”, Ed. Tanıl Bora, Der. Saniye Dedeoğlu, Adem Yavuz Elveren, **Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın**, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 301-327.

- Sallan Gül, Songül: “Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Yoksulluk Arasındaki İlişkiyi Sorgulamak”, **Yoksulluk ve Kadın**, Abdullah Topçuoğlu, Gamze Aksan, Duygu Alptekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 179-210.
- Sallan Gül, Songül: “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelenin Sosyolojik Boyutları: Göreliden Mutlak Yoksulluğa”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Der. Yasemin Özdek, Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Denetleme Merkezi, 2002, s. 107-118.
- Acar Savran, Gülnur: “Politik Bir Kavram Olarak “Ev Emeği”, **III. Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi Kadını Görmeyen Aile ve Sağlık Politikaları Kongre Kitabı**, Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları, 2017, s. 74-77.
- Şenkal, Abdülkadir: “Küresel Yoksulluk Sorunu”, **Gelir Dağılımı ve Yoksulluk**, Ed. Mustafa Çağlar Özdemir, Emel İslamoğlu, Genişletilmiş 2.Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017, s. 227-244.
- Tekeli, İlhan: “Kent Yoksulluğu ve Modernite’nin Bu Soruya Yaklaşım Seçenekleri Üzerine”, **Yoksulluk-Kent Yoksulluğu**, İstanbul: Tesev Yayınları, 2000, s. 139-159.
- Yıldırım alp, Sinem: “Covid-19 Pandemi Sürecinin Görünmeyenleri: Ev İşçisi Kadınların Sorunları Üzerine Bir Araştırma”, **Yeni Bir Çağın Kıyısında: Siyasi, İktisadi ve Mali Açılardan Covid-19 Pandemisi**, Ed. Mustafa Çalışır, Veysel İnal, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 113-137.
- Yüksel Arabacı, Rabihan: “Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi”, **Gelir Dağılımı ve Yoksulluk**, Ed. Mustafa Çağlar Özdemir, Emel İslamoğlu, Genişletilmiş 2.Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017, s. 143-159.
- Yüksel Arabacı, Rabihan: “Gelir Dağılımı ve Yoksulluk”, **Sosyal Politika**, Der. Aysel Tokol, Yusuf Alper, 3.Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2012, s.124; Aktan ve Vural, s. 117-142.

MAKALELER

- Azeez, Abdul E P., Dandub Palzor Negi, Asha Rani ve Senthil Kumar A. P.: “The Impact of COVID-19 on Migrant Women Workers in India”, **Eurasian Geography and Economics**, 2020, s. 93-112.
- Acar, Hakan: “Tek Ebeveynli Ailelere Yönelik Feminist Sosyal Hizmet Müdahalesi”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, C. 12, S. 3, 2001, s. 13-26.
- Açıkgöz, Reşat: “Kadın Yoksulluğu Üzerine Bir İnceleme”, **Yardım ve Dayanışma Dergisi**, Yıl:1 C. 1, S. 2, Temmuz-Aralık 2010, s. 45-60.
- Afyonoglu, Meliha Funda: “Covid-19 Pandemisinde Gündelikçi Kadın Olmak”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, C. 33, S. 1, 2022, s. 205-224.
- Akca, Meltem ve Mübeyyen Tepe Küçükoglu: “COVID-19 ve İş Yaşamına Etkileri: Evden Çalışma”, **Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives**, C. 8, S. 1, 2020, s. 71-81.
- Aktaş, Hakkı ve Eylem Şimşek: “Bireylerin Örgütsel Sessizlik Tutumlarında İş Doyumu ve Duygusal Tükenmişlik Algılarının Rolü”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, C. 11, S. 24, 2015, s. 205-230.
- Alon, Titan v.d. : “The Impact of COVID-19 on Gender Equality”, **Cambridge: National Bureau of Economic Research (NBER)**, Working Paper 26947, April 2020, s. 1-37.
- Alpago, Hasan ve Derya Oduncu Alpago: “Koronavirüs Salgınının Sosyoekonomik Sonuçları”, **IBAD Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 8, 2020, s. 99-114.
- Alper, Yusuf, Serhat Özgökçeler ve Gözde Sümer: “Ölüm Sigortasından Bağlanan Aylıkların Kız Çocuklarının İşgücü Katılımına ve İstihdamlarına Etkisi”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı, C. 3, 2015, s. 335-350.
- Altay, Asuman: “Bir Kamu Malı Olarak Sosyal Sermaye ve Yoksulluk İlişkisi”, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, C. 7, S. 1, 2007, s. 337-362.

- Altın, Zeynep: “Covid-19 Pandemisinde Yaşlılar”, **Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi**, 2020, S. 30 (Ek Sayı), s. 49-57.
- Altuntaş Duman, Nezahat ve Gülmelek Doğanay: “Toplumsal Dışlanma Pratikleri Üzerinden Trabzon’da Engelli Kadınlar”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, C. 20, S. 2, 2017, s. 1-48.
- Ansal, Hacer: “Yeni Teknolojiler ve Kadın İstihdamı”, **Kadın Araştırmaları Dergisi**, S. 4, 1996, s. 55-72.
- Antonio, Amy ve David Tuffley: “The Gender Digital Divide in Developing Countries”, **Future Internet**, 2014, Vol. 6, No: 4, s. 673-687.
- Antonopoulos, Rania ve Thomas Masterson ve Ajit Zacharias: “Artık Zaman’ı: Gizli Yoksulluğu Ortaya Çıkarma-Yoksullukla Mücadele Politikalarını Geliştirme”, **Mülkiye Dergisi**, C. 36, S. 4, 2012, s. 105-126.
- Arun, Özgür ve Banu Karademir Arun: “Türkiye’de Yaşlı Kadının En Büyük Sorunu: Dulluk”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 10, S. 4, 2011, s. 1515-1527.
- Aslan, Şebnem ve Musa Özata: “Duygusal Zeka ve Tükenmişlik Arasındaki İlişkilerin Araştırılması: Sağlık Çalışanları Örneği”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 30, 2008, s. 77-97.
- Atay, Elmas Sevgi ve Merve Gerçek: “İş-yaşam Çatışmasının Koronavirüs (COVID-19) Pandemi Sürecinde Yeniden Değerlendirilmesi: Kadın Akademisyenler Açısından Nitel Bir Araştırma”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 24, S. 45, Haziran 2021, s. 203-241.
- Aydiner Boylu, Ayfer ve Hülya Öztop: “Tek Ebeveynli Aileler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Sosyo Ekonomi**, C. 19, S. 19, 2013, s. 207-220.
- Taşkıran, Ayşe: “Açık ve Uzaktan Öğrenmede Dijital Bölünme”, **Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 4, 2017, s. 108-124.
- Balun, Bora: “COVID-19’un Türkiye’deki Sosyal Yardım Anlayışına Etkisi”, **Journal of Social and Humanities Sciences Research**, 2021, C. 8, S. 74, s. 2307-2318.

- Başer, Doğa ve Mehmet Kırlioğlu: “Türkiye’deki Sosyal Yardım Sistemine Yönelik Sosyal Hizmet Uzmanlarının Deneyimleri”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, 2020, C. 31, S. 4, s. 1486-1513.
- Beken, Nalan: “Covid-19 Pandemi Sürecinde Kadın İstihdamı: Türkiye Örneği”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Ek Sayı, Ekim 2020, s. 47-74.
- Birinci, Mehmet ve Tunahan Bulut: “Covid-19’un Sosyo-Ekonomik Yönden Dezavantajlı Gruplar Üzerindeki Etkileri: Sosyal Hizmet Bakış Açısından Bir Değerlendirme”, **Sosyal Çalışma Dergisi**, C:4, S:1, 2020, s. 62-68.
- Buz, Sema ve Abdülkadir Karabulut: “Ortopedik Engelli Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Bir Çalışma”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 7, 2015, s. 25-45.
- Bocutoğlu, Ersan: “İktisat Teorisinde Emegün Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emegü Yolculuk”, **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, C.1, S.1, 2012, s. 127-150.
- Czymara, Christian S., Alexander Langenkamp ve Tomás Cano: “Cause for Concerns: Gender Inequality in Experiencing the COVID-19 Lockdown in Germany”, **European Societies**, Vol. 23, 2021, s. 568-581.
- Çimen, Hasan: “Dünyayı Sarsan Pandemi (COVID-19) Sürecinde Türkiye’de Sosyal Yardımların Önemi Yeniden Düşünmek”, **Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 22, S. 2, 2021, s. 15-38.
- Daminger, Allison: “The Cognitive Demansion of Household Labor”, **American Sociological Review**, Vol.84, No. 4, 2019, s. 609-633.
- Danışman Işık, Aysun: “Subjektif Yoksulluk: Leyden Yaklaşımı ile Bir Değerlendirme”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 51, S. 1, Mart 2018, s. 71-100.
- Daly, Mary: “Care as a Good for Social Policy”, **Journal of Social Policy**, Vol. 31, No. 2, 2002, s. 251-270.
- Dedeoğlu, Saniye: “Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emegü”, **Toplum ve Bilim**, C. 86, S. 3, Güz 2000, s. 139-170.

- Demirbilek, Sevdâ: “Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açidan İncelenmesi”, **Finans Politik&Ekonomik Yorumlar**, C. 44, S. 511, Eylül 2007, s. 12-27.
- Uğraş Dikmen, Asiye, Hatice Mediha : “COVID-19 Epidemiyolojisi: Pandemiden Ne Öğrendik”, **Journal of Biotechnology and Strategic Health Research**, 1 (Özel Sayı), 2020, s. 29-36.
- Doğan, E. Muhsin ve Halim Tatlı: “İnsani Gelişme ve İnsani Yoksulluk Bağlamında Türkiye’nin Dünyadaki Yeri”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 28, S. 1, 2014, s. 99-124.
- Duran, Mahmut Sami ve Mustafa Acar: “Bir Virüsün Dünyaya Ettikleri: COVID-19 Pandemisinin Makroekonomik Etkileri”, **International Journal of Social and Economic Sciences**, C. 10, S. 1, 2020, s. 54-67.
- Ecevit, Yıldız: “Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çalışılabilir?”, **Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, C. 25, S. 4, 2003, s. 83-88.
- Ekiz, Tutku, Ebrar İlman ve Elif Dönmez: “Bireylerin Sağlık Anksiyetesi Düzeyleri ile COVID-19 Salgını Kontrol Algısının Karşılaştırılması”, **Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi**, C. 6, S. 1, 2020, s. 139-154.
- Erdem, Ziya ve Levent Şahin: “Ülkemizde Ev Hizmetlerinde İstihdam Edilen Yabancı Uyruklu İşgücünün Çalışma Koşulları: İstanbul İli Üzerine Bir Alan Araştırması”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 57, 2009, s. 281-325.
- Erdoğan, Seyhan ve Denizcan Kutlu: “Dünya’da ve Türkiye’de Çalışan Yoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme”, **Çalışma ve Toplum**, C. 41, S. 2, 2014, s. 63-114.
- Erdut, Tijen: “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, **Çalışma ve Toplum**, C. 3, S. 6, 2005, s. 11-49.
- Es, Muharrem ve Güloğlu Tuncay: “Bilgi Toplumuna Geçişte Kentlileşme ve Kentsel Yoksulluk: Kocaeli Örneği”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 8, 2004, s. 79-93.

- Fırat, Muhammet: “Covid-19 Salgını Döneminde Yoksulların Geçinme Stratejileri: Hizmet Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”, **Sosyolojik Bağlam Dergisi**, C. 3, S. 1, 2022, s. 1-16.
- Gökçek Karaca, Nuray ve Fatma Kocabaş: “Ev Hizmetlerinde Çalışanların Karşılaştıkları Sorunların Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, **Kamu-İş**, C. 10, S. 4, 2009, s. 161-176.
- Güneş, Fatime: “Farklı Emek Kategorileri Açısından Kadın Yoksulluğu”, **Çalışma ve Toplum**, C. 2, S. 29, 2011, s. 217-248.
- Günindi Ersöz, Aysel: “Bir Salgını Kadın Olarak Deneyimlemek: Covid-19 Günlerinde Ev İçindeki Yaşamın Eşitsiz Doğası”, **Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences**, C. 6, S. 31, 2020, s. 1510-1522.
- Habib, Lina Abu: “Women and Disability Don’t Mix: Double Discrimination and Disabled Women Rights”, **Gender and Development**, Vol. 3, No. 2, 1995, s. 49-53.
- Haleem, Abid, Mohd Javaid ve Raju Vaishya: “Effects of COVID-19 Pandemic In Daily Life”, **Current Medicine Research Practice**, Vol. 10, No. 2, 2020, s.78-79.
- Hattatoğlu, Dilek: “Küreselleşme, (Yeni) Emek Biçimleri, Yoksulluk ve Kadınlar”, **Amargi**, S.6, Güz 2007, s. 18-21.
- Hulme, David, Karen Moore ve Andrew Shepherd: Chronic Poverty: Meanings and Analytical Frameworks, **CPRC Working Paper 2**, November 2001, s. 1-49.
- Fawole, Olufunmiyalı I.: “Economic Violence to Women and Girls: Is it Receiving the Necessary Attention?”, **Trauma, Violence & Abuse**, Vol. 9, No. 3, 2008, s. 167-177.
- Işık, Ebru: “Covid(19) Salgını ve Kadın Emeği: Türkiye’den Kadın Deneyimleri”, **Politik Ekonomik Kuram**, C. 4, S. 2, 2020, s. 219-241.
- Tuna, Akbaş Ayşen ve Zafer Türkmendağ: “Açık ve Uzaktan Öğrenmede Dijital Bölünme”, **Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 4, 2017, s. 108-124.

- Tunç, Aynur İlhan: “Kız Çocuklarının Okula Gitmeme Nedenleri: Van İli Örneği”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 6, S. 1, 2009, s. 237-269.
- İncekara, Beyhan, Hazar Dördüncü, ve K. Ozan Özer: “Turizm Ulaştırmasının Denizyolu Ulaştırmacılığı Yönünden Gelişimi”, **İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 1, 2015, s. 1-16.
- Kalaycı, Cemalettin: “Dijital Bölünme, Dijital Yoksulluk ve Uluslararası Ticaret”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, C. 27, S. 3, 2013, s. 145-162.
- Kalfa, Aslıcan: “Refah Rejimi Bağlamında Çocuk Bakımı Hizmetleri”, **Çalışma ve Toplum**, C. 3, S. 26, 2010, s. 191-220.
- Kapar, Recep: “Türkiye’de Çalışan Yoksullar”, **ASOMEDYA (Ankara Sanayi Odası Yayın Organı)**, Kasım/Aralık 2010, s. 53-63.
- Kapar, Recep: “Uygun İş Bağlamında Çalışan Yoksullar”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 48, 2004, s. 185-204.
- Karaca, Selin ve Emel Esen: “İş Yeri İnovasyonunun Bir Örneği Olarak Uzaktan Çalışmanın İş-Yaşam Dengesine Etkisi: Çalışan Anneler Üzerine Bir Araştırma”, **International Social Innovation Congress ISTANBUL**, 16-17 October 2019, s. 11-22.
- Karadeniz, Oğuz: “Türkiye’de Atipik Çalışan Kadınlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik”, **Çalışma ve Toplum**, C.2, S. 29, 2011, s. 83-127.
- Karakaş, Mehmet: “COVID-19 Salgınının Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, C. 40, S. 1, 2020, s. 541-573.
- Kaya, Burhanettin: “Pandeminin Ruh Sağlığına Etkileri”, **Klinik Psikiyatri Dergisi**, 2020, C. 23, S. 2, s. 123-124.
- Keysan, Asuman Özgür, Pınar Kaygan ve Harun Kaygan: “Ankara’da Ev İşçisi Kadınların Toplu Taşıma Deneyimleri: Zorluklar ve Stratejiler”, **Fe Dergi** 14, No.1, 2022, s. 107-120.
- Kıcıır, Başak: “Evden Çalışma: Özgürlük Mü Esaret Mi?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**

Dergisi, C. 21, S. 1, 2019, s. 173-196.

- Kılınçarslan, Pelin: “Gündelik Deneyimler Üzerinden Türkiye’de Kadın Emeği ve Borçluluk”, **Praksis**, S. 53, 2020, s. 39-66.
- Kocabaş, Ali: “Eşitsizlik ve Covid-19”, **Türk Tabipleri Birliği**, Altıncı Ay Değerlendirme Raporu, s. 394-414.
- Köse, Aslı ve Ayşe Beşer: “Kadının Değiştirilebilir Yazgısı “Şiddet””, **Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi**, C. 10, S. 4, 2007, s. 114-121.
- Liem Andrian, Cheng Wang, Yosa Wariyanti, Carl A, Latkin ve Brian J. Hall: “The Neglected Health of International Migrant Workers in the COVID-19 Epidemic”, **The Lancet Psychiatry**, Vol. 7, No. 4, April 2020, s. 20.
- Mardin, Deniz, Şevkat Bahar Özvarış, Sibel Sakarya, İlker Kayı ve Gül Gürsoy: “COVID-19 Sürecinde Türkiye’de Göçmen ve Mültecilerin Durumu”, **Sağlık ve Toplum**, Özel Sayı, Temmuz-2020, s. 112-118.
- Lanahan, Sara S. Mc, Annemette Sorensen ve Doroty Watson: “Sex Differences in Poverty, 1950-1980”, **Journal of Women in Culture and Society**, Vol. 15, No.1, 1989, s. 102-122.
- Olufemi, Olusola: “Feminisation of Poverty Among the Street Homeless Women in South Africa”, **Development Southern Africa**, Vol. 17, No. 2, 2000, s. 221-234.
- Oruç, Yeşim: “Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler”, **Yoksulluk ve Yoksunluk**, Toplum ve Bilim, S. 89, İstanbul, Yaz 2001, s. 73-87.
- Otluoğlu, K.Övgü Çakmak, Benan Kurt Yılmaz ve Olca Sürgevil Dalkılıç: “Covid-19 Döneminde Akademisyen Annelerin İş-Yaşam Deneyimlerini Anlamak: Nitel Bir Araştırma”, **Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi**, C. 7, S. 1, 2021, s. 13-52.
- Ozili, Peterson K. ve Thankom Arun: “Spillover of COVID-19: Impact on the Global Economy”, **Munich Personal RePEc Archive (MPRA)**, 2020, s. 1-30.
- Özdemir, Abdullah ve Gamze Duygu İnce: “OECD Ülkelerinde Sosyal Yardımların Yoksulluk Üzerindeki Etkisi”, **Çalışma ve Toplum**, C. 4, S. 71, 2021, s. 2653-2654.
- Özer, Mustafa ve Kemal: “Türkiye’de İşgücünün Panel Veri Analizi”, **Anadolu**

- Biçerli: **Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 3, S. 1, 2003-2004, s. 55-86.
- Özkaplan, Nurcan: “Duygusal Emek ve Kadın İşi/Erkek İşi”, **Çalışma ve Toplum**, C. 2, S. 21, 2009, s. 15-23.
- Özkoçak, Vahdet, Fırat Koç ve Timur Gültekin: “Pandemilere Antropolojik Bakış: Koronavirüs (Covid-19) Örneği”, **Turkish Studies**, C. 15, S. 2, 2020, s. 1183-1195.
- Öztürk, Mustafa ve Başak Işıl Çetin: “Dünya’da ve Türkiye’de Yoksulluk ve Kadınlar”, **Journal of Yasar University**, C. 4, S. 16, 2009, s. 2661-2698.
- Öztürkoğlu, Yücel: “Tüm Yönleriyle Esnek Çalışma Modelleri”, **Beykoz Akademi Dergisi**, C. 1, S. 1, 2013, s. 109-129.
- Palaz, Serap: “Türkiye’de Cinsiyet Ayrımcılığı Analizinde Neo Klasik Yaklaşım Karşı Kurumcu Yaklaşım: Eşitliği Sağlayıcı Politika Önerileri”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 6, S. 9, 2003, s. 87-109.
- Parlak, Zeki ve Süleyman Özdemir: “Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 60, 2011, s. 1-60.
- Patel, J.A, v.d.: “Poverty, Inequality and COVID-19: the Forgotten Vulnerable”, **Public Health**, S. 183, 2020, s. 110-111.
- Razavi, Shahra: “The Political and Social Economy of Care in a Development Context : Conceptual Issues, Research Questions and Policy Options”, **UNRISD**, Gender and Development Programme Paper Number 3, June 2007, s. 1-39.
- Sallan-Gül, Songül ve Büşra Bayram: “Bir Sosyal Yardım Olarak Dul Kadın Maaşı ve Ataerkil Pazarlığın Koşulları: Elazığ Örneği”, **Akademia Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 4, 2018, s. 32-52.
- Sarker, Mou Rani: “Labor Market and Unpaid Works Implications of COVID-19 for Bangladeshi Women”, **Gender Work Organ**, Vol. 28, No. S2, 2020, s. 597-607.

- Şener, Ülker: “Kadın Yoksulluğu”, **Mülkiye Dergisi**, C. 36, S. 4, 2012, s. 51-67.
- Şenol, Dolunay ve Aşkın Taştan: “COVID-19 (Corona Virüs) ile Mücadelenin Görünmez Kahramanları: Ev Kadınları”, **Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences**, 2020, Vol. 6, No. 27, s. 831-851.
- Şenses, Fikret: “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat Mı, Engel Mi?” **ERC Working Paper in Economics**, 04/09, August 2004, s. 1-27.
- Şahin Taşğın, Neşe ve Nurdan Bürüngüz: “Sosyal Hizmet Uzmanlarının Deneyimleri Işığında Pandemi Sürecinde Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardım Sunan Kurumlarda Yaşananlar: İstanbul Örneği”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, Covid-19 Özel Sayı Cilt 1, 2021, s. 201-223.
- Temiz, Hasan Ejder: “Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması”, **Çalışma ve Toplum**, C.2, S.2, 2004, s. 55-80.
- Tilev, Figen: “Esnek Çalışma ve Kadın İstihdamı”, **Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 2, S. 2, 2018, s. 121-150.
- Topgül, Seda: “İş ve Aile Yaşamı Dengesi(zlığı)nın Kadın Çalışanlar Üzerindeki Etkisi”, **Yönetim ve Ekonomi**, C. 23, S. 1, 2016, s. 217-231.
- Türkmen, Mutlu ve Arif Özseri: “Covid-19 Salgını ve Spor Sektörüne Etkileri”, **International Journal of Sport Culture and Science**, C. 8, S. 2, 2020, s. 55-67.
- Uzun, Ayşe Meral: “Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.4, S. 2, 2003, s. 155-174.
- Uyanık, Yücel: “Dualist (İkili) İşgücü Piyasası Teorisi”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 3, 1999, s. 1-8.
- Ünal, Esra, Derya Atik ve Ebru Gözüyeşil: “COVID-19 Pandemisi ve Kadın”, **Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi**, 2021, C.4, S. 1, s. 1-8.
- Ünlütürk Ulutaş, Çağla: “Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek”,

Çalışma ve Toplum, C. 2, S. 21, 2009, s. 25-40.

- Yalçın, Çiğdem: “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar ve Ekonomik Şiddet”, **Fe Dergi**, C. 7, S. 1, 2015, s. 49-60.
- Yelboğa, Nurullah ve Şeniz Bayır Aslan: “Sosyal Sorun Olarak Salgın Hastalıklar ve Sosyal Çalışmanın Halk Sağlığını Koruma/Geliştirme Görevi”, **Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi**, C. 4, S. 1, 2020, s. 43-49.
- Yeo, Rebecca ve Kareen Moore: “Including Disabled People in Poverty Reduction Work: “Nothing About Us, Without Us”, **World Development**, Vol. 31, No. 3, 2003, s. 571-590.
- Yusufoğlu, Ömer Şükrü ve Zahir Kızmaz: “Parçalanmış Yoksul Ailelerin Geçinme Stratejileri Elazığ Örneği”, **Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 2, 2015, s. 1-18.

TEZLER

- Kamanlıoğlu, Müge: “Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma”, (Hacettepe Üniversitesi S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.
- Kazar, Esra Nur: “Kadın Yoksulluğunu Azaltmada Kadın Kooperatiflerinin Rolü: İstanbul ve Bursa Örneği”, (Yalova Üniversitesi S.B.E Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yalova, 2019.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- Alhas, Ali “More “Family Time” Amid Coronavirus Isolation at Home”,
Murat: **Anadolu Agency**, 21.04.2020, (Çevrimiçi),
<https://www.aa.com.tr/en/latest-on-coronavirus-outbreak/more-family-time-amid-coronavirus-isolation-at-home/1812529>, Erişim
Tarihi: 16.5.2021.

- Allen “China’s Domestic Violence Epidemic”, **Axios**, Mar 7 2020,

- Ebrahimian, Bethany: (Çevrimiçi), <https://www.axios.com/2020/03/07/china-domestic-violence-coronavirus-quarantine>, Erişim Tarihi: 04.05.2022.
- Ayanoğlu, Zeynep Nur: “Karantina Belleği: Ev İçi Emeğe Radikal Feminist Bakış”, **Birikim Dergisi**, 25 Haziran 2020, (Çevrimiçi), <https://birikimdergisi.com/guncel/10168/karantina-bellegi-ev-ici-emege-radikal-feminist-bakis>, Erişim Tarihi: 16.05.2022.
- Başaran, Ezgi: “Deniz Kandiyoti: Salgın Modern Kadının Yaşadığı İllüzyonu Yıktı Geçti”, **Gazete Duvar**, 30 Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/04/30/deniz-kandiyoti-salgın-modern-kadinin-yasadigi-illuzyonu-yikti-gecti>, Erişim Tarihi: 14.01.2022.
- Bayar, Ayşe
Aylin Öner
Günçavdı ve
Haluk
Levent: “COVID-19 Salgınının Kadınların Çalışma ve Hane Yaşamı Üzerine Etkileri”, **Politika Raporu**, İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü (İSTANPOL), FRIEDRICK EBERT STIFTUNG, Mayıs 2020-010, (Çevrimiçi), <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-09/covid-salgininin-kadinlari-calisma-ve-hane-yasami-uzerine-etkileri-politika-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 16.07.2022.
- Birleşmiş
Milletler
Nüfus Fonu
(UNFPA): “Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Covid-19: Cinsel Sağlık, Üreme Sağlığının ve Haklarının Korunması ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Teşvik Edilmesi”, **Teknik Bilgi Notu**, Mart 2020, (Çevrimiçi), https://turkiye.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/COVID-19_A_Gender_Lens_Guidance_Note_Turkish.pdf, Erişim Tarihi: 16.05.2022.
- Bull L.,
Greta: “Empowering Women: Send Social Assistance Payments Directly to Her”, **World Bank Blogs**, March 05, 2021, (Çevrimiçi), <https://blogs.worldbank.org/voices/empowering-women-send-social-assistance-payments-directly-her>, Erişim Tarihi: 08.07.2022.
- CARE: “Latin America and the Caribbean Rapid Gender Analysis for COVID-19”, 03.06.2020, (Çevrimiçi), https://www.care-international.org/files/files/enlac_rga_report_english_final_junio2_1_comprimido.pdf, Erişim Tarihi: 13.06.2022.
- Cattaneo, Umberto ve
Emanuel
Pozzan: “Women Health Workers: Working Relentlessly in Hospital and at Home”, ILO, 7 April 2020, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_741060/lang--en/index.htm, Erişim Tarihi: 22.06.2021.
- Chung, “Return of the 1950s Housewife? How to Stop Coronavirus

- Heejung: Lockdown Reinforcing Sexist Gender Roles”, The Conversation, March 30 2020, (Çevrimiçi), <https://theconversation.com/return-of-the-1950s-housewife-how-to-stop-coronavirus-lockdown-reinforcing-sexist-gender-roles-134851>, Erişim Tarihi: 06.06.2022.
- Dama, Nergis: “Kadın İstihdamının Desteklenmesiyle İlgili Olarak AİPP’ler Başta Olmak Üzere Kamu İstihdam Hizmetlerine İlişkin İyi Uygulama Örnekleri”, Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 2022, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_840394.pdf, Erişim Tarihi: 15.05.2022.
- Deloitte: “COVID-19 Çalışanlara ve Çalışma Hayatına Olası Etkileri”, (Çevrimiçi), <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/human-capital/articles/covid-19-calisanlara-ve-calisma-hayatina-olasi-etkileri.html?ysclid=I6s9u9lrel452167843>, Erişim Tarihi: 13.08.2022.
- DİSK/GENEL İŞ: “Covid-19 Salgınının DİSK/GENEL-İŞ Kadın İşçileri Üzerindeki Etkileri Araştırması”, Mart 2021, (Çevrimiçi), <https://cloudsdomain.com/uploads/dosya/45717.pdf>, Erişim Tarihi: 25.07.2022.
- DİSK-AR: “COVID-19 İşçileri Nasıl Etkiledi? : Salgının Çalışma Yaşamına Etkileri DİSK Üyesi İşçilere Yönelik Alan Araştırması Sonuçları”, Temmuz 2020, (Çevrimiçi), <https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/09/DISK-COVID-19-Alan-Arastirmasi-2020.pdf>, Erişim Tarihi: 25.07.2022.
- DİSK-AR: “İşsizlik ve İstihdamın Görünümü Raporu 2020 Yıllık Rapor”, 22 Mart 2021, (Çevrimiçi), <https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2021/03/DISK-AR-2020-Yıllık-İşsizlik-ve-İstihdamın-Görünümü-Raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 25.07.2022.
- Erdoğan, Seyhan: “Covid-19 Krizi ve Kadın İstihdamı ve İşsizliği”, Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG), (Çevrimiçi), www.keig.org/covid-19-krizi-ve-kadin-istihdami-ve-issizligi/, Erişim Tarihi: 6.02.2022.
- Erem, Onur: “Koronavirüs Günlerinde Ev İçi Şiddet Artıyor: Kadınlar Şiddetten Korunmak İçin Neler Yapabilir?”, BBC Türkçe, 8 Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52208017https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52208017>, Erişim Tarihi: 31.05.2022.
- EVID-SEN: “Covid-19 Raporu: Peki Ya En Alttakiler?”, Haz. Ceyhan Güler, Gülhan Benli, Nisan 2020, (Çevrimiçi),

- <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/382>, Erişim Tarihi: 24.07.2022.
- EVID-SEN: “Toz Bezi Değiliz Ev İşçisiyiz: Küresel Salgın Döneminde Çalışma Hakkı ve Diğer İnsan Hakları İhlalleri Bağlamında Ev İşçilerinin Karşılaştıkları Sorunlar Raporu”, Haz. Ceyhun Güler, Gülhan Benli, İstanbul, 2021, (Çevrimiçi), <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1259>, Erişim Tarihi: 24.07.2022.
- Eroğlu, Damla ve Hilal Gençay: “Salgında Kadın Olmak: Covid-19 Salgınının ve Kamusal Alan Kısıtlamalarının Kadınlar Üzerindeki Etkilerinin Haklar Bağlamında Değerlendirilmesi”, Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, 2020, (Çevrimiçi), <https://kadinininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2021/02/Salginda-Kadin-Olmak-Uzun-Rapor-Final.pdf>, Erişim Tarihi: 21.04.2022.
- Evrensel: “HSK’nin 6284 Kararına Kadınlardan Tepki: Bu Yanlış Karardan Dönülsün”, 30 Mart 2020, (Çevrimiçi), https://www.evrensel.net/haber/400901/hsknin-6284-kararina-kadnlardan-tepki-bu-yanlis-karardan-donulsun?slide_order=02, Erişim Tarihi: 22.05.2022.
- Ecevit, Yıldız: Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emegi, Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Şubat-Mart 1985, 72-93. (Çevrimiçi), <http://www.halkevleri.org.tr/diger/uretim-ve-yeniden-uretim-surecinde-ucretli-kadin-emegi>, Erişim Tarihi: 14.01.2021.
- Freund, Carolina ve Alfonso Garcia Mora: “Keeping the Lights On: Supporting Firms and Preserving Jobs from Crisis through Recovery”, April 30 2020, (Çevrimiçi), <https://blogs.worldbank.org/psd/keeping-lights-supporting-firms-and-preserving-jobs-crisis-through-recovery>, Erişim Tarihi: 06.02.2022.
- Gentilini, Ugo, Mohamed Almenfi ve Ian Orton: “Social Protection and Jobs Responses to Covid-19: A Real Time Review of Country Measures, A “living paper” version 1 March 20, 2020, (Çevrimiçi), <https://www.ugogentilini.net/wp-content/uploads/2020/03/global-review-of-social-protection-responses-to-COVID19.pdf>, Erişim Tarihi: 02.05.2022.
- Gentilini, Ugo vd.: “Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real Time Review of Country Measures”, “Living paper” version 16, February 2, 2022, (Çevrimiçi), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/33635/Social-Protection-and-Jobs-Responses-to-COVID-19-A-Real-Time-Review-of-Country-Measures.pdf?sequence=27&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 14.06.2022.

Georgieva, Kristalina, Stefania Fabrizio, Chen Hoon Lim ve Maria M. Tavares :
“The Covid-19 Gender Gap”, 21 Temmuz 2020, IMF Blog, <https://blogs.imf.org/2020/07/21/the-covid-19-gender-gap/>, Erişim Tarihi: 13.08.2022.

Gupta, Alisha Haridasani: “Why Some Women Call This Recession a ‘Shecession’”, The New York Times, 9 May 2020, <https://www.nytimes.com/2020/05/09/us/unemployment-coronavirus-women.html>, Erişim Tarihi: 9.06.2022.

Güncel Türkçe Sözlük: (Çevrimiçi), <https://sozluk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 18.07.2022.

Hızıroğlu Aygün, Aysun, Selin Köksal ve Gökçe Uysal: “COVID-19 Pandemisinde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Ev İşlerini Kim Yaptı? Çocuklara Kim Baktı?”, İstanbul: İstanbul Politikalar Merkezi (İPM) Sabancı Üniversitesi Stiftung Mercator Girişimi, **İPM Mercator Politika Notu**, Mart 2021, (Çevrimiçi), <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20210816-20080736.pdf>, Erişim Tarihi: 15.05.2022.

ILO: “Beyond Contagion or Starvation: Giving Domestic Workers Another Way Forward”, May 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/--travail/documents/publication/wcms_743542.pdf, Erişim Tarihi: 09.06.2022.

ILO: “Building Forward Fairer: Women’s Rights to Work and at Work at the Core of the COVID-19 Recovery”, ILO Brief, July 2021, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@gender/documents/publication/wcms_814499.pdf, Erişim Tarihi: 31.05.2022.

ILO: “COVID-19 and the World of Work: Impact and Policy Responses”, ILO Monitor First Edition, 18 March 2020, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf, Erişim Tarihi: 15.05.2022.

ILO: “COVID-19 and the World of Work: Updated Estimates and Analysis”, Seventh Edition, 25 January 2021, (Çevrimiçi),

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf, Erişim Tarihi: 05.06.2022.

ILO: “COVID-19: Çalışma Yaşamında Kadınlar İçin Daha İyi Bir Gelecek Yaratmak İçin , G7 Ülkelerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Meselesini Doğru Şekilde Ele Alması Gerekıyor”, 3 Ekim 2020, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_745013/lang--tr/index.htm, Erişim Tarihi: 11.02.2022.

ILO: “Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm: Çalışma Yaşamının Dönüşümünde Dijital Çalışma Platformlarının Rolü”, 2021, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_774395.pdf, Erişim Tarihi: 19.07.2022.

ILO: “Ev İşçiliğinin Türkiye’deki Görünümü: Kapsam, Boyutlar ve Sorunlar”, Dr. Ceyhan Güler, Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü, 2021, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_803900.pdf, Erişim Tarihi: 09.06.2022.

ILO: “ILO Global Estimates on International Migrant Workers: Results and Methodology”, Third Edition, International Labour Office: Geneva, 2021, (Çevrimiçi), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_808935.pdf, Erişim Tarihi: 05.05.2022.

ILO: “ILO Monitor: COVID-19 and the world of work: Updated estimates and analysis”, Fifth Edition, 30 June 2020, (Çevrimiçi), https://www.mcls.gov.ir/icm_content/media/image/2020/07/411050_orig.pdf, Erişim Tarihi: 15.05.2022.

İlkkaracan, İpek: “Covid-19 Pandemisi Döneminde Bakım Ekonomisi, İstihdam ve Makroekonomik Politikalar Kesişiminde Bir Değerlendirme”, Kadın Emegi ve İstihdamı Girişimi (KEİG), (Çevrimiçi), <http://www.keig.org/covid-19-pandemisi-doneminde-bakim-ekonomisi-istihdam-ve-makroekonomik-politikalar-kesisiminde-bir-degerlendirme>, Erişim Tarihi: 21.03.2022.

İlkkaracan, İpek ve Emel Memiş: “COVID-19 Küresel Salgın Sürecinde Türkiye’de Bakım Ekonomisi ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Eşitsizlikler Araştırma Notu, Ankara: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2020, (Çevrimiçi), <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/covid-19->

[küresel-salgın-sürecinde-türkiyede-bakım-ekonomisi-ve-toplumsal](#),
Erişim Tarihi: 14.01.2022.

İnsan Hakları “Hakkımızda”, 2 Nisan 2014, (Çevrimiçi),
Derneği: <https://www.ihd.org.tr/hakkimizda/>, Erişim Tarihi: 13.06.2022.

İnsan Hakları COVID-19 Pandemisi Sürecinde Ekonomik ve Sosyal Haklar
Derneği: Raporu, Aralık 2020, (Çevrimiçi), <https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/Covid-19-Pandemisi-Sürecinde-Ekonomik-ve-Sosyal-Haklar-Raporu-1.pdf>, Erişim Tarihi: 13.06.2022.

İnsan Hakları “Pandemi Döneminde Kadın”, 22.05.2020, (Çevrimiçi),
Derneği: https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2020/05/20200522_PandemiDonemindeKadin.pdf,
Erişim Tarihi: 13.06.2022.

İstanbul “Karantinanın Ruhsal Etkileri ve Koruyucu Önlemler”, 28 Mart
Tabip Odası: 2020, (Çevrimiçi), <https://istabip.org.tr/5612-karantinanin-ruhsal-etkileri-ve-koruyucu-onlemler.html>, Erişim Tarihi: 15.08.2022.

İş Kanunu: 4857, (Çevrimiçi),
<https://mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf>, Erişim Tarihi:
25.07.2022.

Jang, Boram “Gender Based Violence During the COVID-19 Pandemic and
ve Khanyo Economic, Social and Cultural Rights”, OpinioJuris, 23.04.2020,
Farise: (Çevrimiçi), <https://opiniojuris.org/2020/04/23/gender-based-violence-during-the-covid-19-pandemic-and-economic-social-and-cultural-rights/>, Erişim Tarihi: 31.05.2022.

Kapadokya Pandeminin Nevşehir’de Yaşayan Kadınlar Üzerindeki Ekonomik
Kadın Etkisi İzleme Raporu, 2021, (Çevrimiçi),
Dayanışma <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1830>, Erişim Tarihi:
Derneği: 06.08.2022.

Kutlu, “Covid-19, “Yoksulluk ve Sosyal Yardımlar: Durum ve Öneriler”,
Denizcan: **Birikim Dergisi**, 3 Nisan 2020, (Çevrimiçi),
<https://birikimdergisi.com/guncel/10009/covid-19-yoksulluk-ve-sosyal-yardimlar-durum-ve-oneriler>, Erişim Tarihi: 27.05.2022.

Levy “Time Deficit and Poverty”, May 2014, (Çevrimiçi),
Economic <https://www.levyinstitute.org/publications/time-deficits-and-poverty-the-levy-institute-measure-of-time-and-consumption-poverty-for-turkey>,
Institute: <https://www.levyinstitute.org/publications/time-deficits-and-poverty-the-levy-institute-measure-of-time-and-consumption-poverty-for-turkey>, Erişim Tarihi: 09.06.2022.

Lewis, “The Coronavirus Is a Disaster for Feminism”, March 19 2020, The
Helen: Atlantic, (Çevrimiçi),

<https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/03/feminism-womens-rights-coronavirus-covid19/608302/>, Erişim Tarihi: 29.03.2022.

Lou O’Neil ve Mary Aslı Çarkoğlu: “Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması 2020”, Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezi, (Çevrimiçi), <https://gender.khas.edu.tr/sites/gender.khas.edu.tr/files/inline-files/TTCKAA2019%20Son7.pdf>, Erişim Tarihi: 15.05.2022.

M., Mc Auliffe ve A. Triandafyllidou: World Migration Report 2022, International Organization for Migration (IOM): Geneva, 2021, (Çevrimiçi), <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>, Erişim Tarihi: 18.07.2022.

Merriam Webster Dictionary: (Çevrimiçi), <https://www.merriam-webster.com/dictionary/labor>, Erişim Tarihi: 18.07.2022.

Mert, Aslı E.: “Covid-19 Salgını Sürecinde Farklı Yönleriyle Kadınların Durumu”, Koç Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları ve Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KOÇKAM), 30 Mart 2020, (Çevrimiçi), <https://kockam.ku.edu.tr/en/covid-19-salgini-surecinde-farkli-yonleriyle-kadinlarin-durumu-asli-e-mert/> Erişim Tarihi: 04.05.2022.

Milliyet: “Kadına Dijital Şiddet de Arttı”, (Çevrimiçi), <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/kadina-dijital-siddet-de-artti-6269025>, Erişim Tarihi: 23.05.2022.

Mogdham, Valentine M.: “The Feminization of Poverty and Women’s Human Rights”, 2005, (Çevrimiçi), http://www.cpahq.org/cpahq/cpadocs/Feminization_of_Poverty.pdf, Erişim Tarihi: 7.3.2021.

Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı: Koronavirüs Salgını Süresince Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele İzleme Raporu, 13 Nisan 2020, <https://morcati.org.tr/wp-content/uploads/2020/06/koronavirus-salgini-suresince-kys-rapor.pdf>, Erişim Tarihi: 06.03.2022.

North, Anna: “The Women’s Work of the Pandemic”, Vox, 30 April 2020, (Çevrimiçi), [The “women’s work” of the coronavirus pandemic - Vox](https://www.vox.com/2020/4/30/21488888/the-women-s-work-of-the-coronavirus-pandemic-vox), Erişim Tarihi: 30.03.2022.

O’Donnell, Megan, Mayra: “The Gendered Dimensions of Social Protection in the COVID-19 Context”, **CGD Working Paper 576**, Washington DC: Center for Global Development, April 2021, (Çevrimiçi),

- Buvinic, Shelby Bourgault ve Brian Webster: <https://www.cgdev.org/sites/default/files/gender-social-protection-during-covid.pdf>, Erişim Tarihi: 29.06.2022.
- OECD: (2001-01-01) “Understanding the Digital Divide”, OECD Digital Economy Papers, No:49, OECD Publishing: Paris, (Çevrimiçi), https://read.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/understanding-the-digital-divide_236405667766#page1, Erişim Tarihi: 20.05.2022.
- OXFAM: “Dignity not Destitution: An ‘Economic Rescue Plan For All’ to Tackle the Coronavirus Crisis and Rebuild a More Equal World”, 09 April 2020, (Çevrimiçi), <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620976/mb-dignity%20not%20destitution-an-economic-rescue-plan-for-all-090420-en.pdf>, Erişim Tarihi: 26.05.2022.
- Özar, Şemsa ve Emel Memiş: KEİG, “Korona Salgınının Yaratdığı Kriz Kadın Emeği Açısından Ne İfade Ediyor?”, (Çevrimiçi), www.keig.org/korona-salgininin-yarattigi-kriz-kadin-emeği-acısından-ne-ifade-ediyor/, Erişim Tarihi: 20.04.2022.
- Pekin Deklarasyonu: (Çevrimiçi), <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/pekin.pdf>, Erişim Tarihi: 8.03.2021.
- PwC: “Çalışma Hayatında Annelik Araştırması 2017”, (Çevrimiçi), <https://www.pwc.com.tr/tr/Hizmetlerimiz/insan-yonetimi-ve-organizasyon-danismanligi/yetkin-ik/pdf/pwc-calisma-hayatinda-annelik-v2.pdf>, Erişim Tarihi: 14.08.2022.
- Rubin, Ori, Anna Nikolaeva, Samuel Nello-Deakin ve Marco te Brömmelstroet: “What Can We Learn from the COVID-19 Pandemic about How People Experience Working from Home and Commuting?”, University of Amsterdam, 6 May 2020, (Çevrimiçi), <https://urbanstudies.uva.nl/content/blog-series/covid-19-pandemic-working-from-home-and-commuting.html?cb&cb>, Erişim Tarihi: 13.08.2022.
- Sandberg, Sherly ve Rachel Thomas: “Sherly Sandberg: The Coronavirus Pandemic is Creating a ‘Double Shift’ for Women Employers Must Help”, Fortune, May 7 2020, (Çevrimiçi), <https://fortune.com/2020/05/07/coronavirus-women-sheryl-sandberg-lean-in-employers-covid-19/>, Erişim Tarihi: 30.03.2022.

- Sevgi ve Kardeşlik Vakfı: COVID-19 Salgını Döneminde Mülteci ve Göçmenlerin Durumlarına İlişkin Rapor, Mayıs 2020, <https://data.unhcr.org/en/documents/details/76663>, Erişim Tarihi: 10.06.2022.
- Sharma, Nikita: “Torn Safety Nets: How COVID-19 Has Exposed Huge Inequalities in Global Education”, World Economic Forum, 05 June 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/06/torn-safety-nets-shocks-to-schooling-in-developing-countries-during-coronavirus-crisis/>, Erişim Tarihi: 26.01.2022.
- Sosyo Politik Saha Araştırmaları Merkezi: Covid-19 Karantinasından Kadının Etkilenimi ile Kadın ve Çocuğa Yönelik Şiddete İlişkin Türkiye Araştırma Raporu, Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://sahamerkezi.org/wp-content/uploads/2020/04/kadin-covid-ek.pdf>, Erişim Tarihi: 04.05.2022.
- Şener, Ülker: “Kadın Yoksulluğu”, TEPAV (Türkiye Ekonomi Politikaları Vakfı) Değerlendirme Notu, (Çevrimiçi), https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271312994r5658.Kadin_Yoksullugu.pdf, 14.7.2021.
- T.C Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İstanbul İl Müdürlüğü: “Bakan Selçuk: “ALO 183 Whatsapp İhbar Hattı Vatandaşlarımızın Hizmetinde”, 28 Mayıs 2020, (Çevrimiçi), <https://www.aile.gov.tr/istanbul/haberler/bakan-selcuk-alo-183-whatsapp-ihbar-hatti-vatandaslarimizin-hizmetinde/>, Erişim Tarihi: 13.06.2022.
- T.C Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü: “Türkiye’de Kadın”, Ocak/2022, Ankara, (Çevrimiçi), <https://aile.gov.tr/media/97569/tu-rkiye-de-kadin-2022.pdf>, https://aile.gov.tr/media/97652/tu-rkiye-de-kadin_20220214.pdf Erişim Tarihi: 12.06.2022.
- T.C Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: 2020 Yılı Faaliyet Raporu, Strateji Geliştirme Başkanlığı Şubat 2021, (Çevrimiçi), <https://www.aile.gov.tr/media/73627/2020-faaliyet-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 03.07.2022.
- T.C Cumhurbaşkanlığı: “2487 Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Açılacak Çocuk Bakımevleri Hakkında Yönetmelik” (Çevrimiçi),

- anlığı
Mevzuat
Bilgi
Sistemi:
- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=8712197&MevzuatTur=3&MevzuatTertip=5> Erişim Tarihi: 02.02.2021.
- T.C
Cumhurbaşkanlığı
Strateji ve Bütçe
Başkanlığı:
100. Türkiye Planı: On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), (Çevrimiçi), <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>, Erişim Tarihi: 11.06.2022.
- T.C
Cumhurbaşkanlığı
Strateji ve Bütçe
Başkanlığı:
- Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), (Çevrimiçi), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf, Erişim Tarihi: 11.06.2022.
- T.C
Hakimler ve Savcılar
Kurulu
Genel
Sekreterliği:
- “COVID-19 Kapsamında İlave Tedbirler”, 2020, (Çevrimiçi), <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/files/uu.pdf>, Erişim Tarihi: 22.05.2022.
- T.C İçişleri
Bakanlığı:
- “Aile ve Kadına Yönelik Şiddet Olaylarında Azalma Görüldü”, 26.05.2020, (Çevrimiçi), <https://www.icisleri.gov.tr/aile-ici-ve-kadina-yonelik-siddet-olaylarinda-azalma-goruldu>, Erişim Tarihi: 22.05.2022.
- T.C Sağlık
Bakanlığı
Covid-19
Bilgilendirm
e Platformu:
- “Covid-19 Sözlüğü”, 02 Temmuz 2020 (Çevrimiçi), <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html>, Erişim Tarihi: 04.05.2022.
- T.C Sağlık
Bakanlığı:
- 2020 Faaliyet Raporu, (Çevrimiçi), <https://hm.saglik.gov.tr/Eklenti/40174/0/2020-faaliyet-raporupdf.pdf>, Erişim Tarihi: 26.04.2022.
- TÜİK:
- “Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması”, 2021, 26 Ağustos 2021, (Çevrimiçi), [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437), Erişim Tarihi: 19.07.2022.
- Türkiye
- Yıllık Ekonomik Rapor 2020, (Çevrimiçi),

- Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanlığı Strateji
ve Bütçe
Başkanlığı: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/Yillik-Ekonomik-Rapor-.pdf>, Erişim Tarihi: 16.07.2022.
- Türkiye
Cumhuriyeti
İçişleri
Bakanlığı: “65 Yaş ve Üstü ile Kronik Rahatsızlığı Olanlara Sokağa Çıkma Yasağı Genelgesi”, 21.03.2020, (Çevrimiçi), <https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-ustu-ile-kronik-rahatsizligi-olanlara-sokaga-cikma-yasagi-genelgesi>, Erişim Tarihi: 23.01.2022.
- Türkiye
Ekonomi
Politikaları
Araştırma
Vakfı
(TEPAV): İstihdam İzleme Bülteni, Sayı:116, Nisan 2022, (Çevrimiçi), https://www.tepav.org.tr/upload/files/1650513810-9.TEPAV_Istihdam_Izleme_Bulteni_Ocak_2022.pdf, Erişim Tarihi: 28.07.2022.
- Türkiye İş
Kurumu: 11. Genel Kurul Raporu, <https://media.iskur.gov.tr/51814/11-genel-kurul-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 20.06.2022.
- TÜSİAD,
TÜRKKONF
ED ve UN
WOMEN: “COVID-19 Salgınının Kadın Çalışanlar Açısından Etkileri Araştırması”, 2020, (Çevrimiçi), <https://www.tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10659-covid-19-salgininin-kadin-calisanlar-acisindan-etkileri-arastirmasi>, Erişim Tarihi: 04.06.2022.
- UN Women: “Addressing the Impacts of the Covid-19 Pandemic on Women Migrants Workers”, 2021, (Guidance Note) UN Women Headquarters, (Çevrimiçi), https://migrationnetwork.un.org/sites/g/files/tmzbd1416/files/docs/un_women_guidance_note_on_impacts_of_covid19_on_migrant_women1031331.pdf, Erişim Tarihi: 24.07.2022.
- UN Women: “COVID-19 and Ending Violence Against Women and Girls”, UN Women Headquarters, 2020, (Çevrimiçi), <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Issue-brief-COVID-19-and-ending-violence-against-women-and-girls-en.pdf>, Erişim Tarihi: 15.05.2022.
- UN Women: “From Insight to Action: Gender Equality In the Wake of COVID-19”, 2020, (Çevrimiçi), <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Gender-equality-in-the-wake-of-COVID-19-en.pdf>, Erişim Tarihi: 3.05.2022.

- UN Women: “Online and ICT Facilitated Violence Against Women and Girls During COVID-19”, 2020, (Çevrimiçi), <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Brief-Online-and-ICT-facilitated-violence-against-women-and-girls-during-COVID-19-en.pdf>, Erişim Tarihi: 23.05.2022.
- UN Women: “Press release: UN Women Raises Awareness of the Shadow Pandemic of Violence against Women During Covid-19”, Wednesday, 27 May 2020, (Çevrimiçi), <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/5/press-release-the-shadow-pandemic-of-violence-against-women-during-covid-19>, Erişim Tarihi: 3.05.2022.
- UN Women: “Prevention: Violence against Women and Girls & COVID-19”, (Çevrimiçi), <https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Brief-Prevention-Violence-against-women-and-girls-and-COVID-19-en.pdf>, Erişim Tarihi: 4.05.2022.
- UNESCO: “Education: From Disruption to Recovery”, <https://www.unesco.org/en/covid-19/education-disruption-recovery>, Erişim Tarihi: 26.01.2022.
- UNITED NATIONS: “Policy Brief: The Impact of the Covid-19 on Women”, 9 April 2020, (Çevrimiçi), <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Policy-brief-The-impact-of-COVID-19-on-women-en.pdf>, Erişim Tarihi: 15.05.2022.
- Uysal, Gökçe: “Kovid-19 Pandemisi Şartlarında Kayıt Dışı İstihdam”, TESEV Değerlendirme Notları, 2020/3, (Çevrimiçi), https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/TESEV_Degerlendirme_Notlari_Kayit_Disi_Istihdam_Kovid_19.pdf, Erişim Tarihi: 04.06.2022.
- Yeniler, Yılmaz: “Salgın, Kadın ve Erkek Arasındaki Ekonomik Uçurumu Arttırabilir”, Boğaziçi Üniversitesi Haberler, 22 Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://haberler.boun.edu.tr/tr/haber/salgın-kadın-ve-erkek-arasındaki-ekonomik-ucurumu-artirabilir>, Erişim Tarihi: 18.03.2022.
- World Health Organization (WHO): “COVID-19 and Violence Against Women : What the Health Sector/Systems Can Do”, 7 April 2020, (Çevrimiçi), <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331699/WHO-SRH-20.04-eng.pdf>, Erişim Tarihi: 4.05.2022.

